

LOOMING

JUULI 1970

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

7

E. Einmann

Viktor Kingissepp (Õli) 1969

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

7 JUULI 1970

BOOMING

KIRIAVODUK
LHINKONDUK
POLITINE
AKKRI

Published by the Government of Kiribati

Igatsus

Õövalgus nutab vaikes majas
ja elu voolab armumaias.
Kell kõnnib rohtukasvand ajas
kui aednik päikselises aias.

Ei maksa valjult targutleda
sest imelikust taevajanust.
Kas südamega mõistab seda,
kes kohvipoes saab lahti janust?

Küünlakuufuga

Oo, kõrgete kuuskede fuuga!
Tulen koju pimedast rannast.
Tuul möirgab külmunud suuga
lugu Arturist-Annast.

Maaailma kuumalt ja pingsalt vahin
öisel ajal
justkui põlenud plekist ahi
võorastemajas.

Prantsuse meelelahutuslaulus
lõhnavad unelmaorud.
Liigun kodukandis kui Paulus —
mõnele apostel, mõnele loru.

Kas too võrdlus on halb või hea?
Mis läheb see mulle korda!
Kaotan küünlakuuvalgusest pea —
elu jälle iseend kordab.

Selge on ammuugi elusiht,
kuid mis sest kasu?
Üha enam jääb küüru piht,
süda ei leia asu.

Aga siiski ei tunne veel hirmu,
et kõik kokku on pretensioon.
Võik ratsu püsitult õuel hirnub,
üle Rubico õhetab moon.

Armas, kas sinagi aitad mind?
Vaimustavvalus on elu,
ränkraske kuid kõige eest hind.
Kurjus kurnab mu kujutelu.

Tean, tean —
kurvalt lõpeb see rahutushaigus.
Kärsitus halliks teeb pea —
ei rõõmu leiagi rõõmumaigus.

Ahastuse piirilt tagasi vaatan:
ikka kõrgel helendab Siirius.
Seirab mind võlusilmine saatan
kui ainuvõimalik siirus.

Taas kevadeks maailm on väike,
keeb igatsus valgel vahul.
Võta vastu oma päike
ja ole rahul.

Iseendast

Olen külmema küljega elus,
punase poolega luules.
Õitsen kui kaeras pelusk,
õõtsun ja laulan tuules.

Ei pea mind ükski ahel.
Täis päikest saab astja.
Aga maa on meie vahel —
ja mis teil sellega asja.

Mägra tragöödia

Paar nõgist mõistatuslikku jälge.
Lumel eemalduvad õhtuvarjud.
Tuleviku punktiir on räigete sõnadega
plangule naelutatud.
Isiksuse idu lõdiseb trepil pakase käes,
kaabu peas, teatripilet taskus.
Ei meenu kevad, vaid hilissügis.

Esmaspäev

Kes üksinda lilli valab,
taga nutab leevikest.
Kes ummikuta ummikus halab:
vita brevis est.

Pead parandab inimkoli,
loll söimab loll.
Mööda läks ilu, mis oli.
Tänaval mühiseb troll.

Kaseoks püdelis meenutab kändu
talvepäikese joas.
Kes ei oleks õnnerändur,
kui hommik säratab toas!

Kuulataja

Wer jetzt kein Haus baut, baut sich
keines mehr.
R. M. Rilke

Iha hääli kes on kuulatama jäänud,
une valgusel end sealpool ulmi näinud,
ei sel töota ilmutusi elu käänud —
kevade on ammu kuljustega läinud.

Pudenevad ehmed elu võrast pikka,
õhtutuul su juukseid silitamas innul.
Ajuräästasse kes pistaks kirekikka?
Möödas päev kas kigatseda kodulinnul?

Piiripihtimusi pimedaid kes kuulab,
öömaid möödab kes? — Seal viirgab põlev
vili;
nähtamatu puhur ihaldusi tuulab,
ilmsiks saab vaid tume, tundeline tilin.

Iseendlik tühjus alles jääb su särast,
rohi tallatud ja igipuudest kännud.
Kelle püha hingeõnnistuse pärast
kõik need uhkuse ja usu rängad rännud?

September

Vanad hääled ja kila-kola.
Roostetav nägu on pargil.
Kõnnib parukas edev tola
nagu aegunud postmargil.

Rähn saadab mind vaikides uttu —
puuõonest jälgib kui tornist.
Teen pehkinud pärnaga juttu
üksindusest ja tormist.

Mõtlen, et surnud on Russow,
kuningas Magnus, Jeanne d'Arc,
aga tervisest pakatab Hussu —
kombainer ja viljatark.

Õnn

1

ihm väsib ka lõpuks. Vett enam lausa alla ei kallanud, üksnes udutas. Nähtamatult ja tihedalt. Rataste alt lendas kahele poole porisegast kollakat vett. Paal Viidalepp hoidis rooli otse, ta oli tüdinenud aukude ja lompide vahel laveerimisest.

Nad sõitsid vaikides. Tema ja Imma Kask. Ligi kolme nädala jooksul oli küllalt sõnu pruugitud. Häid ja kurje, tunnustavaid ja etteheitvaid. Kuidas oli tuju, või kumb pool oli parajasti võidukam — inimene või loodus. Kaalukauss võnkus kord ühe, kord teise kasuks. Avariinädalad: susi neelaku lakkamatut vihmasedu, pahinal edasitormavaid, oma teelt kõiki tõkkeid mahamurdvaid muda- ja sopalaineid!

Tinaseid jalgu järel lohistades vedasid nad end ööseks üksikusse metsamajja, milles elas vaid kokkuvajunud ja kõva kuulmisega vanaperenaine. Sõid ühise laua taga, sageli aga autos või meeste vagunelamus. Polnud aega arvestada, et see on sinu nuga, sinu leib või sinu vorstijupp, — mida oli, seda jagati. Hea vähemalt, et nad metsamajas ulualuse leidsid, kus kummalgi oli oma tuba ja oma voodi, ning ei pidanud jagama vagunelamu umbsust ja kitsikust.

«Oled väsinud?» pani Imma käe mehe rooli-hoidvale käele. Paal nõksatas. Ettevaatust, silm vist langes kinni! «Luba, mina juhin...»

«Justkui sina tuleksid kuurordist...»

«Sul oli raskem. Vastutus kurnab rohkem kui töö.»

«Me ju leppisime kokku, et enne linna ei meenuta mitte ühe sõnaga seda rabamülgast. Stopp, need on ju kullerkupud!»

Paal peatas auto teeveerel ja hüppas üle kraavi. Imma ei läinud heinamaale, vaid jälgis lahtilükatud uksest, kuidas mees kollendavaid nuppe murdis. Kirju kiivitaja tõusis ta jalge eest lendu, kiljus ja püüdis justkui murtud tiibadega rapsides võõrast sissetungijat oma territooriumilt eemale hirmutada. Paal ütles linnule midagi, küllap rahunas teda... Imelik mees, mõtles Imma. Ei tea, kas ta sokid kuivasid ära? Õhtul, kui Paal kraavipervelt alla libises, kallutas ta kummikuist vett nagu pangest. Öösel ta ise neid pliidiraua kuivatas, talle ei meeldi, et keegi tema eest hoolitseks. Kui ükskord kuuele nõõbi ette ajasin,

ütles: jäta need naiste vigurid, peame siin mõlemad olema mehe eest väljas. Võib-olla ei vaja naine niivõrd hellitamist kui võimalust kellegi eest hoolitseda. Isegi siis, kui mehe eest väljas ollakse. Viidalepale polnud ma ei mees ega naine, vaid maaparandustehnik, kes peab oma töö ära tegema, ja kui midagi tegemata jäi või viltu kiskus, ka tehnikule määratud sõnad alla neelama. Nõnda oli lihtsam ja kergem. Kummaline, Viidalepa äkilisevõitu loomus ja ränk, mõnikord robustne ütlumine mõjusid isegi rahustavalt. Nüüd ta korjab kullerkuppe. Tuulutab, et silmist und peletada . . .

Viidalepp tuli autosse, ulatas Immale kolm õit, ülejäänud peotäie keeraski niiskesse ajalehte ja pani tagaistmele. Kellele need? oleks Immal peaaegu küsimus keeletlipsis, ent ta pöördus trotslikult kõrvale: mis see minusse puutub, kellele maaparandusjaama peainsener Paal Viidalepp kullerkuppe tassib!

Vihm võttis uuesti hoogu, muutus tihedamaks. Peenikesed piisad peksid rabinal vastu klaase ja kojameestest kokkulükatuina voolasid niredena alla.

«Oleksin ikka pidanud Lohule jääma,» ütles Imma. «Ei tea, mis veel juhtuda võib.»

«Suured augud toppisime kinni, nüüd tuleb Huko ükski toime. Oled kuuma vanni kuhjaga ära teeninud.»

Imma pöördus järsult kõrvale, et varjata õhetust, mis üle kaela näkku tõusis. Oli see tõgav vihje? Kui avariialarm tuli ja nad ülepeakaela Lohule kihutasid, ei võtnud ta kleiti kaasa. Kes võis arvata, et sinna nõnda kauaks jäädakse. Pärast selgus, et üht-teist muudki vajalikku oli maha jäänud, kuid ta ei kippunud nende pärast linna. Liiga tühised olid need mugavusesemed ootamatult kallastest läbimurdnud tulvavee, ärauhutud kraaviperve, pori ja kõntsa alla maetud drenaažisüsteemi kõrval. Lohu raba näitas oma jõudu, ründas viimast korda, nagu püüdes kätte maksta, et ta eluandvast veest tühjaks lastakse, et inimene tahab traktori, saha ja külvimasina ta pinnale tuua.

Sauna metsatalus polnud, paaril korral proovis Imma end üleni küürida, kuid silmapesukaasis jäi see rohkem kassi kiipimiseks. Ka ei suutnud ta harjuda perenaise ainitise uuriva, justkui mõötva ja hindava pilguga. Kui nüüd Viidalepp kas juhusliku jutujätkuna või kiusliku vihjena vanni meenutas, tundis Imma end äkki nõnda vastikult räpasena, et huuled jonnakalt kokku surus ja küllakutse, milleks mitu kilomeetrit hoogu oli võtnud, alla neelas. Viigu oma kullerkupud kellele tahes. Kas või Leale, kes on nii-ii naiselik ja Viidalepale unistava pilguga järele vaatab, Lea on alati lokitud, ehitud, mukitud. Lisaks rõõmsameelne ja lobisemislustiline, teda ei piina tusatujud ega kiusa mõttetu küsimus — milleks?

Maantee ahenes väikelinna kitsaks ning käänuliseks peatänavaks ja auto vähendas kiirust. Nõnda paljudest linna oligi, kui kahele poole

sesta peatänavat mahtus. Kui lõppesid majad, algas männik, mille vee-
rel seisid reas maaparandusjaama kivimajad.

«Uuh, kurat, küll põõnaks!» ringutas Viidalepp, enne kui villisest
välja ronis. «Millal sel inimese tapmisel kord lõpp tuleb.»

2

«Tere tulemast, noorpaar!» jättis Lea kirjutusmasina sinnapaika.
«Küll olete uhkust täis, ei näita nägugi. Ainult kuulsus teie kangelas-
tegudest kõnnib ringi ja häbistab meid, lihtsurelikke. Kallistaks sind,
Imma, kui sa nii hirmus sopane ei oleks.»

«Riputage end minu kaela,» sirutas Viidalepp käed laiali. Tema oli
hoopis märjem ja porisem kui Imma ning Lea põgenes laua taha.

«Mehed on kõik nagu ühe vitsaga löödud — neil rippugu alati terve
bukett kaelas.»

«Mis rumalaid vihjeid sa pillud?» Imma vatikuub oli nagu kleepu-
nud jaki külge, kui aga Paal teda aidata tahtis, pöördus ta järsult
kõrvale.

«Milleks salata?» teeskles Viidalepp imestust. «Elasime kahekesi
romantilises metsamajakeses? Fakt. Pesime ühest kausist, söime ühelt
ja samalt pannilt? Ega tõde kotti ei pista. Inimestele aitab palju vähe-
mast, et paari panna või ära lahutada.»

«Lapsed, ega ma paha pärast.» Lea pilk rändas uurivalt ühelt teisele.
Tema ainult lõõpis ja lobises, nagu säärastel puhkudel ikka tehakse, aga
neil kohe okas rinnas. Eriti Immal. Kui keeruliseks ta oskab elu teha!
Teistele ja endale. Mehed pelgavad teda, neile ei meeldi, kui naine ka
pärast tööaega liiga tõsine ja tasakaalukas on. Kas meie Immake lõpuks
ometi lõksu langes? Kui hi-irmus põnev! Viidalepp on küll abielus, aga
õnn on kindlasti ta majast välja lennanud, sest ta ei räägi kunagi oma
naisest. Kuigi töötab siin juba ligemale pool aastat. Äkki tärkas soos,
mudas ja vees suur armastus, millest nõnda palju räägitakse ja veel
rohkem kirjutatakse, kuigi elus ei saa kunagi aru, kas oli armastus või
ainult mingi segane tuhin. «Kuulutaksin teile suurt uudist, aga peate
veidi kannatama — peremees käskis kohe enda palge ette ilmuda.
Minge, küll ma pärast räägin.»

Direktor Suurop tõusis ja teretas mõlemaid kättpidi, mis tal oma
töötajatega kombeks polnud, ja viipas toolide poole.

«Üldjoontes ma muidugi tean, mis te Lohul tegite. Kiidan. Täielikult.
Detailsemalt annate aru tootmisnõupidamisel. See algab kell viis.
Kutsutud on juhtiv koosseis. Ootan ka ettepanekuid, mida teha, et
kaotatud aeg tagasi võita.»

Koosolekuni ei jää enam tundigi, hädapärast jõuan kodunt läbi
joosta ja end pisut kohendada, mõtles Imma. Vannis jääb ikkagi käi-
mata...

Viidalepp uuris tusasel ilmel käekella.

«Jätke meile toibumiseks aega. Esmaspäevani . . .»

«Võimatu. Absoluutselt võimatu. See Lohu kadrill andis meile säärase lopsu, et kogu plaani täitmine võib uppi lennata. Oled üsna surmakutsari nägu, ega sa haige ole?»

«Olen terve kui purikas. Ainult väsinud. Ka Imma on rohkem laip kui elus.»

Immale ei meeldinud, et tema eest kosteti.

«Pole viga, seltsimees Viidalepp, mina pean vastu.»

«Eks sa ise tead paremini. Niisiis räägib Imma Kask kõik, mis tarvis, mina koosolekule tulla ei saa.»

Suurop oli jutuaJamist juba lõppenuks pidanud ja mingi kausta avanud.

«See pole kuigi vaimukas nali . . .»

«Pean kell seitse olema Tallinnas. Kas ma võin villise võtta?»

«Ütlesin juba, et olukord on kriitiline. Mõningad erakorralised abinõud on möödapääsmatud. Tore küll, kui peainsener enne otsustavat lahingut plehku pistab.»

«Lohu avariist teab Imma sama palju kui mina. Muude murede jaoks on meil tarku päid palju, nii et peainseneri saab asendada. Tallinnas aga Paal Viidaleppa mitte keegi asendada ei saa.»

«Kohtumisele ruttad või?» ironiseeris Suurop.

«Täpipealt õige — kohtumisele.»

«Kellega, kui tohib olla uudishimulik?»

«Oma naisega.»

«Puh-puh-puh!» puksus Suurop pihku. Kuigi direktorile meeldis mõnikord oma jutusse anekdoote pista, ei teinud ta seda iial töö ajal ja sundis end kähku tõsiseks. «Ahah,» noogutas ta, «oma naisega. Kiiduväärt. Helista talle või saada telegramm, et jõuad pärale kolm tundi hiljem. Veel kindlam — homme. Naine mõistab ja ei pahanda. Kui juhtiva töötaja naine ei suuda harjuda, et mees hilineb või jääb tulemata, on ta panuse valele kaardile teinud.»

Suurop tõusis, et rõhutada vaidluse tarbetust. Kahekümne aasta jooksul oli ta küll kohti vahetanud, kuid ikka direktori laua taga istunud ja kogenud, et vaidlused üksnes sogavad vett. Pole ju seisukohta, milles puuduks tõetera. Tillukesegi tõetera võib suureks veeretada, tema kaitseks uusi ja uusi väiteid välja mõelda. Mida rutem otsuse langetad, seda kiiremini vaidlus kustub ja igaüks läheb rahumeeli oma töö juurde.

Ootamatult jonnis aga peainsener edasi:

«Sa ei vastanud — kas ma võin villisega sõita?»

«Ei!» Sõnade kinnituseks laksatas Suurop kaustaga vastu lauda. «Kümme aastat abielus ja — naisega kohtumine! Säärast muinasjuttu puhu lollikestele! Lõppude lõpuks on mulle ükskamakõik, ootab sind

naine või armuke, mina nõuan tööd. Selge — tööd. Ma käsin nõupidamisest osa võtta. Pärast seda jookse või... jookse või... Millal minul aega on. Isiklik lõbu peab taganema, kui ühiskonna huvid...»

«Kahetsen, aga praegu pole mul aega loengut kuulata. Tallinna buss väljub kahekümne minuti pärast, hüvasti!»

«Peainsener Viidalepp!»

Paal oli juba ukse taga. Kiirustades toppis ta käe valesse mantlivarrukasse.

«Kas kusagil põleb?» kergitas Lea oma tumedaid kulme. «Kannatage üks minut... Kas teate, et Milvil on täna sünnipäev?»

«Ei tea.»

«Olen volitatud teid ristsele kutsuma. Muidugi Immaga. Ei midagi banaalset, üksnes kitsama seltskonna väike intiimne peoke. Elu on ju siin kolmas nii-ii igav.»

«Jooksen praegu bussile. Sõidan Tallinna. Väiksele intiimsele kohutumisele.»

Lea torutas huuli ja muigas.

«Tõesti...? Kas on mõtet säärast vaeva näha? Ega seal pealinnaski midagi paremat pakuta... Ärge oma lillenuustakat unustage.»

«Andke need Milville. Önnitlege minu poolt. Kui küsitakse — esmaspäeva hommikuks olen tagasi. Rõõmsat peotuju!»

«Mühkam!» näitas Lea uksele keelt. Pöördudes ta peaaegu pörkas kokku Immaga. «Sa kuulsid? Ära sellepärast niisugust surnumatja nägu tee. Ena mul kullatud jalgadega printsi, keda taga leinata. Säärased on ju nad kõik, need kii-iidetud mehed!»

Lea viskas kullerkupud lauale. Mõni hetk hiljem aga lisas mõtlikult:

«Seda pealinna vaud tahaks ikka näha küll...»

3

Raamatupidamise uksele kõõlus direktori autojuht ja ajas tüdrukutele kärbseid pähe.

«Sind ma just otsisin, Hannes. Tuled mulle autojuhiks. Sõidutad mind kodu kaudu bussijaama, pärast viid aga villise garaaži.»

«Okei,» kergitas Hannes sõrme mütsinoka juurde ja pilgutas tüdrukutele silma. Tema asi oli rooli keerata, ülemuste asi omavahel kokku leppida, millal ja kuhu sõita.

Paal vahetas kiiresti riided, toppis üht-teist hädavajalikku portfelli ja jõudis bussi juurde, kui uks just kinni vajus. Ta lasti siiski sisse, kuulas vaikides ära bussijuhi torina ja kahest vabast istekohast valis selle, kus naabriks oli mees. Et poleks vähemalt vestelda vaja.

Portfelli ning kaabu võrku pannud, kohendas Paal end mugavamalt istuma ja nõjatas pea seljatoele. Kaks tundi rahu! Kui Tallinna jõuan,

olen puhanud mees. Aitäh Suuropile, et autot ei andnud, just rooli taga kiusab uni kõige kurjemini.

«Sõidame,» noogutas aknaalune mees. Tal oli pikavõitu linnunina, rahulikud ning rõõmsad silmad ja heledad, kuluvärvi juuksed.

«Mh-mh,» ümises Paal.

Buss pööras kääruiselt linnatänavalt rekonstrueeritud magistraalile, mis nagu nuga maastiku pooleks lõikas.

«Jõudsime suurele teele,» teatas naaber.

Teda vaevavad vist südametunnistuse piinad, mõtles Paal, et aknaaluse okupeeris ja mul pole võimalik pilku välja heita. Küllap olen ülekohtune, et vastuseks mitte ei mähatanudki. Võib-olla oli mees nädalaid või isegi kuid paigas, kus polnud kellegagi mõtteid vahetada, ja igatseb nüüd inimlikku lähedust nagu põuane maa vihma. Kui palju energiat kulutame lobisemisele, kui palju pillume tühje sõnu, mis midagi ei tähenda, millel pole mõtet ega sisu, või nämmutame üht ja sama, mida kõik teavad, tuhat korda on kuulnud. Aga kui tõepoolest vajatakse ja oodatakse julgustamist, toetust, selgitamist, siis kas eneseuhkusest, jonnist, võltsist haletsemisest või hoolimatusest vaikime või räägime hoopis midagi muud. Ma ei ahvatlenud, julgustanud ega meelitanud Immat, kuid oma albis meheuhkuses ei püüdnud ka kustutada tärkavat tunnet, mida ju ometi tajusin. Suuropi järeldused olid lihtsakoelised ja banaalsed. Kogemused on õpetanud teda sõnu ja elunähtusi just nii viisi seostama, mina aga vihastasin, muutusin tõrksaks ja tummaks, suurendades Suuropis veendumust, et just temal on õigus. Kui ettevõtte juhil tal ongi õigus ja esmaspäeval laualt valdamise käskkirja leides võin ainult iseennast süüdistada.

«Vaadake, vaadake ometi, kui palju eterniitkatuseid! Pilpakatused ei kõlba neile enam. Kas te armastate õlgbatust? Ei? Üks tuletoorjuja ütles mulle, et õlgbatust on tuleohtlik, ja sellepärast ei lubata neid enam teha.»

Paal kiskus end peadpidi ülespööratud kraesse nagu krabi urgu ja sulges silmad. Võib-olla olen ülekohtune, kuid ma ei suuda praegu... ei suuda... Pean, ma pean need kaks tundi magama...

«Ahah, ahah, mööda kihutame. Ei, ta lisab kiirust. Pimesikk! Võib-olla koguni purjus. Lehed kirjutavad, et joobnud autojuht on potentsiaalne kurjategija.»

Ma ei kuule midagi, ei näe midagi, ei tunne midagi, nõidus Paal. Uni nagu must õõ laskub minule... mata mind... peida mind...

«Vabandage,» müksas mees Paali õlga. «Teil on vist ebamugav. Vahetame kohad ära, aknast möödavilksavad elupildid mõjuvad alati värskendavalt.»

Ehk jääb ta siis vait, kui midagi ei näe, mõtles Paal ja tõusis. Akna all oli mõnusam end kerra kiskuda. Aga naaber on vist solvunud, et ma vähemalt viisakuse pärast ei tõrkunud.

«Kas see oli hobune?» ronis mees Paalile peaaegu sülle, et välja vaadata. «Te ei pannud tähele? Hobust näeb nüüd harva. Räägitakse küll, et varsti jääb ta päris muuseumiesemeks, aga mina seda ei usu. Ma armastan hobuseid väga.»

«Oleksite pidanud astuma ratsaväkke.»

«Tahtsin minna, aga mind pisteti suurtükiväkke!» hüüdis naaber rõõmsalt. «Eks ole õige, et huvitavate kaaslastega on teekond poole lühem? Mulle ei meeldi, kui igaüks ainult omaette nohiseb. Inimene on ju inimese sõber... On teil nüüd mugav? Vaadake, vaadake ometi, kui rohelised on juba kased! Ma armastan lihtsalt hullupööra loodust vaadata. See kosutab närve. Pidasin kolme päevaga viis loengut, neist kolm looduse tähtsusest inimese tervisele ja eriti psüühikale.»

Peatuses kolin tolle naise kõrvale, otsustas Paal, mõelgu see inimeste ja looduse sõber mida tahes. Kui aga bussijuht kümneminutilise suitsutunni kuulutas, trügis uusi sõitjaid peale ja vaba koht okupeeriti.

«Liigume jälle,» filosoferis naaber. Paal vabandas, tõusis ja pakkus oma koha noorele neiule, kes vahekäigus kõõlus. Too punastas, puikles vastu, kui aga Paal kinnitas, et ta peab oma surnud jalgu sirutama, tänas oma kõige kaunima naeratusega ja istus.

«Sõidate Tallinna poole...?» naeratas talle pikaninaline viisakalt.

«Ei, Petserisse,» ümises Paal ja nihkus eemale, kuuldekaugusest välja.

Oleks pidanud omavolitsema ja siiski villise võtma, mõtles ta, kui tukastusest üles nõksatas.

4

Buss hilines veidi, taksopeatuses oli saba, õige numbriga tramm kiuks nagu alati ei tulnud ega tulnud. Hilinen, ikkagi hilinen, mõtles Paal viimasest trammipeatusest Kadriorgu joostes. Pikale alleele jõudes nägi juba kaugelt, et pink veidi längus tamme all oli tühi, rahunes ja lonkis pikkamisi edasi.

Paal istus nõnda, et näeks, kui Kaia käänaku tagant nähtavale ilmub. Kaia tuli alati just selle käänaku tagant. Ka esimene kord. Siis oli taevast sinisinelge, õied sulgesid kuumuse pärast oma silmad, lehed langesid longu ja päike paistis Kaia tuulesasitud juustest läbi. Nagu oleks ta tulnud ja päikest oma juustes kandnud. Ta ümises endamisi, otsides rütmi seesmisele rahutusele, pakitsusele, noorusele, päikesele, elule. Pisut väljasirutatud vasak käsi püüdis takti lüües abiks olla. Ta oli nõnda iseendas, et märkas Paali alles siis, kui oli tema kohale jõudnud. Kohkus, vaikis ja laskis käe alla, ent heitis kohe pea trotsivalt kuklasse, nagu öeldes:

«Ja mis see teisse puutub, et ma ümisen ja iseendale takti löön!»

See oli nõnda kenasti naljakas, et Paal naerma puhkes. Kuna see oli siiras, hea naer, naeratas ka tüdruk.

«Laulame koos,» ütles Paal.

«Kas te oskate?» kahtles tüdruk.

«Ma olen usin õpilane,» kinnitas Paal.

«Rohkem on vist küll eeslauljat tarvis,» arvas tüdruk.

Kumbki polnud suurt asja laulumees. Aga sest polnud häda, isegi lõbusam oli...

Kui sarnased on ülemeelikuse vigurid! Ajast aega, põlvest põlve. Mitte küll sellel, kuid kolmandal või neljandal pühapäeval pööras Paal pingi selili ja löikas sellesse nimetähed...

Paali sõrmed kobasid laudu. Need olid siledad. Nad on pingid ära vahetanud või siia uue toonud!

Nagu toogi kord tõukas Paal ka nüüd pingi ümber ja hakkas nime-tähti löikama. Nuga oli tõmbiotsaline ja töö edenes visalt. P. ja K. Noolest läbipuuritud südant neil polnud, ainult need kaks tähte...

«Mis te teete, noormees?»

Paal võpatas. Nagu ikka teolt tabatud kurjategija. Ta kõrval seisis vana mees ja toksis rautatud kepiotsaga vastu kruusa.

«Te rikute ühiskonna vara.»

«Vabandage,» tõstis Paal pingi püsti.

«See käib huligaansuse paragrahvi alla.»

«Te olete pargivaht?»

«Ei ole. Olen lihtsalt üks kodanik. Ko-da-nik.»

«Väga rõõmustav tuttavaks saada.»

«Mis te ütlesite? Ah soo... Kas koht teie kõrval on vaba? Või ootate kedagi? Õige küll, te pole enam selles eas, et pargipingil kohtamas käia. Ka noored eksivad siia harva, neil on nüüd kohvikud ja restoranid, püstijala- ja pukibaarid...»

Kõik on nagu kokku leppinud, ahastas Paal. Jälitavad mind, venitavad mu närvid pingule, valvavad, et ma ei uinuks, kohtamisel ei käiks, üleannetust ei teeks. Nagu võililled lennutavad oma tiivulisi seemneid, nõnda külvame väikesi kahtlustusi, pillame pisikesi vihjeid, otsime kõiges kavalat tagamõtet, ahnet omakasupüüdu, varjatud alatust ning tasapisi mürgitame õhu enda ümber...

Vanamees aina keris ja keris, ta monotoonne hääl sulas ühtlaseks uinutavaks suminaks-põminaks...

Paal võpatas, kui teda vastu külge müksati.

«Noormees, te vist ei pannud tähele, mis ma ütlesin.» Küllap vanamees uskus, et Paalil on kõva kuulmine, sest ta jätkas peaaegu karjudes: «Ma ütlesin, et tänapäeva inimesed ei oska hinnata vaikust ja rahu, mida need põlised puud nii heldelt pakuvad. Aina trügivad, askeldavad, karjuvad üksteisest üle. Nagu arust ära...»

Paal pöördus seljaga vanamehe poole. Kui see poleks minu, kui see

poleks meie pink, põgeneksin. Ta kuulis küll, et vanamees teda hüüdis, ent teeskles, et on päriselt kurdiks jäänud. Naaber nohises veidi aega tighedalt, tõusis siis ja tatsas minema. Ta samme polnud kuulda, kostsid ainult kepi tighedad kopsatused, nagu oleks eemaldunud ühe jalaga mees.

Kaiat polnud ikka veel, kellaosutid lähenesid aga juba kaheksale.

Kui veel keegi tuleb küsima, kas koht mu kõrval on vaba, karjun vastu: vaba küll, aga ainult neile, kellel on siberi katk. Või mustad rõuged. Veelgi kindlam — viskan end, nii pikk kui olen, siruli, okupeerin kogu pingi. Las mõtlevad, et olen kodutu hulgas või purupurjus, kutsugu miilits...

Läbi vana tamme haraliste okste piilus taevalaike, millele väsinud pilvekahlud olid justkui kinni kleebitud. Ilm seab end pikale kuivale, Lohul alanevad veed, taheneb pori... murrame liigvee väe ja võimu, silume üleujutuse jäljed... lõikame uusi kraave... pikki ja sirgeid... sirgeid ja pikki-pikki...

5

Paal ärkas, kui tal kaabu näolt ära võeti. Juba jälle hommik, oli esimene mõte, ei tea, kas vesi on pisutki alanenud... Nägi siis naeru täis silmi enda kohal, tundis eetri ja jodoformi nõrka lõhna ning käsi välja sirutades tõmbas Kaia pea enda juurde alla.

Keegi koputas kepiga vastu pingiveert.

«Ärge unustage, seltsimehed, et pargis käib noori inimesi. Annate neile halba eeskuju.»

Nad kokkusid teineteisest eemale.

«Ptüi-ptüi, kuidas ma ehmatasin!»

«See on mu südametunnistus,» naeris Paal kätt ümber naise õlgade pannes. «Lõbustas mind, kui sind ootasin.»

«Ära ole kuri, ma ei saanud varem ära joosta.»

«Ah mine nüüd... Või kartsid, et olen juba läinud?»

«Mullu ootasin mina sind. Meil oli täna operatsioon. Näis, et päris tavaline. Kui lõhki lõikasime, selgus, et... Jätame tööjutud parastiseks, eks?»

«Oled väsinud?»

«Vist küll.» Kaia pilk ruttas nagu uurides ja kontrollides üle mehe näo. «Kõhnaks oled mul jäänud, põsenukid päris püsti.»

«Oli pisut ülemäärast rabelemist. Isegi hea, et hiljaks jäid, sain korraks silma looja lasta.»

Kaia libistas käega üle pingi seljatoe.

«Meie vana armas pink.»

«See pole hoopiski see.»

«Ärgu olgu. Koht on ju sama. Kaks hullu, kaks päris suurt hullu...

Kuhu küll aastad kaovad? Kümnnendat korda tuleme siia... minevikku meenutama.»

«Minevikku elustama.»

«Mis vahet selles on? Liia ja Ilmar helistasid päeval. Nad usaldasid mulle saladusekatte all, et valmistavad meile ilmatuma suure üllatuse. Katavad pulmalaua! Sina ei tohi sellest enneaegu midagi teada. Paal, kas me oleme vanaks jäänud?»

«Mitte raasugi.»

«Kuid meil on juba nii suured lapsed, et oskavad omapead ilmatuma suure üllatuse välja mõelda ja valmis teha.»

«Minul pole aga sulle mingit üllatust. Korjasin küll kullerkuppe, kuid juhtus nii, et pidin ära kinkima. Tulin tühjade kätega.»

«Püüan andestada.»

Kaia tõusis.

«Istume veel...» mangus Paal.

«Meid oodatakse.»

Nad läksid käevangus. Vanamees vaatas kaugenejaile järele ja oma rahulolematust avaldades tonksis kepiga vastu maad.

Kreenholm

KIRVENDUSED

Minu vaarisa,
kaheleheline habe
valge kui Kreenholmi joad,
üle silla läks voogude kohal
puuvilla-udusesse vabrikusse.

Minu vaarisa Aadam
tegi kord ilusaid tugevaid võtmeid,
minu jaoks aga
üsna tibatillukese,
hapra südamevõtme.

Kunagi Kreenholmi poisid jooksid
minu vanaisa tehtud kenade
plinkide poolsaabastega
tüdrukutele järele.

Sellest ikkagi oli kasu,
kui need Kreenholmi poisid
tüdrukud kätte said.

Tasa ma tahan käia
Kreenholmi pärnade jahedas,
teiste meistrite tehtud
võtmega taskus,
saabastega jalas.

Iga kivi on suletud raamat.

KANGASTUSED

Peenike traat... võib tappa
kivikolossi.
Inimese tapmiseks vahel
vaja on trossi.

— — — — —
Kadunud Joala. Ei ühtki
värtnat ja nägu ja sammu.

Kanalis voogude rühtki
justkui väsinud ammu.

Väänles peenike traat
tellite, talade vahel...
Puudub vaid hauaplaat...
Raske on korraga kahel.

Põlenud puu
must sääreluu.
Putukapulbriladu
haisuküüned lööb ninna.
Rahulik kuu.
Kuma kui rõngas madu
seedib mu sünnilinna.

Ah kuis korraga ärgata,
rebida ulmast end lahti,
kus veel taamal võin märgata
süttinud tattinatahti.

OFORT

Veiklevate völlide vahelt
vabastuvad karikakrad,
värske muru ja meri ja taevas;
suur kollane päike
priskele piigale sülle sajab.
Kord langeb tähti,
kord helbeid,
kord kirsse...

Völlide vahelt mu unistus laotub,
pehmetele pruunidele kätele
laotub see vaikne paekivine kallas,
kuhu on peidetud muinasjutud.
Kerkib üks värav
völlide vahelt.
Haldjakäed selle
mulle teevad lahti.
Julgesse uskumisse.

— — — — —
Vana kell Kreenholmi vabriku seinal
näitab endiselt alguse aega.

Endise meistrimaja trepil
istuvad plikatirtsud.

Üks on oma ema ja teine isa
ja kolmas taevas teab kelle moodi.

Aga varbad on neil ainult päikese pärast paljad.

Ja üha kuhjub nende jalgade ette maise maailma mõistatusi.

Veiklevate valtside vahelt, valtside vahelt ja värsivakast.

Tallinn, jaanuar 70

Laul kadunud külast

Oi, seal oli alles elu hea,
priske iga laps ja tudipea,
tared puha põlismännist,
laulud võeti juba nännist
Sõrenetsis kadunus.

Küll seal kuulsad meistrid kopsisid,
kingi-saapaid valmis lopsisid,
vitsutasid tunne-vaate,
lasid vette uusi paate
Sõrenetsis kadunus.

Oli seal ka popil põli vast,
paisus paljast kellakõlinast,
tütred suisa siidis käisid,
läks ja tuli koduväisid
Sõrenetsis kadunus.

Lasksid, vanaisa, puruks puha?
Lasksid, poja, jätsid maha tuha!

Vasknarva, 69

Roostetanud kastekann

eadagi, et pungil. Pühapäev, kõik muudkui sõidavad. Äripäeval veel hullem, üks ringiajamine ilmlõpmata. Oleks veel, et mingi siht, et asja pärast, aga niisama. Aetakse tühja tuult taga, lüüakse aega surnuks. Bussiski ei osata inimese moodi olla. Ukse juures troppis, ettepoole ei määrgata liikuda. Sõtkuvad jalad ära, rõhuvad selga, viisakust ära oota. Taksopeatuses niisamuti saba ja trügimine, mine ja oota, kakle veel kah. Kakskümmend minutit bussisõitu kannatab välja, kakskümmend või kakskümmend viis. Värsket õhku hädasti vaja, kas või kordki nädallas. Või õhk Piritalgi puhas, linna vabrikute ja elektriijaama tahm vajub peale. Linnas veel hullem, suits ja poolpõlenud mootorite ving. Paras söödamaa kopsuvähile. Inspeksioon kontrollib pidureid ja tulesid, autode toss neid ei huvita. Peaks aga huvitama.

Piritalt kaugemale pole mõtet. Pirital maha, väike tuur metsa all, tuleb ehk parem isu. Kaugele Mähegi läbi metsa jääb, Kristjan peaks kodus olema. Tema tunde tulde ei loobi. Kutsus juba ammu triiphoonet vaatama, paar tuhat toovat lähedasti aastas sisse. Varajane kurk, tomat, nüüd veel lilled. Lilled on viimasel ajal hea äri. Pensionär, mis viga pisitasa toimetada. Pensionäre naljalt ei puudutata. Vahele jäävad üldse vähesed. Seadusi ja määrusi antakse kapaga välja, kontroll nõrk. Täitmise kontroll, nagu ise kordavad. Tark inimene teeb, mida tahab, koergi ei haugu järele. —

Kus mamsel, surub peale nagu mägi. Viis puuda ilmtingimata. Parajalt pruntis, korsetiga tihedaks tõmmatud, teadagi. Voodis vajub laiali. Põsed värvitud, kunstripsmed, võltsjuuksed, ise vähemalt viiekümnene. Ettekandja või lokiija või lauljanna või muidu proua. Prouasid pole endisest ajast vähem. Härrasid on, prouasid mitte. Ülemusi musttuhast, igauhel naine. Kindralite ja polkovnikute omad peale selle. Silmad kiimavad peas, niisugune jahib veel noori. —

Poisivolask, sõidab nagu parun. Metsjeesus, mitte parun. Salkus juuksed õlgadeni, krae kõõma täis. Ei niisugune välja tee, et naised seisavad. Kultuur. Kasvatus. Kultuuri ja kasvatust kui palju, viisakust mitte kopika eestki. Üks on nina täis võtnud, hingab puskarihaisu näkku, ise ei pilguta silmagi. Ütled sõna, saad kümme vastu. Kus sa

mujal ikka oma viha välja valad kui bussis või trammis, asjameeste ees hoia keel hammaste taga. Nii ta on, juba hommikul purjus. Rahaga pole muud teha kui juua. Kuhu seda paigutada? Kellelgi pole sihti, seepärast lakutakse. Kõik ette kirjutatud, mis teed või oled. Maja, auto, rohkem olla ei tohi. Mis see praegune majagi, paljas individuaal. Iseasi, kui üürilised midagi sisse tooksid. Muud ei jää üle kui pudel. Kel raha on, see kaanib, kel raha pole, joob jälle. Sellepärast, et kogu elu näpud põhjas. Kõik timmivad, õpetajad, arstid, direktorid, suured ninad. Maalreist ja näitlejaist rääkimata, need on alati lakkunud. —

Küll jõnksutab, sõita ei oska. Või oskab, aga ei hooli. Kroonu masin, mis tühjust hoida. Vedru või telg pooleks, uus pannakse alla. Rublad lendavad tuulde, riigi rublad, oleks et oma taskust. «Mootor» poleks niisugust sohvrit päevagi pidanud. Peremehe silma puudumine, ei midagi muud. Autobussibaasis jahitakse preemiaid, reisija on kõome. Davai, pane aga tagant! Tänavad kah nagu sea songermaa. Üks asfalteerib, teine tuhnib üles, linnaisad peavad kõnesid ja võtavad külalisi vastu. Külalised on kõik, külalised on jumalad, oma kodanik elagu kuidas oskab. —

Jälle peatus, igal tänavanurgal peatus. Küll trügivad peale, küll suruvad. Hea, kui hing sisse jääb, litsuvad laiaks. Et ka keegi maha läheks. Aina peale, aina peale. Teadagi, piletit ei võeta. Viiest kopikast kahju. Pealtnäha töömees, võib-olla veel eesrindlane, nimi autahvilil. Eesrindlus või asi. Ära anna endale ega pingile armu, kvaliteedile vilista, aja ainult protsente taga, ja oledki eesrindlane, au ja uhkus. Jood kõrtsis aru peast, peksad kodus naist, miski ei loe. Protsendid määravad, kes sa oled... Mis viga prii sõita, kontrollle pole, pühapäev, kes viitsib ametis higistada. —

Russalka on kena kuju, nüüd enam niisuguseid ei tehta. Kristjan Raua narrisid ära, upitasid kaks graniitpanka hädaga ülestikku, täksisid küljed kirjuks, vaata ja imesta. Vildega niisama, paras tuvidel reostada. Kreutzwald pandi Kadriorgu istuma, rumal kohe. Ei ilu ega ülevust. —

Küll nügib, pealtnäha õrnuke, aga õlad ja küünarnukid kõvad nagu... Mis see izviniite enam, kui küljekondid tuld löövad. Tule jumal appi, isegi siin ronivad veel peale, oleks ikka pidanud taksosappa jääma. Eh, põrgut küll, kannatame välja. Kogu elu kannatatud, mis see viis minutit enam. Maldaksid inimesed vähemalt rahulikult seista, aga kus sa sellega. Ikka pugeda, ikka pressida, ikka püüda paremale kohale. Elu seadus, mis parata. —

Üldse oli totter välja tulla. Nädala pärast jälle rattad all, siis oleks teine lugu. Egas Kristjani triiphooone kuhugi kao. Mis imet sealgi, eks neid ole ennegi nähtud. Sõrestik ja klaasraamid, keskküte soojendab. Kogu linna ümbrus kasvumaju täis. Mis sellest, et ise tegi. Nüüd teeb igaüks ise. Halturtšikud võtavad viimast, jooda pealegi... Parem olek-

sin poritiiva üle lihvinud. Nüüd lase ennast jumal teab kelledest pigistada ja tõugata. Jama mis jama. —

Reid laevu täis, ime, et vesi õline. Kollektorist, mis Naissaare taha pidi ulatuma, räägitakse kakskümmend aastat. Mis kõik suuga pole valmis ehitatud. —

Alles mai algus ja juba nõnda palju sõitjaid. Suvel ära mitte mõtlegi. Bussid tungil ja Pirital pole kohta, kuhu astuda. Iga kioski juures saba kümnes keerus. Kloogal pole parem. Vaikset paika ei leia enam kuskil. Pärnusse ja Narva-Jõesuusse ära nina pista, välismaa. —

Järgmine peatus on sealpool silda, kaugemale pole mõtet sõita. Mis nüüd? Nii ei tohi pidurdada! Käpard, mitte sohver. Ah, vanamoor koperdas üle tee. Eidekõbid on kõige hullemad, need ikka viimasel silmapilgul. Kuhu niisugusel kiiret? Surm nagunii ei võta. Surm niidab elujõus mehi. August läks, palju's tal aastaid tuli? Kuuskümmend üks, mitte rohkem, minust kolm talve noorem. Mis mul Augustist, pole tast sooja ega külma. Kuulutus pandi «Õhtulehte», kaks kuulutust. Nekroloogi ei trükitud. Ju ei andnud ikkagi mõõtu välja. —

Nüüd. Ärgu ikka selga ronitagu. Muidugi läheb ta maha, niigi näha. Rebi või nõöbid eest. Kohver jalus, küll on kombed. Kus on inimesed välja tulnud, igapäev tuli takus. Pärast kuskil põõsa taga pikali, poolik kõrval, siis aega küll, siis ei tea, mida ajaga peale hakata. Tõprakari... Astu otse porilompi, sohvri peale peaks küll kaebuse kirjutama.

Taevale tänu, nõöbid siiski alles. Üks-kaks-kolm, kõik. Tagasi on targem taksoga. Metsakalmistult saaks ehk bussilegi istuma. Mis Metsakalmistult, narr, Mähelt ikka. Kristjani maja bussipeatuse vastas, seal on mõni istekoht alati vaba. Kust Mähel taksot võtta? Taksod passivad õhtul Pirital, restorani juures... Sõiduplaani vara pidada, üks pärast näe. Põikaks õige baarist läbi? Ei, leti ees trügi uuesti, tatine koht pealegi... Tuul puhub merelt, rannas võib külmetada. Mis rannas praegu näha, kõik alles kasimata. Parem jõe äärde... Juba jäätisemüüja platsis. Nüüd müüakse talvelgi jäätist. Narrus, suur narrus. Mis minul sellega pistmist, söögu, kes tahab hambaid rikkuda ja südameummat saada. Kurgumandlitest reuma algab... Õllesaba ulatub kloostrini. Ikka saba. Ilmtingimata saba. Kuidas küll omal ajal sabadeta kaubelda osati? Kas on linn ülemäära suureks paisunud või on igale müüjakohale liiga vägev plaan pandud? Lubatagu erakauplusi, sabad kaoksid kohe ära. Või kes teab? —

Nõnda et jõe äärde. Mis sealgi. Kui õige ootaks järgmise bussi ja põrutaks otsemaid Mähele välja. Kes, kurat, ütleb, missugune läheb Meriväljale, missugune Mähele. Ikka oma ratastel vuristatud. Vana ta on, kolmsada tuhat kilomeetrit läbi, aga liigub mis müriseb. Keegi ei usu, et «Moskvitš» nii palju läbi sõidab. Ei hooldata nagu kord ja kohus, ei osata sõita kah. Kohe täistuurid peale, viimane välja, ja siis pidurit, nii et kummid kiunuvad. Gaas-pidur, gaas-pidur, kaua silindrid

ja sillad vastu peavad. Ilma masinata kohe ei oska. Moluta nagu... Korralt Mähele oleks olnud õigem. Nüüd juba takseeriks triiphonet. Hiljem tõstaks nuppe, Kristjan mängiks kas või päevad läbi. Nagu haige kohe. Keresega üks-üks. Simultaanpartiid. Mees mehe vastu oleks ta Keresele korraks nuusata. Keresel jäi maailmameistri tiitlist kukesamm puudu. Kahju päris. —

Aitab, jalad kõhu alt välja! Kloostri kõrvalt on otsem. Liivane küll, aga... Vägevad müürid, silikaltsiit poleks nii kaua vastu pidanud. Ei silikaltsiit ega suurpaneel. Paekivi ja kaks-kolm aastat maa sees haidunud lubi löövad kõik üle. Mis me raudbetoonistki teame? Oodata tuleb enne mitusada aastat, siis näeb alles... Polegi liivane. Liivane küll, aga kõvad teerajad sisse tambitud. Vaata aga vaata, või asfalttee kohe künkale välja! Raha on siin raisatud küll. Kellele seda kanalit ja parkimisplatsi vaja? Puhkeparkide tööbi, muud ei ühtigi. Linnas viiet-said tänavaid rohkem kui küll, siin asfalt. Ajalehed seda ei näe. Aga kui mõni individuaal hangib kuskilt koormakese, et oma õueteed siluda, siis... Kõige kuradim, kui lükkavad tõesti buldoosritega Lilleküla osmikud laiali? Väikesed eramajad jäävat suurtele üürikasarmutele jalgu! Mustamäe alt vajuvad viiekordsed vägevasti peale. Üheksakordsed kah. Mis sellest, et maa madal. Kes seda kakskümmend viis aastat tagasi oskas ette aimata, oleks ehitanud Pääskülla. Ega nad nii ruttu jõua. Ja ära peavad ostma. Ning andma korteri... Riigikorter on hädaasi. Üleliia vara pole mõtet närveerida. Kes teab, mis veel juhtub. Ega kõik nii libedasti lähe, kui plaanid ette näevad. Linnavalitsus ise süüdi. Mispärast ehitada lubati? Anti laenuki. Selle pähkli kallal purunevad mõnegi linnaisa hambad. Seda see August irvitas. Rahu tema põrmule. —

Kell juba kaksteist. Augusti matus on üks. Alaku või nüüdsama. Mis temal Augustist. —

Nii kui vähe lagedamal, kohe tuul. Rannas oleks läbi nõelunud. Lagedat pole kaua. Jõe kaldal ei tohiks tuult olla, mets varjab. Siia oli siiski targem tulla.

Klooster ehitati ilusale kohale. Kirikud ja kloostrid asuvad alati ilusal, kõrgel kohal. Mustakuuemehed tundsid nooti. Ei võtnud midagi uisapäisa ette. Pidasid enne põhjalikult aru. Nemad poleks lasknud tervet linnaosa üles ehitada, et paarikümne aasta pärast maha kiskuma hakata. Mis ehitati, see püsib. Klooster põletati Liivi sõja ajal ära. Ivan Julma omad pistsid tule otsa. Mitte Harjumaa matsid, nagu filmis. «Vürst Gabriel» oli ilus jutt, aga näe... Korda pole kuskil. —

Maa alles märg. Põõsad hiirekõrvul. Päikesepoolne nõlv rohetab. Loodus on kevadel ilus. Nagu noor naine... Konnakapsad, mõni ütleb varsakabjad. Konnakapsad kasvavad vesisel maal. Konnakapsaid ei hinnata. Palju, sellepärast. Mida on palju, see pole au sees. Inimesi on kah

palju. Maamunal oma kolm miljardit või rohkem. Sellepärast inimesest lugu ei peeta. Sured, ja sind ei ole, kaks ajalehekuulutust on tolm. —

Tohoo, jõe kallas betoonplaatidega ära kindlustatud. Millal? Nähtavasti juba mõni hea aasta tagasi, pole teab mis aeg enam siia sattunud. Betoon ja raud, aina betoon ja raud. Tsiivilisatsioon... Jõed rikutakse ära, justkui kunstlik kanal. Ometi ilus jõgi... Vesi sööb kallast, küllap sellepärast. Söögu, riigi maa... Betoonist kallas, aga ussileotajad ikka platsis. Kust küll nii palju priipärast aega võetakse? Viiepäevane töönädal. Kodus ei viitsita midagi ette võtta, üksainus suur aja surnukslöömine. Mis riikki, kui logeldakse. Riik muidugi saaks, aga... —

Künkale annab kohe tõusta. Poisikesena oli tühi asi üles joosta. Ega nüüdki südant kloppima võtnud. Südame poolest võiks elada saja-aastaseks. Arst päris imestas. Egas süda üksi loe. Maks ja magu ja kopsud ja neerud kah. August läks maksavähiga. Viina ta suurt ei pruukinud, mõnikord harva võttis paraja tuuri sisse. Joodikutel laguneb maks, August joodik ei olnud, vähist ei pääsenud aga temagi. Kas ka karsketel meestel tekib maksavähk? Või neil, kes vahel harva pitsi viskavad? Minusugustel? —

Mis sa kostad, juba võtavad päikest! Kallas tuulevarjuks, puhas liiv, mis viga pleekida. Veinipudel ühes, muidugi, kaasaeg. Kes vanasti läks veinipudeliga päevitama. Plika nagu noor sälg. Nojah, mootorratas männi varjus. «Jawaga» kohe veepiirile välja. Bensiiniving ei tohi ninast kaduda. Ise ehk veel komsomolid? Mis sest komsomolist, nüüd on iga poiss ja plika komsomol, komsomol ei tähenda enam midagi. Komsomol on paljas nimi. Vabrikus on komsomolid kõige suuremad nõudjad ja virisejad. Kas August sellest aru sai? Vaevalt. Kes end elu lõpul enam muudab. Augustile jäi komsomol ikka avangardiks ja revolutsiooni tulevikuks. —

Hehee, paarike pugunud päris peitu. Hea istuda, oks nagu kiiktool. Lärmikrapp iseendastmõistetavalt kaasas. Kusagil ei saa rahu. Looduse häältest ei osata mõnu tunda. Mis saab tulevikus laulupidudest? Inimeste asemel üürgavad laululaval kaksikümmend tuhat transistorit. Pole vaja Ernesaksa ega kedagi. Tehnika. Eesrindlik tehnika. —

See siht peaks Mähele viima? Või on järgmist-pidi otsem? Kolmas läheb Kristjanile kõige lähemale. Kiiret pole kuhugi... —

Mudi aga mudi, tüdruk on nõus. Otse tee ääres, ei häbeneta. Kes praegusel ajal häbeneb? Tänavalgi käiakse, käsi ümber tagumiku. Lapsi aga pole. Anna noorpaaridele korter, küll siis iive tõuseb. Teab, kas aitab seegi? Laps ristiks kaelas. Kes vaeva kardab, sellel pole tulevikku. —

Juureraisk, prantsata või ninali. Inimene võib igal pool kaela murda. Kristjani ämm kukkus toolilt, ja kõksti valmis. Kristjanil vedas, ämma käes olid ohjad. Pärandas viis tuhat. Kristjan lootis kolme, said viis. Tütar aga emasse, hoiab rahakotti oma käes. Nüüd teenib Kristjan

triiphoonega ise lisa. Kardab, et rahakurss kukub. Kukub nagunii. Varem või hiljem. Ega hoiukassagi päästa. —

Kui keeraks siit? Pane nagu püssist. Vaiksem kah, jõe kallas noort rahvast täis. Õhk ikkagi hoopis teisem kui linnas. Ainult igavene bensiniving. Tuul maantee poolt, sellepärast, taksode ja busside vahel pole vahet. Oleks kõrgema oktaanarvuga bensiin, läänes alla üheksatkümmend ei sõideta. Läbipõlenud mootorid kah. Seal ta turtsub, sinine suitsujutt taga. Prügimäel paras paik. Kust uut saada? Raha kergem trükkida kui head masinat teha. Kes välismaal silindreid puurib või kapitaalremonti teeb! Uusi saada küll ja küll. Konkurents on väärt asi. Konkurents ja peremehe silm. Plaanimajandusel on omad suured plusid, aga kui pole isiklikku ettevõtmist, siis on tulemus poolik. Ameeriklased on Liidult õppinud plaaniasjandust, Liit on võtnud neilt ainult järelmaksuga müümise. Enne põlastati, et nõõrimine, nüüd kõlbab küll... —

Vasemalt lähenev «Volga» läbi lasta ja alles siis... Kiiret pole kuhugi... Küll kihutavad. Naine roolis, harilikult on naised ettevaatlikumad. See põrutab varem või hiljem kraavi. Naise koht pole rooli taga. Üheõiguslust taga ajades tõmbasid naised endale rängema koorma kaela. Tööorjus ja koduorjus. Palju neid mehi, kes pottide ja pannidega askeldavad. Pesumasinaga mõni ehk volksutab. Naise asi on kodu korras hoida. Makstagu mehele niipalju palka, et pere lahedalt ära elada saab. Siis on lapsi ja noored pole hukas. Abielud püsiksid kauem. Mõlemad tööl, väsinud, närvilised, pea siis riid majja ei siigine. Kust tööjõudu võtta, kui abielunaised koju lasta? Kas nad ise enam tahavadki kodus istuda? Naise hingepõhja ei näe keegi. Igavene mõistatus, nagu öeldakse. Ka revolutsioon algas naistest. —

Pasunakoori mäng? Kurb viis. Surnuaialt, kust mujalt. Järsku mae-takse Augustit orkestriga? Teab mis ime, matusetalituse kontorist saab pillimehi tellida. Mõnikümmend rubla ainult.

Kui õige läheks? Vaataks nagu korraks. Ega see poleks matusest osavõtmine. Kalmistu siinsamas, aiapostid paistavad. Kas surnuaial vähe inimesi käib? Mõned armastavad haudade vahel isegi niisama jalutada. Kes võib öelda, et ta nimelt matusele tuli? Ega tulnudki, juhtus niisama. Kristjani juurde nagu vara, Kristjan armastab lõunani aednikku mängida. Mine ja sega, pahandab veel. Igaühel oma tujud ja kombad. —

Näitlejad on endale kena nurga teinud. Mis ta kena, reas nagu sõdurid. Paljukest neil eluski endi teha on. Mängi, mis kästakse, kes ise osa valida saab. Ikka reas, nii elus kui surmas. Ainult omaette peremees teeb, mis tahab. Ja mitte iga peremees. See, kellel jõudu. Ameerikas lähevad suuredki firmad pankrotti, üks õgib teist. Algul õgivad inimesed üksteist, siis õgivad neid tõugud... Elu on näruselt lühike... —

Enam pasunahäält ei kosta, küllap peetakse kõnet. Õpetajat mui-

dugi pole. Seltsimehed loevad. Või raha eest kõnelejad. Neid nüüd ja-laga segada. Matusebüroost ja niisama. Viis või kümme rubla ja jutt jookseb. Amet on amet. Polnudki kaugele minna, seal seistakse ümber haua. Paras summ, oma sadakond tuleb ära. Sõpru ja tuttavaid siiski oli. Otsejones minna poleks tark, mine tea, mida veel mõeldakse. Pisitasa, nagu muu seas. Sattus juhuslikult. Nõnda ju välja kukkuski. Egas ta siia kippunud, vaid Kristjanile külla. Imelikult vahel läheb. —

Kastekann. Jumala eest, kastekann. Kes tarbenõu kaevu juurde jät-tis? Tõepoolest, peremeheta. Number külje peal, surnuaia värk. Pleki-risu, mitte tööriist. Sõelaots puudub, põhi roostetanud, sellepärast ve-delebki. Kui võtaks ühes? Kastekann käe otsas, kes siis tohib öelda, et Seedri Arvet tuli matusele. Põhja alla ei näe keegi. Lausa õnn. Muidu oleks veel kabeli juurest otsima pidanud. Nüüd võib julgesti. Inimesed on öelad, ega nemad . . . —

Juba lähevad laiali? Kas matus on otsas? Parem kah. Heki tagant ei märka ükski hing. Anetel polekski praegu silmi. Vaevalt, et tütrelgi. Naistel õrnad südamed. Iseasi on poeg. Poega pole kümme aastat näi-nud, poega ei tahakski näha. Nagu Augusti suust kukkunud . . . Nüüd kuluks suitsu teha. Teine sigaret alles. Pärast Kristjani juures veel üks ja öhtul viimane. Istuks siiasamasse pingile. Mis sellest, et võõras hauaplats, egas omanik tule maa alt keelama. Nüüd varjab hekk veel paremini. Kuhu tulemasin on jäänud? Ime kohe, püksitaskus. Väärt välgumihkel, August oleks pidanud nägema. Tal oli neid kümmet sorti, kogus päris, igapähe oma nõrkus.

Viimased seavad end minekule, heki varjust hea passida. Anete on küüru jäänud, või polegi Anete? Mis mul Anetest, ise teadis, kelle valis. Poeg lahmib ees minema, Augusti mood. Pole tohtri väarikust. Praegu-sed tohtrid või . . . Rohkem paberimäärijad. Eks aidanud isa!

Kiiret pole, suits rahulikult lõpuni . . .

Albert Rahuniit, Marie Rahuniit. Üsna vanaks elanud, üks 79, teine 82. Naine kolm aastat vanem. Vist oli nodiga naine, muidu poleks noorem mees võtnud. Mõnikord lööb armastus pähe, aga kui paljas armastus, siis vanema naisega kaua ei elata. Igatahes elu lõpuni mitte. —

Nii, nüüd on kõik lahkunud. Künulaid ei pandudki põlema. Küllap August keelas ära. Printsipiaalne. Vahel tegi end päris narriks. Oma sünnipäeval ei lubanud «Öllepruulijat» üles võtta, põlgas sakslaste joogilauluks. Niisugune printsipiaalsus on õnnetus. Selle nahka ta läkski . . .

Üles. Koni ilusasti liiva alla. Saapakontsaga auk maa sisse ja tallaga uuesti siledaks. Rahuniidud olgu mureta, hauaplats jääb tipp-topp. Kord olgu igas asjas. Kord on elu ema. Mida rohkem korda, seda parem elu. Kastekannu pole enam tarvis, komejant on läbi. Kannurisu tuleb tagasi viia nagu kord ja kohus. Määris käe ära, vaat kus lits. Roosteta-

nud, sellepärast. Naljalugu päris. Küll August irvitaks. Temast... Ilusa puhkepaiga sai. Männid, kollane liiv. Pärgi kohe kõrge rõuk. Uskumatu. Kas vabrikult kah? Eks linnid näita, kes keelab lugeda. «Töö... kaas... las... telt». Vabriku pärg! Mis? «Vik... tor Uue... mõisa... le». Mis see siis tähendab? Kurat võtaks! Polegi August. Puhavõõras. Hale sissekukkumine. Nojah, kell saab alles üks. Augusti oma pidi üks algama. Önn, et August seda pealt ei näinud...

Kuhu August siis maetakse? Kas maksabki enam. Kus siin otsida oskad, surnuaed igavene lahmakas. Aitab lollimängimisest. Või siiski? Korra juba tulnud. Kuskil ta ju peab olema? Nii et... Vist on tagapool, kaugemal. Mine tea... Vaataks Klooga ohvrite mälestussambast edasi. Sinna allapoole nagu peaks jääma. Kastekannu-risu, mis sellega? Jätta esimese kaevu juurde, kaevu juurest ta leidsingi. Nii et korda poleks rikutud. Mis rämpsust vedada! Risu küll, aga... Uisapäisa ei ole hea midagi otsustada. August rabeles, mis ta selle eest sai? Naljalugu, ootad ja suitsetad, võõras matus... Üldse oli totrus tulla. Higista bus-sis ja... See Kristjani triiphoone, raisk... Ajavad pea segi. —

Kõnni nagu labürindis, teed kiira-käära. Tuleks vist paremale hoida. Annab kohe vantsida. Ega värsked õhk tervist riku. Naha võtab kuumaks. Kas on vaiksemaks jäänud või hoiab mets tuule kinni... Kanna kastekannu nagu narr. Peaks kuhugi jätma. Mis tühi kaalub, võib-olla läheb veel asja ette. —

Künka all oleks nagu inimesi kobaras. Seal võib küll mõni matus toimuda. Ajalt klapi täpselt. Lähemale, lähemale. Teist korda rumal sisse kukkuda... Orkestrit netu, matuselisi vähem. Vist ikka seal. Kõik seljaga siia poole, kes mind märkab. Kui ikka on August?

«August Haabveski, kelle me täna siia igavesti kohisevate mändide alla...»

Õige, seekord on õige. Rohkem elupuu varju. Hea, et ikka kaste-kann... Mis ta räägib? Et August Haabveskist jääb maha hea ja suur töö? Töömees ta oli, seda jah, aga mis ta ise sai? Suri üürikorteripuge-rikus, oleks veel, et oma katus pea kohal. Hea ja suur töö on homme unustatud. Ise süüdi, ta oleks võinud. Pärast sõda oleks võinud. —

Ei oleks pidanud siiski tulema, mõtlevad veel... Mõelgu, mis neist. Ega August enam teada saa. Juba sama hästi kui tõukude söömaag. —

Mõni ei oska elada. Tuuletallaja. Jonni ja kangust täis. Kangusega kaugele ei kõnni. Ütlesin talle juba kolmekümnendatel aastatel, mis ta ametiühingusse otsib. Poliitika on poliitikute asi, lihtnimene saab poliitika jännates ainult peksta. Omal hea töökoht käes. Oleks, et tuule peal, täna siin, homme seal. Mässaku, kellel pole midagi kaotada. Torgatigi sulg sappa, ülejärmisel aastal anti hundipass. Narr mis narr. Tööd tundis, uus katelsepp oli tema kõrval kōdikāpp. Tagantjärele uuriti veel, mis mees Haabveski ikka oli, kas ässitas maksva korra vastu ja... Muidugi ässitas, aga keel tuli hammaste taga hoida. Mis

ennast niisugustesse asjadesse segada. Pealegi sõbramees, koos üles kasvanud, koos sporti tehtud. Väle vasakäär oli. Terava löögiga, kolmekümnelt meetrilt nähvas ära. Koonalt löi vindiga. Kasski imestas. TJK kutsus oma meeskonda, tema jäi tööliissporti. Tööliisspordist hoidis targem inimene tollal kõrvale. Kangekaelne, mis ta võitis? Augusti-taolisele ei pane keegi aru pähe. —

Pärgi siiski on. Viis-kuus, seitse koguni. Naiselt ja lastelt, majaelanikeilt, tuttavatelt. Kas vabrik pidas meeles? Vaevalt. Oleks, et endine direktor või partorg või tsehhijuhataja. Meistergi. Katelsepp ainult. Ta, narr, uskus vist tõemeeli, et tööline on...

«Juba varasest noorusest peale pühendas August Haabveski end tööraha huvide eest võitlemisele...»

Liialdab. Matusekõne asi. Kahekümne üheksa aastane oli, kui ametiühingusse astus. Hakkasin just maja ehitama. Millele tema oma teenistuse kulutas? Katelseppadele maksti kenakesti... Mis? Ah et võttis mingisuguse koolipoiste ühingu tegevusest osa. Laste mäng. Tagantjärele kiitmine ei maksa midagi. Anetel parem kuulata, seda ehk... Küllap nad ise kõik ette rääkisid. Matusebüroo kõneleja, see küsib ikka enne andmeid, kust ta ise peaks teadma. Matusebüroo kõneleja jah, sama mees mattis ka Villemi. Ladusa jutuga, ei jää suurt õpetajale alla. Hää! võiks kõlavam olla, muidu... Vabrik pole saatnud isegi kõnemeest, seda oli arvata. Või rääkis keegi juba? Võõra matuse jant jättis hiljaks. Totter oli üldse tulla. Lihvinud poritiiva ära, selle asemel et...

Keegi nagu nuuksub. Mäni juurest näeks, kes. Vist Anete või tütar, naise tihkumine. Eks ta kurb ole, palju aastaid koos elatud. Muidugi, suurt õnne Anete ei leidnud. Minuga... Küllap on ehk kahetsenudki. Vaevalt, suureline nagu August. Hea, et panin nailonjope selga. Las näeb... Poisike, temal su nailonjopest. Vanem naine, viiskümmend viis-kuus ära. Kah oli punane. Noorsots, hiljem pole neist lugu peetud. Kutsus mindki, aga õnge ei saanud. Tantsimas Töölisvõimlas käisin, rohkem ei. Inimene ei tohi tormata. Ettevaatus on tarkuse ema. Anete nälgis koonduslaagris, oli tal seda vaja? Poleks olnud noorsots ega töötanud Rahanduse Rahvakomissariaadis, poleks nälginud. Kes teda hiljem koonduslaagri eest on hinnanud? Pension väike, vist seitsekümmend. Hoiukassas madalad palgad, uhkusest ei läinud suuremapalgalist kohta paluma. August sai üheksakümmend, tal polnud kuutkümmend täis, kui pensionile määrati. Oleks veel, et personaalpension, selle jaoks jäi siiski kas väikeseks vennaks või ei käinud nõutamas. Mõlemad uhked. Uhkuse nahka läks ta direktorikohtki, pidi pandama, aga ei pandud. Ise rääkinud, et sattus ministeeriumi meestega raksu. Võis minna, August võis. Loll ikka loll. Loll saab ka kirikus peksta.

Elupuu varjus on parem, ei torka silma. Märkabki keegi, siis päästab kastekann. Inimene tuli hauda kastma, juhtus matusele peale...

Miilitski usuks... Saledakene peaks tütar vist olema. Tütar jah. Köhn väga. Järsku temalgi... Polekski imestada, isa nägu, isalt võis pärida. Vähk pidi päritav olema. Meie suguvõsas pole vähki esinenud. Oleks August mõistlikumalt elanud, siis... Hoiatasin neljakümnenda suvel, et vaata ette, ega nii ei jää. Naeris vastu, ise juba üle kolmekümne. Kellel kolmekümneselt aru peas ei ole, sellel mõistust ei tulegi. Laskis end ametiühingukomiteesse valida, tõusis suureks stahhaanovlaseks. Nüüd ei võeta Stahhanovi nime suhugi... Tahtis minust löök-töölist teha. Soovitas kõrgendatud kohustusi võtta ja teisi välja kut-suda. Nagu oleks vabrik jalgpalliplats. Ütlesin, et otsigu lollimat. Seal-t meie vimme algaski. Muidu sõbrad poisikesest peale. Koolipõlves võttis mind kui vanemat kuulda. Raamatud, mida Anete talle lugeda andis, tegid tormiks. Raamatud ajavad ikka pea segi. Egas raamatute järgi elada saa. Tema vist uskus raamatuid. Kaklemist aga ei jätnud. Luges ja kakles. Augusti käsi oli kerge tõusma. Jõudu oli antud kahe mehe eest. Kraadede käest sai pussitada. Oli tal vaja teiste riiu vahele se-gada! Mis sellest, et kolm peksid ühte. Ronis vahele, virutati tera selga. Anna tühja asja pärast peaaegu et hing. Õppust ei võtnud. Tema seisab tõe ja õiguse eest! Tõde ja õigust ei olegi. Ei olnud enne, ei ole nüüd ega tule ka tulevikus. Igaüks on iseenda tõe ja õigus, üleüldist tõe ja õigust ära otsi... —

Oleks kirst lahti, astuks ligemale. Räägitakse, et lõppenud nii otsa, et... Vähk on halastamatu haigus, teab, kas oleksin enam ära tundnud. Mitu aastat pole näinud, oma viis tuleb ära. Ei leidnud tema enam teed minu juurde, mispärast oleksin mina pidanud teda üles otsima? Treh-vasid juhuslikult kokku: tere ja head aega... Mis talle selga pandi? Mis muud ikka kui pühapäevauhikond. Riideuhkust taga ei ajanud. Mis sa ajad, kui näpud alati põhjas. Teenis sada nelikümmend kuus ära, koos preemiaga ehk ajas poolteistsada täis. Kõrvalt otsi ta ei teinud. Kõik, kellel pea löikab, rabavad nüüd kõrvalt. Tema kükitas koosolekutel. Teatris käis ja lugeda armastas. Teatritõbi oli vist Anetest. Koosolekud ja teater ei too sisse, raamatud söövad aja käest. Niisugustele nagu tema ei pane keegi aru pähe. August poleks minu kombel töökohta vaheta-nud ega autoremonti läinud. Paljuke katelsepp nüüdsel ajal teenib! Loll, ei osanud. Autoremondis teine teela. Tagavaraosad ja... Kodus käiakse mangumas, olge hea mees, päästke hädast. Oleks tagavaraosa-dega lahendam, kui nii palju ei tuleks kombineerida, ava või remondi-töökoda. Demokraatlikul Saksamaal pidi lubatama. Seal veel erapoed ja... Saadakse aru, ikka peaaegu et läänemaailm. Sada kolm-neliküm-mend rubla kuus, üürikorter — säh sulle revolutsioon! Augustile võib-olla ehk aitas, ega teise südamepõhja näe. —

Puusärki hakatakse alla laskma... Kurvaks teeb, mis sellest, et... Elu on hirmus lühike. Alles saad hakata, kui... Tuul keerutab puru silma. Hea, et varjus, et keegi ei märganud, mõni mõtleks jumal teab

mida... Kolm peotäit mulda. Kui õige kah... Las omaksed... Poleks uskunud, et... Anetel ja lastel on raske, mis võõrastel...

Nii see on — elas ja kadus... Ega ta minna tahtnud, kesse siit ilmast ära kipub. Kui just rängad vaevad ja valud... Vähisurm on pikk piin. Kas ta surma kartis? Neljakümne esimesel August oma elunatukest ei hoidnud. Astus töölispolku. Miinikild oleks juba siis äärepealt teise ilma viinud. Meelemärkusetult kantud laevale. Anete jäi maha. Kolmandal päeval pärast sakslaste sissetulekut viidi aga püssimeeste vahel ära: kommunisti naine ja ise punane. Armastuse pärast ei raatsinud evakueeruda, kah tobuks. Mis armastus, hoidsid lihtsalt teineteist. Armastus on väljamõeldis. Armastus tõi kolm aastat koonduslaagrit. Helmut suri, teine poiss jäi siiski elama, Anete õde toitis. Hiljem said veel tütre. Kas Anetel minuga lapsi poleks olnud... —

Pärast sõda oleks August võinud ilusasti elada. Kohti oli siis temasugusel jalaga segada. Kaadripuudus, tal orden ja parteipilet. August tuli nagu uimane vabrikusse tagasi. Oleks veel, et natšalnikuks. Jälle töökotta. Vahepeal paistis, et seatakse direktoriks või palgaliseks partorgiks, see jäi niisama jutuks. Ju oli ise süüdi, mis ta muudkui kritiseeris. Hoidnud pool suud kinni. Kellelegi ei andnud asu. Minu käest küsis, mispärast ma mobilisatsioonist kõrvale hoidsin. Vastasin, et anti bronn. Saatanahinge pärast pidin valetama. Bronni neljakümne esimesel polnud, neljakümne neljandal oli, neljakümne esimesel ei teadnud nõudagi. Ei julgenud tunnistada, et hoidsin, jah, kõrvale. Ainult rumal topib pea tulle. Kartsin Augustit. August oli siis valmis kõigeks. Ei tema hoolinud siis lapsepõlvesõprusest ega midagi. Käristas maailma kaheks: ühel pool omad, teisel pool vaenlased. Hull, mis hull. Või mul sakslaste ajal kerge oli? Elamisega tuli kuidagi toime, aga nad hakkasid omakorda leegioniga peale käima. Önn, et polnud enam kõige noorem. Neljakümne neljanda kevadel ja suvel redutasin venna pool maal. Taveale tänu, et vennal oli kaalu — ikkagi kunagine vallavanem ja põline taluomanik —, omakaitse vahtis läbi sõrmede. Puskari-ajamine tõi pealegi kenakesti sisse. Poleks kohe pärast Punaarmee sissetulekut bronni muretsenud, oleks viimaks ikkagi püssi alla sattunud. Egas enam saanud venna poole jääda, põliste peremeestele hakati viltu vaatama. Kulakuks tegemise ja Siberisse saatmise eest tuli enne linna ära. Mõistis... Meistrimehi oli linnas väheseks jäänud, see mu hinge neljakümne neljanda sügisel päästis. Kui August Kuramaalt tagasi jõudis, oli talle paber ette näidata. Talle ei lugenud bronn midagi, läksime kõvasti raksu. Sõimas nahahoidjaks. Iga tark inimene hoiab oma nahka! Inimesel polegi muud hoida kui oma nahk. Süüdistas asjata, kas sõja ajal vähe kannatasin? Maja põles märtsipommitamisel maha! Väike kaotus? Talle muidugi, aga mulle poole eluaja töövili. August niisuguseid asju ei mõistnud, vaata et veel parastab. Kommunistid olid siis kitsad. Nüüd ehitavad ise individuaale ja suvilaid. Mõni

Augusti-taoline nimetab aga praegugi majaomanikke uusriikkaiks, nõukogude tõusikuiks, nepmaniteks, paksudeks ja veel kümmet moodi. August irvitas, kui kuulis, et hakkasin uut ehitama. Sõja järel oli hakkajal mehel kerge individuaali püsti lüüa — riik andis laenu, vabrik aitas materjali kohale vedada, ajalehed kiitsid takka. «Rahva Hää!» torkas minugi pildi sisse. Raske oli foto avaldamise vastu seista, kuigi käisin toimetaja jutul. Nimetasid mind liiga tagasihoidlikuks meheks — iga ruutmeeter uut elamispinda on purustatud linnas riiklikult tähtis, otse patriootiline tegu. Egas neile saanud öelda, et ettenägelik inimene jääb ikka varju. Mine tea, missugused pöörded veel ees. See ajalehe-number peaks nüüd küll unustatud olema? Või mine tea? Kui viie-kümnendal aastal nad omasid materdasid, tuhniiti kõik vanad asjad välja. Anete pidi noorsotsiks olemise pärast ministeeriumist ära tulema. Koonduslaager ning Augusti orden ja parteipilet ei tähendanud midagi. Oleks ehk tähendanud, aga Anete oli uhke vaimuga, ei käinud õiendamas ega palumas. Selles mõttes Augustiga paras paar. —

Minuga oleks Anete rahulikumalt elanud. Tema veri kiskus aga Augusti poole. August tõi talle lilli, kas ma ei oleks osanud nelke kinkida, kui oleksin teadnud. Viinud või pojenge, nii suuri õisi teisi polegi. Mõne krooni võisin raisata minagi. Mis ta, vaeseke, nutab, ega nutt aita. Naistel ehk aitab, kergendab südant. Jälle tuulest toodud prügi... Või keerutavad labidad liiva üles... Suisa silma, ei mujale. Imelik... Kuiv maa talle. Teab, kas August nüüdki rahu leiab... Keha õgivad ussid, aga hing? Kuidas on hingega? Poie hinge ega midagi — mis maa peal kätte saad, on kõik. Oled, ja siinsamas sind ei ole. Ülekohus, püsti ülekohus. Kõik jääb maha. Anetele jätaaksin hea meelega... —

Augustil on rahu vaja, elus ta rahu ei leidnud. Käis kolhoose teemas. Oleks võinud vastu punnida, läbi-lõhki linnamees, väikesed lapsed, naine haige. Anete põdes laagrist kaasatoodud reumat, lapsed koolis, August läks. Kuradi torm ja mõtlemata mees, kui vähegi järele mõelda. Oleks võinud kuuli teenida, siis löödi aktiviste ja volinikke ridamisi maha. August veel uhkustas, et magas kulakute juures, seal kindlam. Niipalju kurtis, et tukki kaasa ei antud, metsa vahel pimedas paljakäsi rumal ja kõhe. Pärast sõimas mind kõvaks keskmikuks, kes ikka ära ootab, ettevaatlikult võimu siunab ja pisitasa rasva kogub. Mille eest igale poole oma nina toppida ja hõisata! Kes ei kogu? Maailmaparandajad ainult ja neistki rumalamad. Tädi pojatütrel mees, hoopis suurem tegelane kui August, tähtsa komitee töötaja, on sootuks arusaajam. Töö juures on käre ja nõudlik, loosungid ees ja taga, seal teeb, mida kästakse, endale ega teistele rahu ei anna. Pärast tööd on aga niisamasugune inimene nagu kõik. Ei siis räägi enam poliitikast ega eesseisvatest ülesannetest. Rassib tädipoja aias, hangib teab kust igasuguseid põsaid ja roose, mõistab, et aed jääb tulevikus talle.

Sõidab asutuse autoga kalale, Kaubamajast helistatakse, kui karvamütsid, tšehhi botikud või nailonkardinad müügil saabuvad, igati asjalik ja toimekas mees. Kas jäi Augustil haridust väheseks või mis, aga aru tal pähe ei tulnud. Veel poolhaigena ronis kartulivõtmise ajal šeffi mängima. Sai vastu pükse, aga läks... Olgu muld talle kerge... —

Üks peab veel kõnet. To-ohh, vana Voodla. Vabrik pidas siiski meeles ja saatis. Küllap ka pärja. «Kallid seltsimehed ja sõbrad!» Nii Voodla algab, tootmisnõupidamisel, juubelil ja matusel. Juba viisteist aastat ei tee tööd, muudkui kõneleb. Tema oskab, Augustist sootuks nutikam. Sõja järel ootas enne kümme aastat, vaatas, mis saab. Kas jääb nii, nagu on, või... Siis alles. Ja kui hakkas, siis ikka nii, et endale kah midagi. Auto ja aianduskrunt ja... Käitiskomitee korraldas talgud, aitame vana kaardiväge... Korter uues majas, kolm tuba, köök, esik, vannituba, soe vesi, gaas, keskküte. Personaalpensiooni soetas, aasta puhkas kodus, nüüd jälle palgalehel. Personaalpensionäri lubatakse kõrvalt teenida. Sedaviisi võib poliitikat teha ja ühiskonna asju ajada. Mis kasu August sai? Tsehhijuhatajat kritiseeris, ametiühingukomiteed kritiseeris, direktorit kritiseeris, ministeeriumi kritiseeris. Räuskas nõnda kaua, kuni öeldi, kallis mees, su tervis on sant, mine teenitud puhkusele. Voodla kiidab tagant, pea jagab, kui arvustab, siis parajalt, lubatud piirides... Ladusasti räägib, ära õppinud kõnelemise, ega ilma hea suuvärgita kaugele jõua. «Meie kollektiiv ei unusta kunagi August Haabveskit, kes...» Luiskab. Kes jõuab kõiki meeles pidada, vabrikus tuhat viissada töolist, sajad ametnikud peale selle. Anete ja lapsed nutavad taga ja meenutavad, teised... Mina ehk... Mis minagi, kuniks mindki... —

Mõne asja nägi August läbi küll. Pilkas, et maja ehitad nüüd linna servale, loodad, et uue sõja ajal pommid sinna ei ulatu. Uuel sõjal uued pommid, nende eest ei peida sa oma osmikut kuhugi. Oleksin pidanud vastama, et kas sa siis rahu- ja progressijõudude võitu ei usu või mis. Sihuke mõte tuli küll kohe pähe, aga... Mine tea hullu, sellele ei loe lapsepõlvesõprus tuhkagi. Sõbrad me siis enam ei olnud. Temal minu jaoks head sõna ei leidunud, mispärast mina oleksin pidanud... —

Näidata oleks talle küll olnud. Niisugust eluaset pole igal ministrilgi. Saun üksi on viis pluss. Sada kuuskümmend kraadi laval. Kamina ees põdranahaga ülelöödud lamamistoolid. Vend muretses, looduskaitse meestel omad võimalused. Nüüd kahetseb, et maalt ära tuli, kolhoosides on hakatud hästi elama. Kõiki asju ei näe tarkki inimene ette... Vasest seinalambi varjud, küünlajalg annab «Uku» omadele silmad ette, oma poolteist puuda sepistatud rauda... Mine tea, kas August olekski keeletuks jäänud? Tal polnud silma niisuguste asjade jaoks. Pilganud oleks... —

Igaüks elab iseenda elu. August ei osanud. Tormas, põletas oma tahi kiiresti läbi... Keegi peab põlema. Ilma niisuguste inimesteta maailm kah läbi ei saa. Issand jumal, need on ju Augusti mõtted... Ka minu närvid hakkavad läbi kuluma... —

Vähk on närvide mäng. Vähk ja süda, mõlemad. Anetel süda ja reuma, varsti läheb järele. Talle toon lillepoti Kristjani käest... —

Rohkem kõnesid vist ei peeta. Nekroloogi lehte ei pandud. Kaks kuulutust ainult. Mis ta saavutas: kaks kuulutust, vabriku pärja ja vana Voodla kõne. Voodlat August hästi ei sallinud... —

Poeg ja tütar jäävad...

Anete leinab hauani... Aamen. —

Paras aeg, mis enam oodata. Vaikselt kaduda, keegi ei saa teada, et Seedri Arvet... Järsku märkavad veel. Tütar nägigi, nüüd ei sobi. Sisse kukkusin. Sosistab emale. Lillepoti oleksin pidanud tooma, paar rubla ainult, kui Kristjanil poleks hortensiat olnud. Mind ei kutsutud, mulle ei saa keegi etteheiteid teha. Küllap August keelas kutsuda. Kui kutsutud oleks, ega ma siis poleks tulnud. Väärikus maksab ka midagi. Anetele peaks kaastunnet avaldama, kui juba...

«Tervist, tervist, laps... Jäidki isata... Kahju, kahju... Juhuslikult, juhuslikult, kastsin siin sugulase hauda... Ei, leht ei sattunud näppu, või lihtinimesel aega lugeda... Kahju, jah, kahju... Hea, et juhtusin, lapsepõlvesõber... Ei, ei, mul veel kasta, peiedele ei saa ma kuidagi tulla... Oleks kas või hommikulgi teadnud... Kristjan ootab ka, naisevend, talle lubatud... Ah et selle kannuga ei saa kasta, et läbi roostetanud. Eks ta, niru, tilkus küll... Ei, ei. Täna südamest... Head aega, Anne, katsuge ikka üle saada.»

Kurat küll, kohe kuradi kurat. Nagu oleks August hauast tütre suu läbi pilganud: selle kannuga ei saa kasta...

Igavene roostetanud kannunäru.

Sõida linnast narri mängima.

Sa kuradi kurat.

Lihtsa kõlaga

Mihkel Habakukk... Madis Laas...
Jüri Erapart... Leena Kaunissaar...
Siin nad magavad, sõmer silmadel,
läbi pihlapuu sume päiksehelk.

Kaarel Kadakas... Liisa Raud...
August Allikas... Madli Aun...
Lihtsad nimed teil, lihtsa kõlaga.
Töö ja vaevad neist läbi kõlavad.

...Höövlilaaste näen saepuruga,
väikest tüdrukut leiba nurumas.
Mehed kõrtsi ees mõisa vannuvad,
läheb rentnik sealt killakannuga.

Läheb naabrile viima märjukest.
Kuresaapais kaks kõhna värvukest
pika pilguga teda saadavad,
takusärkides teele vaatavad.

Lõhnab riistakuur kargest kadakast,
vitsik valmib siin põösast madalast.
Hallist haavapuust tuleb veimevakk,
kuivast kuusepuust kaunis kaljakapp.

Aga peretoas värtnad veerlevad,
linad lõimeks, vill lõngaks keerlevad.
Kaselehtede, sambla värviga
perenaised siis lõnga värvivad.

Nurmemuster saab saanivaibale,
roosimuster saab voodivaibale,
tähemuster saab kindakirjale,
punamuster saab piiga pärjale.

Vaikse õhtuna kui vajub väsimus,
tasa lahkute, töödest räsitud.
Isa pojale, ema tütrele
iluarmastust hinge ütlete.

Kaarel Kadakas... Liisa Raud...
August Allikas... Madli Aun...
Lihtsad nimed teil, lihtsa kõlaga.
Töö ja vaevad neist läbi kõlavad.

Kevade vihm

Aknal veikleavad kevade vihma
heledad piisad.

Peseks see vihm mind puhtaks
murest ja piinast.

Peseks ta hingest keltsa,
mis sinna on jäänud talvedest,
nimetust kurbusest jäänud
ja sõnatuist palvetest.

Peseks ta puhtaks minu
kui virguva rohu.

Uusi lootusi leiaks
ma ärgates padja lohust.

Peseks ta olematuks
kõik viltutallatud rajad.

Ei tema pese,
vaid sajab ja sajab ja sajab . . .

Kajakavärvi meri

Kajakavärvi meri,
merevärvi kajakad.
Mida sa, öhtune meri,
mulle pajatad?

Korjan su rannast kive,
mis on ümarad, siledad.
Kas pean minagi seda
siledat rada ehk minema?

Et ei kriimustaks talda
ega lööks valule varbaid;
heaks vaid peaksin karjuma
ülekohtust ja halba.

Kajakavärvi meri,
merevärvi kajakad . . .
Ei, seda ümmargust rahu
siiski ei vaja ma.

Lutsukivina pihust
heidan ta minema.
Midagi valusalt puhast
kauguses sinetab.

Kajakavärvi meri,
merevärvi kajakad.

Suvehari

I

Maarjaheina ja madara hinge
läbib sirtsude kõrgepinge.

II

Odra küpsete voogude kohal
kuu kume tõllaratas.

III

Üksnes mu enese sammud
ja rukkirääk.

IV

Õö astub kuninga kuues mu juurde,
siravad tähed varrukail.

August

Raudnael juba heinakörres,
tont see ise valvab ööd.

Oi, kuidas sirtsud nüüd saevad
öö talasid!
Rääk see haamerdab
murumustal alasil.
Oi, kuidas lõhnab vili ja mari!
Lüheneb päev
ja pikeneb vari.
Kuu meelega endasse ammuta
helisid, lõhnu,
mis küpsed ja rammusad.
Üleni ennastki küpsmisse sulata,
kõik,
mis sul anda on,
mullana ulata!

Elu

**Elu ei lähe sust mööda,
elu läheb sust läbi.
Jätab su näole ja hinge
kõik sinu au ja häbi.**

**Elu ei lähe sust mööda:
tunned, et kulud ja kulud.
Kadunud illusioonide
peale kui hunt sa ulud.**

Kolme katku vahel *

arvad aknakumalaigud mustades müürides ja katusevii- lude varjud pilvede vahel tähekirjuks tõmbuval taeval näitasid Pallule suunda. Aga kõige enam küll jalgadesse ja meelde harjunud kogemus. Ta poleks siin viimse kui müürinukani tuttavas südalinnas vist ka kottpimedas suurt viltu läinud. Et enne väravate sulgemist linnast välja saada, ruttas ta lühemat teed üle pimedas Uue turu, kus tuul Raekoja umbetuisanud veesüliteid kriiksutas, ning läbi Väike-Rataskaevu tänava hobusekuseste hangede, ja jõudis Nunnavärvasse parajasti siis, kui jalgvärv veel lahti oli, aga lukustaja peavärvale rasket riivpalki ähki- des ette tiris.

Värvavärvagusel teel oleks pakase ja tuule peale vaatamata ka Toompea aknasilmade abita ära aimata olnud, kuspool mägi asus: vasakult, mäe alt tõi tuisune iil seal suviti porri ja talviti lumme valguva roelademe lehka. Siis põikas tuul loodesse ja puhus Kõismäe poolt puhtal ja laial vuhinal Pallule otse vastu ja Pall hingas seda täie rinnaga. Kuid sammu ta siiski aeglasemaks ei lasknud. Sest pimedus ei eksitanud teda ka siin. Üle Kõismäe Koplisse suunduv puu- ja heinaveotee ja sellelt paremale Kalamajja keerav reetee ning jalgrajasongerdu püsisid tal kindlalt jalge all. Aga viimaste päevade nõlavärklikud sündmused paist- sid siin keset pimedust eriti ebatõelistena. Pealegi oli ta täna rohkem veini rüübanud kui iial varem. (Kus oleks tal selleks varem juhust olnudki — isakodus joodi ainult õlut, sedagi üksnes pidulikei puhkudel, aga veini mitte iial. Ja kui Meusel tilluke ploomiveinipuntrik nurgas sei- siski, olid nad sealt õemehe ja õega ainult jõulu esimesel pühal ja uua- aastahommikul pisikese tinatopsiga proovi võtnud.) Kuid siiski polnud need ju tänased hõbepeekritäied, mis teda praegu tagant tõukasid. Mui- dugi: oleks võinud selle asemel ka üsna lihtsalt minna ja Meusele pihta- tida. Ükskõik, kas nii nagu endisele koolmeistrile või praegusele hõi- mule või hingekarjasele. (Huvitav, kas doktori vaikumiskäsk pidas ka hingekarjasele pihtimist silmas...?) Aga imelikul moel tegi kõigi nende pöördumisvõimaluste üheaegne olemasolu nad vastastikku tühjaks. Pea- legi: kõik kolm Meust oleksid igaüks omal viisil hakanud õpetama, täni- tama, kantseldama, head soovima... Tingimata. Samal ajal kui mure- liku pilguga ja vara hallinevate oimukohtadega Meus oli Pallu tundmist mööda talle viimasel ajal nii hõimluse kui seisuse mõttes seevõrra lähe- nenud, et tema autoriteetsus vägisi murenes... Üldse: miks pagana pihta oli maailmas Pallu jaoks ainult kahte liiki inimesi: need, keda ta olgu kõvemini või kergemini (üldiselt üsna kergelt, aga ometi) k a d e s t a s, ja need, keda ta mõnikord õige sügavasti (harilikult küll pealiskaudselt, kuid siiski) k a h e t s e s? Ja miks olid Meus ning Annika ta teadvuses

* Vt. «Looming» nr. 5 ja 6.

viimasel ajal, jumal paraku, libisemas esimesest liigist teise? Kas Meuse vähenõudliku ettevaatlikkuse pärast — hoopis lennukamate maailmahaaramiste kõrval, mille olemasolu Pall oli aimama hakanud? Kas Meuse ja Annika kasepuust küünlalühi pärast — altkorra tinakandelaabrite kõrval? Kas ülaltrahva pisikese tinapitsi pärast suurtoa hõbepeekrite kõrval, mis tinisesid Pallu südamelöökidest...? Jah: kõik viimaste päevade võoras ja võimatu, millesse Pall oli sattunud, sai Katharina imetabasesest ja mootsikust teost sootuks uskumatu näo. M i d a ta musi tähendas?!

Pall kõndis koeranahksete mütsikõrvade lennates, ajas huuled pimedas torru ja puhus enesest tulist mullikaedevust vastutuult välja. Ja tuul puhus selle jahutatud veinilõhna talle näkku tagasi... Kes see naine oli? Kas ingel? Kas kurat? Või paljalt kunnatu naispool, lirva, kelletaolisi on leidunud Plautuse päevist tänapäevani ja kes ei küsi abielusakramendist ega aust?

Kalamaja hüttide hundisilmad õõtsusid hangede kohal rutusti ligemale — ja Pall mõtles: ... Aga mõned ütlevad, et mõned neist olevat mõnikord järginud südame häält... Võtke kas või sellesamase apteeker Dycki lugu, kelle juures Pall ülepäeviti käis doktori asju ajamas. Kogu linn teab, et see kõhetu kollaste vuntsidega martsipanimeister ja kõharohukeetja tuli mõne aasta eest Tartust apteekriameti pealt tulema, sest tema proua oli tema juurest tema enese apteekriselli Oldekopi kaenlasse läinud. Ja ühed teadsid rääkida, et proua ka pärast oma kiriklikku ärähäbistamist oli ütelnud, et ta oma südame häälele truuks tahab jääda. Aga teised ütlesid irvitades, et kõik oli proua kangest veinimaiusest alguse saanud. Oldekop oli igatahes apteekrita jäänud Tartus omandanud küll kahtlase nime, kuid siiski tulusa ameti. Ent ikkagi tundis Pall, kuidas tal ennast apteekriselli asemele kujutledes põsenukid tuules õhetama hakkasid. Sest olgu see doktor, mis ta on, aga Pall ei teadnud kedagi, kellele ta halba oleks teinud — ja Pallule oli ta teinud ainult head. Ning kavatses seda talle veel hulgani teha. Just. Ja Pall surus eneses hoopis tummaks häbematu küsimuse, m i s oleks sündinud siis, kui tal seal trepil neid neetud veinikannusid käes poleks olnud. Sest päris sügavas südamepõhjas tundis ta: küsimus polnud mitte ainult häbematu, vaid ka võlts, ning muidugi poleks seal trepil ka ilma nende kannudeta midagi rohkemat juhtunud — jumaluke, võõral keldritrepil lahtiste uste ja peremehe ja külalistega... Vähemalt tema poolt mitte. Ei-ei-ei. T e m a pole mingi apteekrisell Oldekop... Aga mine sa ikkagi tea... Käed oleks ta ehk Katharinale ometi sõandanud ümber panna, kui nad oleksid vabad olnud, ja siis... Ei-ei!... Aga ikkagi on magus teada, et n i i s u g u n e ilus ja tähtis ja lõhnav proua temaga n i i v i i s i... ja ikkagi on erutav ja pöörane mõelda, mis sellest edaspidi saama peab...? Aga ei-ei-ei... J a m i l l e k s t a seda tegi...? Igatahes, Märtenile räägib Pall ka selle asja südame pealt ära.

Mündrik-Matsi koeralõmmard hakkas eemalt lõrinal haukuma, kuid tundis Pallu lõhna ometi ära ja tuli talle koonu kindasse pistma. Aga Pall ei läinudki mündriku juurde taresse sisse, vaid pani põigiti üle laastumaa hangede alla piha nurka ja pörutas saunauksele.

«Hei...»

Pall koogutas enese kääksuvast uksest sisse, astus läbi lambalaudahaisuse saunavaja, kus Mündrik-Matsi itukõrvad pimedas häälitsema hakkasid, ning puges järgmisest madalast uksest piiruvalesse ja nõgimusta sauna sisse.

Märten, vana kasukatükk palja takuse särgi peal ja jalad kulunud koeranahkseis kottades, ajas enese just nagu rabelemisi suure laastu- ja puuprahihunniku juurest järilt üles. Piirg põles aknalaua pilakus ning aknasilma all pikal pingil olid näha mõned uhiuueult uuristatud puukausid ja silevalged kadakapuust lusikad ning mõned krobetapealised kauritsad, kömmeldid ja noad. Pingi ees muldpõrandal vedelesid suuremad ja vähemad kohati saetud ja voolitud puutükid.

«Muudkui meisterdad...?»

«... See jääraiumine või kividevedu — see ju kordetöö, ega see veel võhma välja võta... Siis õhtuti kõõbitsen vähe...»

«Kimmelpenning võtab ära?»

«Noneh.»

Ja äkitselt tuli Pallule ta esimene Kimmelpenningi lauakõkatsil nelja aasta eest sündinud poliitikategemine meelde — ja see, kuidas ta siis Kimmelpenningilt oli küsinud: «Kas ma sellest... isale rääkida tohin?» — ja see, et isa talle mõeldava meelega kuulajana nüüd meelde polnud tulnudki... Osalt muidugi sellepärast, et vana polnud arvatavasti üldse mitte linnas. Aga kas osalt ehk mitte sellepärast, et ka isa — oma tõkatiste saabastega ja hobusehigihaisuse kuuetükiga ning järjest luitunumate ja vanemate silmadega järjest luitunuma ja vanema kaabuloti serva all —, ka isa, kui rääkida kadestatavate ja kahetsetavate kahest suurest leerist, oli viimasel ajal Pallu teadvuse tagamail, jumal paraku, libisemas viimaste hulka...? Kuid Märten, kes nüüd jälle oli järil istet võtnud ja valgete kulumude alt Pallu teraselt silmitses? Tema oli praegu nagu alati seal, kus ikka: teatud määral kahetsetavate seas. Selge. Ja siiski mitte üleni. Mingi tabamatu üleoleku tõttu, mis temas oli ühtaegu ärritav ja vabaks tegev. Ning Pall alustas järsult, et ta mõttekäigul mahti poleks isa juurde tagasi pöörduda:

«Kas sa seda korda mäletad, kui doktor sulle seal oma konku-uksel mardisanti mängis ja küsis, et kas sul hirm ei hakanudki?»

«Miks ei mäleta.»

Ots oli lahti ja Pall rääkis kogu luukerele Märtenile ära. Ja kogu sellest siginenud usaldusekasvu enda ja doktori vahel. Ja järgnenud «luukerevaatamise jutud» Pozvoli lepingust ja sõjast ja Liivimaa tulevastest peremeestest. Nagu ette teada, oli Märten suuremalt jaolt vait, ja kõik, mis ta sekka ütles, oli ehk ainult «Ahah» ja «Mhmh» ja «Soohoh». Ja kui Pall oli oma Soomes-käigu lugu alustamas, pidas ta enne natuke vahet ja sirutas pingiservast surema kippuvat kintsu, lükkas vildikuninaga puutükki maas, tõstis selle õhku ja ütles: «Ohoh... Sa'p teegi paljalt lusikaid?!» Sest kolmnurksel altpoolt teravaks vestetud puutükil oli kitsakoonulise ja kihvuse looma nägu.

«Oh sa püha kurat,» ütles Pall natuke kokkunenult, «hunt mis hunt... Kus sa neid nii vahtinud oled, et...?»

«Eks selsamal korral kui sinagi...»

«Näe, kus sinder... Nojah...» Ja siis jutustas Pall ka oma Soome-seikluse ära, siin-seal inimesi ja koguni nähtud ruume paari kriipsuga kirjeldades. Kui ta jutuga hertsogi töötoas oli ja uhket peeglit nimetas, sattus ta silm pihupesasuurusele murdunud peeglitükile, mis seisis serviti akna kõrval tahmasel seinapalgil, toredasti lihvitud servalõik piiruväljel helkimas.

«Kust sa selle said...?»

«Krumhuseni keldrist prahi seest.»

«Ahah.» Ja siis rääkis Pall oma Soome-loo lõpuni: «No ja täna hom-

Solnäsplanseleva 6

Spår

53 52 01

Göte E

Med varmt tack kvittera vi härmed å Estniska Nationalrådets vägnar mot-
tagande av

Kr.

med vilket belopp Ni godhetsfullt velat understödja vår verksamhet. Vi hade i dagarna tillfälle att högtidlighålla vår organisations 10-årsdag och har härmed äran att överlämna till Eder det hjärtligaste tack från Estniska Nationalrådets kongress för Eder hjälp både under innevarande och de föregående åren.

Vi hoppas innerligt att vi kan räkna på Eder materiella och moraliska stöd även i framtiden.

Vi tackar Eder för det gångna året och önskar allt gott till det nya.

ESTNISKA NATIONALRÅDET

St. Nygatan 7, Stockholm 2

Tel. 20 60 88, postgiro 19 11 76

Ordförande

mikul tulime tagasi. Ja enne kui me Rannavärvast sisse saime, olid sa juba jaol...»

«Oota natuke,» ütles Märten, tõmbas kasukahõlmad kokku ja läks välja.

Pall sirutas jalgu, ringutas ja tundis, kuidas ebatavaliste ja keelualuste asjade koorem, mis ta õlul ühele mehele äkitselt liiaks kippus, kahe õlule jagatult hoopis parajamaks sai. Ta teadis ette: kui Märten tagasi tuleb, võtab ta istet ja on tüki aega vait. Siis teeb ta kolm-neli korda «th», «th», «th», nagu oleks tal heinapeber kurku läinud, ja nõksutab sealjuures oma kõhna kõhtu, nagu tahaks ta, käed endal millegagi kinni, kirpu kõhult ära hüppama ehmata. Ja siis ütleb ta midagi nappi ja naljakat, mida ei tarvitsegi igakord mõnus kuulata olla, aga millel on kindlasti kübe tõtt sees. Vaatab volksti Pallu kalevist kuube, väristab kitsaid sõõrmeid ja torkab: «Sul endal ka juba päris hertsogite hais küljes...» Või: «Ah see tohter on siis persekiikar ja riigitegelane ka. Mhmh.» Või — nojah, proua Katharina kohta ütleks ta ka mõndagi, ainult et ta neid asju veel ei tea. Sest ka hertsogi risti oli Pall oma loost esialgu välja jätnud, et seda kõike ilusti ühte keesse lükkida, kui Märten nüüd tuleb... Muuseas on tal siin saunas üsna jahe. Peaks talle korraliku tule ahju panema. Lee ees on halud hunnikus ja siinsamas on kuhi kuiva laastu läiteks. Loodetuul puhub sauna tagant — tee uks lahti ja suits on ruttu väljas ka... Pall kummardus ja haaras laastukuhja pooliti sülle, kuid lõi sõrmenukid laastude all vastu mingit ronti marraskile, ühmas «Oh sa paganus!», laskis laastud põrandale tagasi ja tiris rondi laastude seest välja.

See oli kasepuust. Ja see oli inimese pea. Päris inimese nägu. Nähtavasti alles pooliti voolitud. Aga selgesti äratuntav: kitsas, teravalõualine, siinsamas muldpõrandal lebavale hundipeale imelikult sarnane — ja ometi täpisealt Märten mis Märten. Tema järsud kulmud ja põsenukid, tema natuke kibe ja natuke pilges suu. Ootamatuse, puidususe ja peeruvalguse kiuste oli sarnasus rabav.

Pall heitis pilgu üle laastukuhja ja nägi seinapalgile pandud peeglitükis omaenese punetavat ja hämmeldunud nägu. Siinsamas istudes ja siitsamast üle laastude sinna peeglitükki vahtides ning peegli järgi puuronti hõõlitsedes oli Märten oma näo sellest välja või sellesse sisse voolinud... Ja äkki tuli Pallule meelde, kuidas Märten ta tulekul kuidagi rutuga oli laastuhunniku takka püsti kohmanud... Jaa: sellal, kui Pall tuli tema juurde oma imelikke hingekoormaid ära rääkima, oli Märten oma kasepuust näo tema eest nimme laastudesse ära peitnud.

Ta kuulis Märtenit saunavajas kobistamas. Sealsamas tuli Märten lammaste määgimisest ja kääksuvast uksest sauna tagasi, tema kohta haruldaselt muhe nägu ees ja suur õllekapp käes:

«Sa oled täna küll sakste veini täis, aga rüüpa ikka. Mündrik-Matsi ristsetest.»

Ta andis kapa Pallule, võttis istet, turtsatas kolm-neli korda «Th-th-th» (nagu oleks tal heinapeber kurku läinud), ega pannud üldse tähele, et Pall hoidis kappi sealt rüüpamata käes, vaid ütles:

«Th. See hertsog pole siis arukas midagi.»

«Sooh! Kust sina tead?»

«Th. Oleks arukas, oleks midagi arukat öelnud ka. — Noh, joo-joo.»

Pall võttis tõrksa viisakuslonksu ja siis neli-viis sügavat janusõõmu. Mündrik-Matsi õlu oli doktori malvaasia peale just paraskibe ja paras-tahe rüübata.

«Noh, lase edasi,» ütles Märten.
«Ongi kõik.»
«Soo-oh? Ma mõtlesin, et... Nojah. — Kas sa doktoriprouat ka nägid?»

«... Nägin küll.»
«See on vist igavene peenike lehtsaba?»
«Pole ta mõõtu võtnud. — Kuule, ma hakkan minema.» Pall pani kapa pingile.

«Noh?! Justkui oleks Matsi õlled hulluputke sees... Kuhu sa's tor- mad?»

«Ma lähen vaatan, kas vana on koju tulnud. Ta pidi Narvast tulemas olema. Aga täna räägiti doktori pool, et moskvalane on Alutaha ka sisse tunginud...»

«Olevat, jah... No siis jah... Tartu all pidi ta küll sakslasi jõleda- malt pitsitama kui maarahvast. Aga nojah: ega talle jalgu jääda ei ihkaks.»

Pall noogutas hüvastijätuks ja ronis saunast õue, kuskil põuepõhjas kübe pettumust ka sellepärast, et tema kiire lahkumine nii endastmõis- tetava seletuse sai. Aga kui ta mündriku õuest tänavale astus ja pime- dais hangedes paari ähmase aknasilma juhil mere poole, eeslinna põhja- tippu hakkas sammuma, ängistas teda vanamehe pärast äkitselt tõsine mure. Sest praeguses olukorras võis Narva kandi maanteedel juhtuda tõesti igasuguseid asju. Muidugi: sinnaminekutee oli Siimonil küllap veel sekeldusteta korda läinud. Niipalju kui Pall teadis, oli vana läinud viie voorisulase ja kaheksa hobusega ja küllap oli temaga teisigi vuur- manne voori ühinenud. Ning koormaks oli neil kõigil olnud kõigepealt nisu, mis mõnedel Tallinna kaubahärradel oli mullu väljamaalaadungit- test aitade nurka maha jäänud, aga mida Narva kaubasaksad nüüd hea meelega nõus olid ära ostma ja oma ladudesse seisma panema. Sest sam- mal ajal, kui Krumhuseni-härra ja veel mõnedki tema sumptivennad oma peenemad nahad ja muud uhkusekaubad sõjahirmul Tallinna saat- sid, ostsid nad igapäevast tarbekraami ja säilivamat toidumoonu praegu kibedasti kokku. Selge, mispärast: kui tuleb sõda, tuleb väga tõenäoli- selt piiramine. Ja igapäevase tarbekraami hinnad, viljahinnad näiteks, tõusevad mõne nädalaga kahe-, kolme- või koguni neljakordseks. Vii- masel hetkel oli Siimonile veel ka pakiline kroonusaadetis reeotsale pandud: härra Franz von Segenhagen, Tallinna komtuur, keda tema oskuse pärast toredasti vilet lasta ka Kuldnokaks kutsuti, saatis Narva foogtile härra Schnellenbergile vaadi püssirohtu. Niisugune kraam oleks õigupoolest pidanud küll kroonuküüdiga minema. Aga millegipärast leid- sid Kuldnoka kumpanid selleks viimasel minutil eravoori peal reeotsa.

Pallul polnud muidugi kinnitust, et vana õnnelikult Narva jõudis, kuid selles polnud erilist põhjust kahelda. Tallinnast üle Valkla, Rak- vere ja Jõhvi oli sinna ammutuntud neljapäevateel. Reedel, kahekümne esimesel oli ta kohale jõudnud. Ja tühjalt tagasi tulla polnud tal mui- dugi plaanis. Seda enam, et Narva isandad, nagu öeldud, oma varasid hoolega Tallinna poole kindlamasse kohta toimetasid. Sest kaubahärra- del oli hea nina, ja niisuguseid, kes Tartu piiskopi kombel arvanud olek- sid, et on liiga vara ennast sõja vastu valmistada, polnud nende seas vististi leida. Muidu olid ju ka vaimulikud mehed oma hurdahaistmise poolest kuulsad, nii et lausa imelik, mis Beelholti-härra sellest Tartu piiskopist täna rääkis... Nojah. Aga just kallima kraamiga, mida Sii- moni vooriregedel tagasiteel oletada võis, oleks ta riisujaile magus suu-

täis olnud. Ja just kahekümne neljas oli kõige varasem ja järelikult ka kõige tõenäosem päev, mil ta üle Jõhvi Tallinna poole teel võis olla. Sest temal oli kombeks oma koormad ühe päevaga peale saada ja pikka pidu ega puhkust ei lubanud ta ei hobustele, meestele ega iseenesele. Ikka veel mitte. Kuigi ta käis ju nüüd juba — Pall pidi natuke meenu-tama ja arvatama —, käis viiekümne kuuendat aastat.

Pall nägi juba eemalt, et voorimehed olid just praegu tagasi jõudnud. Sest voorisulane Madis õiendas tulelondiga mööda õue ja Juhan ning Taavet võtsid hobuseid lahti, aga Käsper, Mikk ja vana Siimon ise lük-kasid kraamiregesid õuest sara alla. Nad olid linnasaamisega ilmsesti niipalju hilja peale jäänud, et väravast enam sisse ei pääsenud ja täite koormatega koju ööbima tuldi.

Pall oli parajasti varbaia kohale jõudnud ja tahtis õues õiendajaid hõikama hakata, kui ta nägi: vana Truuta tuli tarest õue, tormilatern käes, tegi tare otsas asuva aida lukust lahti ja lükkas aidaukse pärani. Samal ajal astus Juhan, päärid kaenlas, viimase õue jäänud ree juurde ja pani päärid ree kõrvale lumme maha. Ning isaga kahekesi tõstsid nad reelt pika kompsu pääridele ja viisid lahtisest aidauksest sisse. Madis tuli neile tulerondiga järele ja kustutas londi enne aita astumist lumes ära. Ja kui Siimon ning Juhan oma kandamiga Truutast mööda aita astusid, lõi vanaeit risti ette.

«Mis asja te siin nüüd peidate?!» küsis Pall tehtud-käredalt ning astus pimedusest Truuta tormilaterna valgussõori.

«Püha Jeesus... sa ehmatad ju inimese surnuks...» kõhvatas Truuta, «nagu sellest juba küllalt poleks... Kust sina siia said?»

«Tulin. Mis siin sünnib?»

«Isa tuli voorist tagasi. Peep löödi tee peal maha...»

Truuta oli sauna kütnud ja soe jahulörr ning soolane sealihakänts värske leivaga olid voorimeeste ja Pallugi tarvis laual. See igavene tohe ja killingiveeretaja vanamoor oli vist siiski päris tubli tükk maja pi-dama — ega teistsugune poleks vana Siimoni juures neljat aastat hak-kama saanudki. Nii et tema saun oli tuline ja sulatas meeste suud pikkamööda lahti. Vähehaaval, keset vihtade matsumist ja laua ääres, keset lusikate kobinat, rääkis Siimon Narva-tee-loo Pallule ära ja sula-sed poetasid siin-seal sõna sekka.

Sinnasõit oli neil tõesti libedasti korda läinud. Ainult et pakane oli kõva. Aga seda paremini reed ju libisesid. Kuid juba Narvas olid see-kord alanud sekeldused. Öhtul hilja, kui Siimoni koormad kõik ammu üle antud ja reed homseks tagasisõiduks uues koormas voorihoovi sara all seisid, käratati Siimon öömajaõlgedelt ei kuskile mujale kui lossi — ja purjus Schnellenbergi-härra laskis ta seal esimese hooga vaat et raudu panna. Selgus, et lossis peeti Paavli-ümberpööramise-päeva pidu. Aga kui selle tarvis oli hakatud tulevärki tegema ja tulevärgi jaoks Sii-moni poolt päeval toodud vaadist (sest see vedeles alles lossiõue võlv-käigus, kuna muud varu Hermannini torni keldris hoiti), kui jah Siimoni toodud vaadist püssirohtu võtma hakati, selgus, et Siimon oli toonud Tallinnast sada naela natukese mullaga segatud nõge. Ja Siimon pää-ses sellest loost ainult õnnekombeil ilma vangiraudu ja vaat et hullemat maitsta saamata. Pääses tänu sellele, et Schnellenbergi-härra peoküla-liste seas juhtus olema ka raehärra Krumhusen, ning et see Siimonile ammust tuttav isand juhtus peale sattuma, kui Siimon kahe mõõkadega piiritsa vahel peosaali kõrvalkambrisse toodi ja kui foogtihärra seal pa-rajasti tema peale karjus. Aga karjus ta ei vähemat ega rohkemat kui

seda, et Siimon olevat püssirohu Ivangorodi moskoviitidele maha müü-
nud ja ordufoogtile tahtnud vaaditait kuivatatud lambasitta keldrisse
sokutada!

Härra Krumhusen rahustas viinavihas isanda mõninga vaevaga enam-
vähem maha. Ta kinnitas, et tunneb Siimonit kakskümmend aastat ning
et Siimon on talle alati kröömi pealt selle kauba kätte toonud, mis läki-
taja poolt temaga teele saadeti. Selle peale hakkas Schnellenbergi-härra
vägimehelik vurruharjas tõmblema ning ta sülitas kuusnurkseist pae-
plaatidest põrandale tõelise lossihärralaraka ja ütles, et küllap selle sea-
tembu mängis talle, jah, see kuradi Kuldnokk . . . «Ühe vana tüdrukute-
loo pärast . . .» lisas ta härra Krumhusenile silma kissitades, «aga küll ta
mul selle eest veel vilistab!»

Siimoni igatahes laskis ta sealsamas tulema ja vanamees asus oma
meestega järgmisel varahommikul Tallinna poole teele. Kange tuisu
pärast oli edasisaamine aeglane ja õhtupoolik käes, kui nad Jõhvi voo-
hoovi jõudsid, kirikust veerand miili Tallinna pool.

Öörahu oli juba valitsemas, mitukümmend mõlemas suunas teel ole-
vat koormarege lahtirakendatult saras, hobused põhku krompsutamas
ja vooimeestel õhtused leemed keedetud ja leib võetud (küllap Peep
näris veel viimast viilukat nagu alati), kui värava taga prömmimine ja
võörkeelne kisa lahti läks. Ning neli- või viiskümmend tatarlast, kes
ratsudel värava taga trampisid ja karjusid ja väravale kirveste ja saab-
litega pihta andsid, oleksid arvatavasti oma tahtmise saanud, kui voo-
hoovis poleks parajasti olnud tosinat landsknehti, kes Rakvere Huini-
härri käsul Narva Schnellenbergi-isanda käe alla olid minemas, et Liivi-
maa piir Moskoovia vastu kindlam oleks või nõndamoodi . . . Sest kui
need kisa peale jalule said, olid nad õue kõrge palktara varjus siiski pä-
ris käbedad mehed. Neli-viis tatarlast, kes, pistodad hammaste vahel ja
saablid käes, üle tara õue kargasid, et väravat seestpoolt lahti teha, sat-
tusid enne, kui nad riivpalgile ligi said, nende hellebardide otsa. Ja kui
landsknehtijao kaks harkpüssimeest oma torud vooimaja lakas viimaks
laetud said ja läbi katuse lõmmulaudade pistsid ning otse värava ette
ratsameestesumma kaks kärakat ära andsid, kuuldus värava takka läbi-
segi nii vandumist, oigamist kui huilgamist, ja röövlite ratsud kadusid
pimedusse niisama ruttu, nagu nad olid ilmunud. Alles siis oli voo-
hoovilistel mahti tähele panna, et ümberkaudsest pimedusest nelja-viie
küla või mõisa põlemine nende tara peale ära paistis. Ning alles siis
pandi tähele, et tatarlaste kehade seas, mis olid verisel õuelumel käge-
ras, lebas ka kaks vooihoovi meest. Üks oli keegi Narva vooimees, kael
tatarlase saablilöögist pooleni läbi lõigatud ja hing juba Issanda juu-
res. Aga teine oli Siimoni vooisulane Peep. Temal oli verise teraga puu-
lõhkumiskirves veel käes — nüüd mäletati küll, et mõned vooimehed
olid landsknehtidele väravaesisesse kähmlusse appi jooksnud —, aga
vammuserinnast ulatas tal ammunoole vars poolteise jala pikkuselt
välja. Mõni hoovitarale roninud tatarlane pidi olema noole sealt kähm-
luse ajal alla õue ambunud.

Siimoni mehed kandsid Peebu tarre ja panid ta õlgedele maha ning
piiruvalgel lõigati ta vammusehõlm noaga lõhki. Pooleli hammustatud
leivaviil oli tal veel hõlma all ja nool oli läbi leivaviilu otse südamelehe
vasakust servast sisse läinud. Aga eluraasuke oli Peebul siiski veel sees.
Siimon võttis verest raskeks imbunud leiva noole ümbert nii ettevaat-
likult ära, kui ta rängad käed vähegi lubasid. Siis löikas ta Peebu särgi
lõhki, tegi südame kõvaks, pigistas oma tillukesed valged silmad pea-

aegu kinni ja tõmbas noole haavast välja. Aga selle peale hakkas sealt lahinal verd voolama ja ükski palakas ei pidanud seda kinni. Tunni aja pärast oli Peep surnud.

Nad sidusid ta hommikul teele asudes reele ja hoidsid röövlite asjus kirved ja kirkad käepärast. Ka kolm vikatitera võtsid Siimoni mehed voorihoovist kaasa ja sidusid need enne nõõridega parajate teivaste otsa. Muidugi oleks sellest kõigest vähe kasu olnud, kui rüüstajad neile teel tõesti oleksid kaela sadanud. Aga voorihoovi oli hommikul sõna toodud, et tatarlaste jõugud on juba öösel ida poole tagasi hajunud, ja Tallinna ning Rakvere voorid, kokku paarkümmend meest ja koormat, targesid teele asuda ning saidki õhtuks tervelt Rakverre pärale. Ja nüüd oli Peep siin aidas lautsil.

Pall pani tormilaterna põlema ja läks aita.

Ta mäletas Peepu niikaua kui ta üldse midagi mäletas. Imelikke alguseta ja lõputa laule, mida Peep ümises, kui ta vahel harva suurema sõõmu oli pühadeaegset õlut rüübanud. Kirjuid ning haralisi pulkadest veiseid, mida ta Pallule oli meisterdanud, suuremaid, kui keegi teine neid talle teha viitsis. Ja kohmakaid pookstahve harkjalgseist A-dest nurgeliste O-deni, mida ta hiljem Pallu käe all oli söetükiga kasetohule shekendama õppinud. A ja O. Alfa ja Omega. Algus ja Ots.

Pall asetas laterna lautsile ning astus, madala aidalae tõttu veidi kummargil, surnu juurde. Truuta oli ta juba ära pesnud ja talle puhta takuse hame selga ajanud. Ta pleekinud ja igavesti turris juuksetutt oli pealael kummaliselt ludus ja teravate põsenukkide taga olid sügavad mustad varjud. Pall pani käed kokku, ent sellal, kui ta huuled Issameiet lugesid, tulid hoopis Kurgla teel kohatud hundid talle meelde — ja see lapsik tunne, et praegu, siin, mull ei saa nad ju ometi kõrri karata... Aga näe: nüüd ulgus sõjahunt Liivimaa südames, ja kuigi ta luusis siit alles laante ja lumede taga, olid ta hambad ometi otse Pallu isakodusse küündinud...

Alfa ja Omega. Algus ja Ots... Algus on käes. Ja see Algus on juba Ots nii mõnegi jaoks... Kas ei ole see viimati otsaks ka väga paljudele? Nagu Meisseni Jürgengi on kuulutanud...?

Ta astus aidast õue ja silmitses kummalise, hirmuta, kuid külmatekitava kõheduse ja selgusega vaevuaimatavaid majakõkse ja hangedes aedu tuulises pimeduses... Nädala eest Tartu all, tunaiele Jõhvi taga... Millal on moskvalane Tallinna müüride all? Millal ratsutavad tatarlased huilates läbi põleva Kalamaja ja Pleekmäe ja Seegiküla...?

Kui Pall tuppa tagasi tuli, olid sulased söömise lõpetanud ja ära läinud ning isa oli tooli kustuva lee ette pööranud ning vahtis igritsevasse tulle. Nad olid tüki aega vait. Siis ütles vana:

«...Noh — voorivedudel on seks korraks lõpp. Ehk ainult Riiga veel...» Ja pärast uut vaikust: «Sa pidid ju sel tohtril nüüd suur semu olema. Mis targemad pead sest sõja-asjast ka arvavad?»

Pall tajus neis *targemais päis* nii hellitust kui ka eemalenihutamist. Natuke uhkuseseguse hellituse peale oleks ta tahtnud ära rääkida kõik, mis ta teadis. Tunnistav ja võõraks tunnistav eemalelökkamine — iseendast ehk üldsegi mitte ebasõbralik, vaid pigem kurb — pani ta siseemiselt võpatama. Ta silmitses isa uskumata suuri paljaid ja nukilisi ning sütelõõma paistel punaseid jalgu, ta natuke rangis sääri tumehallides porukast kaltsades, mida leehelk veel valgustas, ta vimmakat kogu ja ümarikku pead, mis oli pimeduses ainult aimatav, ja nägu, millest

muud näha polnud kui raudhalli habemetüüka helendus. Ja äkitselt tundis ta imelikku ängi, nagu lasuks ta südamel midagi päratu rasket, nagu lasuks seal terve süllapaksune linnamüür, millest väljaspool asusid sõjahuntide ulgumise ja tulekahjude ja riisumishirmu käes hallid, eeslinlased, voorisulased ja surnud Peep ja isa, aga seespool tema, Pall, kes jõi raehärradega martsipani peale malvaasiat ning ajas kuninglikke ja hertsoglikke asju...

Ta ütles üsna tasa: «... Mis nad ikka... Räägivad, et Tartut pole piirama hakanud. Et rüüstab niisama... Eks näe...»

KAHEKSAS PEATÜKK,

milles kiiruga ratsutatakse läbi laguneva rahu ja taassüttiva sõja ajalootinete sündmuste, et jõuda nende eel, vahel ja järel Klio öökullisilmale sootu märkamatuks jäänud pisiseikade juurde, millest mõningad edaspidi osutuvad ühe tõrksalt targeneva noore mehe eluküügule vägagi olulisteks, ühed küll üpris ettenähtaval, aga teised selle-eest hoopis ootamatul moel.

Pühapäeva, neljateistkümnenda mai hommikul teenistusel oli Niguliste kirik vaat et puupüsti inimesi täis. Isegi raehärrade, Suure Gildi ja mustpeade toolidel oli rahvast päris tihedasti, tagapoolseil pinkidel seda enam, ja püstiseisjaidki jätkus kiriku istmeteta uksepoolde veel maailmatu jagu. Sest täna oli koolilaskapäev. Koolipoisid seisis kaugemal gildipinkide selja taga summas, aga mitte kõik, sest primaanid istusid, ja koguni üsna ees kooriruumis, altarist paremal otse raepinkide selja taga seina ääres. Nad olid tihedasti kahele pingile ära mahutatud, esimeses reas needsinatsed kaheksa poissi, kes täna teise prima-aastaga, aga see tähendas Tallinna suurkooliga ülepea, jumalaga jätsid.

Väike orel lõpetas sissemängu. Kobinal-köbinal tõusis kogudus palveks püsti ja istus pinkidesse tagasi. Siis laskis Pall suurel oreil enesest üle mühiseda ja silmitses sealjuures ruumi ja rahvast.

Kõrgete värviliste kaarakende sinipunane valgus lainetas võlvide all ja kollakasvalgeil seintel sedamööda, kuidas päike õues pilvedest välja tuli ja taas nende varju läks. Sedamööda süttisid ja kustusid valgushelgid päratul messingist lühtril, mis seisis kantsli kõrval nagu seitsmeharuline ja kahe sülla kõrgune imemoel öitsema hakanud osjakuusk, kord päikesehelkidest õisi maha pillates, kord uuesti õide minnes. Sedamööda süttisid ja mahenesid hõbedahelgid laelühtritel ja altarikarikail ning kahe küünra kõrgusel Ryssenberchi monstrantsil, mis paistis altari kõrvalt raudvõre ja tabalukuga orvast. Ja sedamööda taandusid mahedasse varju või tõusid punakuldsesse särasse kõik altari viis- või kuuskümmend puust pühameest ja -naist oma voldiliste rüüde, kroonide, embleemide ja baldahhiinidega, kipparihabemetega ja Lüübeki pesunaiste nõbininadega. Kõik see kahtlane ja paavstiaegne toredus oli siin muuseas ainult selletõttu alles, et sel ajaloolisel päeval, kui Tallinnas suur kirikutepuhastus (mida nüüd juba mõnel pool ka pildirüüstamiseks nimetati) lahti läks, sel suurel kristlikul kirve- ja luuapruukimise päeval oli Niguliste diakon hirmuga nii palju armulauaveini rüübanud, et ta, sindrinahk, tõesti julgeks sai ja kiriku-uste luku-

augud parajal ajal sulatina täis valas. Nii et valepühaduse luuamehed, kellele võtmed nende nõudmise peale küll välja anti, ometi pühakotta sisse ei pääsenud. Vahepeal jahtus vaga õhin omajao — ja nüüd teenisid need kahtlased toredused seda õige Augsburgi vaimu templit, kuigi Ryssenberchi monstrants oli muidugi võre ja tabaluku taga. Aga tosina aasta eest (Pallgi nagu mäletas seda veel) oli ta ju hoopiski käärkambri, koguduse silma alt kõrval olnud. ... Muuseas: kuidas oli ülepea õige? Muidugi nii, nagu praegu oli... Või ehk siiski veel kuidagi teisiti? ... Monstrantsid kõigis kirikuis... Issanda ihu hoidlad... kõige pühamad riistad... Paljud põrmu heidetud, puruks tallatud, ümber valatud... Ja see seal — imekombel ära pääsenud, käärkambri nurgas, rämpsu sisse topitud, taas auorva tõstetud, aga raudvõre taha... Kuid mis on hea ja mis on halb? Mis on vale ja mis on õige? Mis on selle Issanda meele pärast, kelle ihu hoidmise riista ümber need võitlemised olid käinud? Pall pööras pilgu raehärrade kukaltele ja mõtles: vaevalt seda nendeltki mõtet on küsida...

Ta tundis selja tagant ära härra Hoye ja Beelholti ja Luhri ja Vegesacki ja mõlemad Boissmannid, isa ja poja, kes viimane uhkes väljamaa sõjamehe kuues oli hiljuti kodulinna käima tulnud. Raeprouade poole peal istusid siidis ja sametis nimetatute naised, enamjaolt natuke ülesöönud ja siiski juba närtsinud emandad, ja nende taga gildiprouad just niisamasuguste nägudega, ja nende vahel natuke tagapool — Katharina nagu ogaõunapõõsasse sattunud mureliõis. Sealsamas istus ka suurtükitorni-taoline proua von Geldern oma nelja tütreaga, ja isegi oma seitsmeaastasele Magdalenele oli ta pisikese lauluraamatu pihku pistnud, et kõik näeksid, kui tark laps see on. Ja lugeda oskas see sitikas juba tõepoolest, aga raamatut käes hoida veel teips mitte: juba kolmandat korda pillas ta selle palveks püstitõusmisel põrandale.

Agas et proua von Geldern nii esinduslikult platsis oli, tuli sellest, et see polnudki kortsusnäoline ja kädistav Niguliste Walther, kes siin täna jutlust ütles, vaid pastorite omavahelist vahetust mööda hoopis see uhke ja natuke puise olekuga Oleviste Gelderni-härra. See kõrge kasvu, laia kondi ja helehalli pilguga isand pidi õigupoolest sealt kuskilt Hollandi poolt pärit olema ja võis, nagu Pallul Meuse käest teada oli, hea veinikannu ja mõnusa jutu juures vägagi hoogsaks ning lustakaks sulada. Ja kuigi tal seal üleval kantsli ääre peal veinikarikat ei olnud, oli selge, et ta selletagi mõnu ja lennuga rääkida mõistis. Oma jutluse nurgakiviks oli ta täna üpris päevakohaselt pannud Esimese Saamueli raamatu kahekümne viienda peatüki kaheksanda salmi: *Küsi oma poiste käest, küll nemad sulle kuulutavad: et need noored mehed armu leiaksid su meelest, sest meie oleme heal päeval tulnud...*

Poiste kaudu sidus härra Geldern oma jutu kooliõpetajatega, sest ka neid olid raehärrad ja Niguliste õpetajad eile küsinud ja nad olid oma teadmisi kuulutanud. Pall ja Luhri-noorhärä olid raesaalis pörutanud kahekesi peast maha terve Terentiuse ANDRIA esimese vaatuse ja Pall oli lugenud selle ette veel proloogi:

*Poeta quam primum animum ad scribenaum adpulit,
Id sidi negoti credidit solum dari,
Populo ut placerent quas fecisset fabulas...*

Ning et need noored mehed armu leiaksid Issanda ees, seegi käis üpris sobilikult kooliõpetajate kohta Nüüsama nagu see, et nad täna tõesti

heal päeval tema ette ilmusid... Sest mis viga oli niisugust päeva heaks kuulutada, nagu tänane pidupäev seda oli, pealegi kui sõjapalanguid Liivimaal jälle enam-vähem kustunud olid ja moskvalane juba veebruari lõpust oma piiridesse tagasi läinud. (Kuigi nüüd jälle Narva taga midagi kuuldus susisevat.)

Ent siis rääkis härra Geldern seal ka halvast mehest Nabalist, kes oli väga rikas ja kel oli kolm tuhat lammast ja tuhat kitse, aga kes teps ei täitnud oma kohust Taaveti vastu. Ja kui Pall teda doktorimaja jutude jälgimisest teritunud kõrvaga kuulama jäi, paistis talle, et halb mees Nabal võis tähendada ka halbu maaisandaid. Neid, kes Volmari maapäeva märtsikuu otsust kuuekümne tuhande marga kokkupanemisest ordumeisteri jaoks, millega moskvalaselt ometi lõplik rahu pidi ostetama, nii jõledasti olid täitmast venitanud, et see raha alles praegu öeldi Moskva poole teel olevat. Ja härra Geldern rääkis ka halva Nabali ilusast ja targast naisest Abigailist, kes *ruttas ja võttis kakssada leiba ja kaks kruusi viina ja viis valmistatud lammast ja sada rosinakobarat ja kakssada viigimarjakakku ja pani kõik eeslite selga ja sõitis Taavetile vastu — aga oma mehele Nabalile ei andnud ta seda mitte teada...*

Pall katsus endale halba Nabalit ette kujutada — ja see ei olnudki üks tõmmu mees kitsaste hallide silmadega ja musta habemekiiluga, vaid oli äraaimamatu näoga ja laia kollaka otsaesisega mees. Aga saja rosinakobaraaga Abigail oli Katharina mis Katharina.

Ja siis rääkis härra Geldern sealt ülalt, et Jehoova karistas Nabalit ja Nabal suri ära, ja et Taavet kosis ilusa Abigaili enesele veel enne, kui ta kuningaks sai... Ent kui Pall hakkas endale Taavetit ette kujutama, siis kippus seegi taas olema üks äraaimamatu silmnäoga mees laia kollaka otsaesisega, võib-olla kuningakrooni ettekuulutuseks — aga siis oli see äkitselt hoopis üks ümmarguste silmadega ja nisukarva juuksepahmaga poiss... ja kui Pall tema ära tundis, vaatas ta krampulikult maha kooripõranda hauakividele ja tajus, kuidas ta nagu kuumaks läks, ja mõtles: Issand, ära lase mulle ometi niisuguseid mõtteid pähe tulla — vähemalt siin Sinu pühakojas mitte...

Ei, ta ei armastanud seda kirikut. Ja mitte ainult sellepärast, et see eesti hallide Pühavaimu ja saksa-rootsi-eesti antvärkide Oleviste kõrval oli peamiselt saksa kaubahärraste kirik. Ta ei teadnud isegi, miks ta lapsea kinnisunenägu jutluse ajal varisevaist võlvidest alati just Nigulistes oli aset leidnud. Aga et altari parempoolne tiivamaal püha Viktori martüüriumist teda ammugi vaevas ja paelus, see oli tal selgesti teada.

Altari paremad tiivad olid parasjagu paokil ja Pall nägi seda pilti siit praegugi selgesti: eest keskelt voolab rahuliku lookega jõgi kaugele linnakraavi, kus pardid ujuvad müüride ja kirikutornide ees. Esiplaanil jõe vasakul kaldal on kaks veidrat nukumängukujude-taolist timukasulast püha Viktori peata keha jõkke heitmas, keha ripub nende käte vahel ja päris ees murul on pühamehe naeratavanaoline pea. Kümme sammu allajõe seisab paremal kaldal kolm inglit: kaks neist hoiab pühamehe peata keha pooltiidakil püsti, kolmas hoiab pühamehe pead rinna kõrgusel, nähtavasti, et seda kaela otsa tagasi panna, aga pea on ikka alles tal käes ja kael on ikka alles peata. Pall mäletab seda pilti päratu kaua, nii kaua, kui igaühe jaoks on kestnud tema enese kolmveerandelu, — ja ikka ootab pühamehe verine kael oma pead. Ja ses maailja põrgulikus trikis kujutada kaht teineteisele järgnevat sündmust

A. Hoidre

Meie päevad I (Lito) 1970

niimoodi kõrvuti, järgnev eelnevast kümme sammu allajõge — selles on midagi tabamatut, midagi enam, kui seal õieti peab olema. Nagu oleks üldse ainult tarvis vaadata ümber nurga — ja kõik, mis on taga ja ees, oleks ühekorraga näha: peata jõkke heidetavad, jõe kantavad ja ärapäüstetavad, timukasulased ja inglid... *aga purret, nagu paistab, ei olegi... köit, mis tiivutuid lendajaid üle jõe viiks, ei olegi...* Kooliõpilased, koolilõpetajad, elluastujad... «*Elluastujad!*» kordab härra Geldern üleval kantslis ja oreli murdlained hakkavad kirikus uuesti mühama ja kogudus laulab ebakindlalt «*Üht kindlat linna*» ja päikesesära on akendest kadunud, ja kui väike orel kirikut välja hakkab mängima, on viimased punasinised täpid võlvidelt kustunud, lühtrid tinisevad hallis hämaruses väljujate ja ukse ette umbsumma takerdujate peade kohal ja kirikuaia kiviplaatidele väljas pladiseb valge vihm.

Kui ukse ees küllalt on oodatud, aga sadu ei mõtlegi järele jääda, hakkab vihma kätte ruttavaid julgeid ikka rohkem siginema. Härra Geldern tuleb käärkambrist ja rahvasumm annab talle aupaklikult teed, ja kellamees, kes ta kannul käib, sirutab juba kiriku sees kahe pillirookepi vahele kinnitatud musta vihmavarju ta kohale lahti. Härra Geldern viipab hapunäolise kolleeg Tegelmani ja ikka laheda Sumihärra lahkesti oma kahele käele ja need mahuvad ka veel enam-vähem varju alla ära. Härra Geldern naljatab: «Noh, doktor Lutheri olevat ütelnud: Ja kui ka pussnuge peaks sadama...» ning liikumatunäoline kellamees tõstab krae üles — ja nad astuvad vahvasti välja vihma kätte. Ülejäänud koolmeistrid kergitavad mantleid ja tõmbavad barette sügavamale pähe ja järgnevad neile ning sada viiskümmend poissi voolab neile järele. Sest mis see siis poistele ikka ära teeb, kui neil turi või pükski läbimärjaks peaks kastetama! Rongkäik sammub üle kirikuaia Niguliste tänavale välja ja pöördub mööda konarlikku muna-kivisillutist allapoole tulema. Majaustel ja kangialusesuudel seisab inimesi troppis ja vaatab möödujaid ja siin-seal pillatakse poistele läbi soliseva vihmakardina märkusi ja tervitusi. Poisid tahaksid rutemini minna, sest koolini on veel paras tükk maad, ning härra Balder ja teised tahaksid teadagi sammu kiirendada, sest õpetajatele on koolis söömalaud kaetud, aga varjualused isandad eesotsas määravad sammu ja tagapoolsed turjad hakkavad peagi mustama, läikima ja nõretama. Siis pöörab härra Sum enese rongkäigu poole ja hüüab tagurpidi kõndides: «Laulame!» ning teebki algust. Ja siis laulavad nad nii hästihalvasti, kui see just läheb, seda Sumihärra enese tehtud laulu, mida nad palju harjutanud on: «*Erhalt uns, Gott, bei deinem Wort...*» Kui nad alla Uuele turule on jõudnud ja rongkäigu esimene ots juba kaagi ja Raekoja vahelt läbi on ning lauldes apteegi poole alla hakkab keema, jookseb äkitselt raeteener kuube endale pähe kergitades platsile välja, tõttab härra Gelderni juurde ja ütleb talle midagi. Must vihmavari jääb nõksatades ja õõtsudes paigale. Rongkäik, mis talle järgneb, voolab pooles pikkuses iseenese sisse, laul laguneb, ja sada seitsekümmend inimest seisab arusaamatuses ja vihmas. Härra Geldern hõikab:

«Bürgermeister on käskinud meid siin oodata!»

Tegelmani-härra vaatab kississilmi ja mõrudalt nagu ikka üles vihmasattu, pöörab nina oma märga krook-kraesse ning on vait. Härra Balder ühmab: «Mis jama see on...?!» Keegi ütleb: «... Midagi peab lahti olema!» Poisid seisavad, õlanukid püsti, vihaselt või itsitades, ja härra Sum ütleb: «Lähme siis vähemalt kaarkäigu varju!»

Rongkäigusumm voolab kaaristu võlvide alla, ja kui nad seal seisa-

vad ja hõlmadelt vett raputavad, sõidab Toompea poolt Väike-Rataskaevu tänava kaudu platsile kolm kihutavat ratsanikku. Neil on sajast märjad turvised seljas ja esimesel valge, aga vihmamärjalt laperdav ordumantel üle turvise, nagu tahaks ta saju kiuste pidulikult turniirile sõita. Ta noor, aga pilvine nägu tuntakse otsemaid ära: see on Kuld-nokk ise. Ratsanikud kargavad Raekoja ees hobustelt, üks raesõdur on välja vihma kätte jooksnud ja seob nende ratsud lasipuu külge. Ja kui häärad sajuvarju tõmbunud koolipoistest mööduvad, kuuleb Pall, kuidas üks neist tähendab:

«Näe — lipkond võtta missugune!»

Aga teine ütleb: «Pooled on tattninad.»

Ning härra Segenhagen pistab läbi hammaste: «Mitte hullemad kui Schnellenbergi omad!»

Siis läheb härra Sum neile Raekotta järele, et selgitada, milles asi on. Ta tuleb üllatavalt ruttu tagasi ja ta nägu on niisugune, et võlvialune jääb silmapilk täiesti vakka. Ja härra Sum ütleb ootamata kõrgena tunduval häälel vihma pladinasse:

«Raad käsib meie koolilaskepäeva söömaaja hästi vaikselt ära süüa ja laiali minna. Sest ületunaeile on moskvalane Narva linna põlema lasknud ning ära võtnud.»

Selle ununematu koolilaskepäeva paduvihm läks muidugi üle ja viiekümne kaheksanda aasta suvepäike hakkas põuaselt lõõskama, kuid ometi oli kõigil tunne, nagu lõõskaks ta läbi aina mustemate pilvede. Ordu vanal mõõgal, mille peaks ja käepidemeks oli Tallinn ja mille kaheks teraks olid kindlad lossid — põhja pool Kiiu, Toolse, Kalvi, Edise, ja lõunas Paide, Porkuni, Kiltsi ja Vasknarva —, sel roostes, kuid ikkagi vägeval mõõgal oli Narva langemisega tipp äkitselt murdud. Ja oleks see tippki siis väärikalt võideldes murdunud... Selgus, et vägilasevuntsidega Schnellenbergi-härra oli Narvast juba nädal enne linna langemist jalga lasknud! Aga selgus ka, et Narva kaubahärrade seas oli mitmeid, kes leidsid, et suurvürst poleks neile sugugi vastuvõtmatuks isandaks. Ja selgus koguni, et see lõputute juttude järgi Iivankõige-ilma-hirmutis, pärusvaenlane ja sodomiit, oli Narva kaubanduse vanad privileegid silmapilk ja puutumatult kinnitanud ning hulga uusi juurde lubanud! Aga see oli kõik muidugi teada paljas sööt, mille peale Liivimaal juba ükski ausa südamega hing ei lähe... Tõsi, need Narva kaubahärrad, kes selle peale siiski läksid, olid ju kõik ka ausa südamega liivimaalased... vähemalt eile või tunaeile või nädala või kuu aja eest... Ja need vahvad sõjamehed, komtuurid ja foogtid ja Virumaa rüütlid, kes 7. juunil Purtse jõe äärest koletu vaenlase ees robinat Rakveresse taganesid, selle asemel et ordumeistri käsku mööda ammu Venemaal sõdimas olla, need olid ju kõik veelgi ausamad liivimaalased... Kui liigutava kirja nad Rakverest oma südamehädas Fürstenbergile kirjutasid...:

«... aga meie olime sunnitud ennast vaenlase koletu vägivõimu eest tagasi tõmbama, sest umbkaudu koivalu aegu tuli vaenlane meie vahipostidele peale ja löi ühe maha ja võttis teise vangi, ja et kisa meie leeri ja kõrva ulatas, panime meie endid silmapilk lahingukorda ning asusime alarmi ajaks ettenähtud paikadesse, ja läksid Christopher von Monnkhusen ja Hinrich Yxküll viiekümne ratsamehega üle jõe vaenlase poole vaatama, mis tema

vastu ette võtta annaks, ja nägid nõnda suurt hulka püssimehi ja lippusid ja nii paljut väge kolmes parves peale tulemas, et nad selgesti aru said, et kõige meie jõuga selle väe vastu pidamist ega hoopiski mitte tagasitõrjumist olla ei või, et aga meie oma alarmipaikade poolst mõndapidi temast raasuke soodsamini seisime, pidasime meie neid paiku selle peale vaatamata tüki aega täies korras enese käes ja ootasime, et kas vaenlane meile oma suure väega mitte kallale kippuma ei peaks, aga sel ajal jõudis meie kätte teatus, et vaenlane on nüüdsama Vasknarvast, mis tunaeile härra Steinkule käest tema kätte langes, suurel hulgal välja läinud ja taha meie vanasse Sembruikeni leeri tunginud, plaanitsedes meile nõndaviisi kahelt poolt korraga peale langeda, misjärel meie peetud nõu mööda kõige paremaks arvasime nõnda hästi, kui inimlikus võimuses seisis, ennast kuni Teie Armuliku Vürstliku Kõrguse uute käskudeni Rakveresse tagasi tõmmata, sellepärast et vaenlane ju mitte ainult sel ühelainsamal korral, vaid päevast päeva oma suurt väge ja tugevust näitab ning, nagu räägitakse, veel neil päevil hulga talupoegi Purtse jõelt enese juurde on viinud, mõningaid vägivallega, aga enamat jagu heaga oma poole tõmmates, meie aga, keda meid ülepea vaevalt viisada ratsameest ja kakssada landsknehti on, nii suurele väele vastu seisma, veel vähem seda tõrjuma liiga väetid oleme...»

Nagu doktoril kolme päeva pärast täpselt teada oli, seisid neid väetikesi Purtse leeris Segenhageni, Monninkhuseni ja Schmerteni juhtimisel kuussada ratsa- ja nelisada jalameest, peamiselt Virumaa aadlipkonna mehed, rikkaliku voori ja kuueteistkümne suurtükiga, kaks tuhat enam-vähem relvastatud talupoega peale selle. Üks ordu skriiba, kes Purtse alt taganemisest ise oli osa võtnud ja sealjuures taganejäte hobustest tallata saanud, käis oma muljutuste pärast doktor Friesneri juurest läbi ja tema neid üksikasju rääkiski. Ka Pall ajas selle tuimavõitu, kuid tõsise mehega mõne sõna juttu ja sai muuseas teada, et see oli Breemeni mees ja Paide Schmerteni-härra kirjutaja, Johann Renner nimi.

Nojah, orduväge polnud ju Purtse jõel kõik kokku küll Issand teab kui ülemäära palju. Aga teispool jõge seisis venelasi — ei vähem ega rohkem kui nelisada meest. Ja orduvägi taganes, ilma et tema kuusteistkümme suurtükki oleks teinud ühtainukest pauku!

Ja see kõik oli ainult vapustava sündmusteahela algus. Sest järgneva kolmekümne päevaga juhtus Liivimaal rohkem arusaamatuid asju, kui neid viimase kolmekümne aastaga oli juhtunud. 15. juunil kihutas härra von Segenhagen Rakvere leerist koos Christoph von Monninkhuseniga äkitselt Tallinna. Kuhu Monninkhusen läks, polnud teada, aga Segenhageni-noorhärra ilmus vahus hobusel doktor Friesneri majja ja palus teda nelja silma all: tunnistagu doktor, kui seda tarvis peaks tulema, et temal, Segenhagenil, olid Purtsest taganemise eel ning ajal hirmsad sapikivivalud. Mis doktor Friesner talle selle peale ütles, seda ta Pallule ei jutustanud ja Pall polnud sõندانud seda doktorilt ka küsida. Kuid Pallule tundus, et pärast komtuuriga toimunud neljasilma-juttu kõmahtas doktori punaste roosidega laegas kaane kinnilangemisel senisest veelgi vaekamalt.

17. juunil tuli maapäev Tartusse kokku ja saatis Fürstenbergi pealekäimisel Taani Kristjanile abipalve. Doktor Friesner näppis selle peale oma kitsast musta habemekiilu ning tähendas: «Pole viga. Seda oli

oodata. Ja ootame veel veidi.» Ning oodata ei tulnud mitte nädalatki: 23. juunil saatis ordumeister abipalve hertsog Johanile Turusse. Doktor Friesner laskis õhtulaua hõbedaga katta, lõi oma reinveinikarika Katharina ja Pallu omaga kokku, andis naisele Pallu silma all musi ja ütles: «Asi edeneb. Aga omavahel: ma pole siiski veel kindel, kui kiiresti kõik nüüd sünnib.» Ja selsamal nädalal langesid Virus kindlustatud punktid üksteise järel venelase kätte. Ja selsamal nädalal loovutas härra von Yxküll mõninga võitlemise järel venelasele vägeva Vastseliina lossi — pärast seda kui lossi oli piiskop Hermann'i teadmisel päris võitluseta katsutud venelase kätte mängida. Ja selsamal nädalal taganes Fürstenberg soodsast Kirumpää leerist ilma võitluseta ja vürst Šuiski kuuekümmetuhandeline vägi liikus kagust ja lõunast takistamatult Tartu poole...

«Mis see on?» küsis doktor 13. juulil lõunalauas ja koputas *gaffel'*iga vastu tinataldrikut, mis pidupäevahõbeda taas oli kappi tõrjunud. «Kas see on totrus? Või halvatus? Või reetmine?»

Ja kuna ta sealjuures asja ees, teist taga tungivalt üle laua Pallule otsa vaatas, ütles Pall:

«... Mis see's ikka on... V a n a d u s.»

«Kuidas nii? Segenhagen näiteks pole ju kolmekümmendki täis.»

«Mitte tema. Või mõni teine. Ordu ülepea.»

«Soo... Hm... Hm... Kuidas te seda mõtlete?»

«Noh... niisugune asi nagu ordu — või riik või — see on nagu hobune. Või koer. Või — hunt. Saab vanaks ja enam ei tõuse. Lohistab jalgu järel või losutab maas, pole tal au ega asja. Ainult õgima on ablas, kuni hing sees...»

«Ha-ha-ha-haa... Mnjaa. Teate, see on teil siiski rohkem sealt Aisopose poole pealt. — Aga mina arvan, et juhtum Puritse jõel pälvib täit tähelepanu. Mina arvan, et orduhärrade halvatus taga polnud seal midagi muud kui h i r m —»

«Nojah — hirm neljasaja venelase ees!»

«Ei, mitte ainult. Selles asja nael ongi. Hirm neljasaja venelase ja kahe tuhande talupoja ees. Me lugesime koos seda kirja. Mäletate: moskvalased võidavad talupoegi h e a g a enda poole. Ja sellest on ka mujalt teateid tulnud. Seda head ei pruugi ju kuigi palju olla, eks ole, et talupoegadele mõjud. Aga kujutage ette, kui Segenhagen oleks andnud moskvalasele lahingu — ta on muidugi nolk, aga ikkagi mitte tola, ja tal võis olla tähelepanekuid, mida meie ei tea ja mida ta ei sõandanud panna ka sellesse kirja — jah: kui ta oleks andnud lahingu, ja tema kaks tuhat talupoega oleksid pööranud lahingu ajal otsad ümber...! Mis siis? Aga talupoegade üksused on kõigi ordu vägede juures.»

Pall oli vait. Tõtt-öelda polnud tal talupojaüksuste löögijõusse erilist usku. Vähemalt mitte nende võitluses ordu vaenlaste vastu. Orduväe enese vastu — see võis ehk tõesti olla midagi muud...

«Balthasar, teie tunnete neid paremini kui keegi teine, ütlege ausalt: eesti talupoeg valiks ju kas või venelase, kui see teeb ta rüütlite alt priiks? On ju nii?»

«Hm... Üks munk küsis mult aastapäevad tagasi umbes sedasama. Nii et ma olen selle üle mõtelnud. Jaa: valiks küll. Miks mitte. Kui isegi pooled Narva kaubahärrad on Moskvaga mestis.»

«Talupoegadest saan ma aru, nemad on nagunii pooliti paganad,» ütles proua Katharina ja nuusutas talle hommikul Üksnurme valitseja

poolt märja lapi sees saadetud roose, «aga Narva kaubahärradest on see hirmus —»

Doktor naeratas, heitis Pallule niisuguse pilgu, nagu tahaks ta ütelda: ärge pange pahaks — lapsejutt... ning küsis Katharinalt:

«Talupoegadel lubad sa talitada, nagu nad tulusamaks arvavad, jah? Aga miks sa kaubahärradel ei luba?»

«Matthias... see tulusam — see pole ju alati —» Proua Katharina piklikud hallid silmad, mis sel juulipäeval pisut rohekad paistsid, riivasid Pallu ja takerdusid doktori muigest sillerdavaisse tumedaisse silmadesse...

«Meie Kati mängib, et tal on inglitiivad! Ha-ha-haa! Kaubahärrad otsivad tulusamat, naised magusamat, ja ongi kõik.»

Katharina hämmeldus ja langetas pilgu lauale. Pallule paistis, nagu oleks ta sire kael pikkamööda õhetama hakanud, ja Pall tundis end temaga vaat et kaasa punastavat.

«Kati,» ütles doktor, «ära unusta — sa oled kakskümmend kuus aastat vana. Aga räägid, nagu oleksid sa kuusteist!»

Oi — tegelikult võis Katharina mitte ainult kuueteistkümnendaastase juutusi rääkida, vaid ka kuueteistkümnendaastase tegusid teha. Või olid just need pigem kahekümnekuuese omad...?

... Niisugused tembud nagu seekord veebruari lõpus... Koolipäev oli läbi ja poisid tulid väikestes troppides mööda Munkade tänavat üles Vanale turule ja lagunesid seal kes kuhu. Aga kuus-seitse kvartaanjõngermanni hakkas Piiskopimaja ees lumesõda pidama — pärast pikki pakaseid oli mahe poolsula ilm — ja kui Pall neist möödus ning Piiskopimaja värava poole sammus, lendas parastihke lumepall talle karmatsaki otse krae vahele. Ta pöördus täies primaaniväärikuses ümber ja oleks mõne jõnglase krae pihku asinud, kui need lähemal oleksid olnud, kuid kohtas äkitselt proua Katharina tumma ja naerupurskel pilku. Proua tuli üle Vana turu koolipoiste vahelt läbi ja klopis oma peenikest kinnast vastu kasukahõlma lumest puhtaks. Võibolla oli see too karude talveune lõppemise sula, mis Pallu edevaks tegi. Ta ootas, kuni proua, ta juurde jõudis, ja küsis peaaegu tõredalt:

«Aga kui ma oleksin nüüd mõnel poisijõmmil kõrvad tuliseks teinud?!»

«Eks ma oleksin siis oma kõrva ette keeranud!»

No mis sa mõistad selle peale kosta... Või nüüdsama, tunaeile, kui doktor kahel põhjusel härra Clodti poole kutsuti: tema tütre juurde neitsi maksalutikate pärast, aga sündikuse ja tema proua poole üheskoos peekrit klaretti rüüpama härra Gotthart Kettleri suure edu terwiseks. Sest 9. juulil oli maapäev Valgas kokku tulnud ja Kettleri pooldajad olid seal kõik ordu lüüasaamised Fürstenbergi vastu välja mänginud ning Kettleri hea ja kurjaga ordumeistri koadjuutoriks, see tähendab kaasvalitsejaks ja väejuhiks, ehk praegusel sõjaajal tegelikult uueks ordumeistriks valinud. Või õieti küll pressinud, nagu doktor Pallule ütles. Ja peale selle ütles ta veel: «Balthasar, ma olen Kettleri kohta vahepeal andmeid kogunud. See on üsna suurt mõõtu aferist. Ja praegu igatahes kindel poolakate poiss. Nii et tema tõus on meie Rootsi asjale niisuguseks hoobiks, et see meie hertsogit üpris väga peaks kannustama. Ainult... nojaa.»

Üldiselt oli doktor Friesner sel puhul kaunisti sünges tujus. Pall

sai sellest tema erilise lõbususe tõttu otsekohe aru. Aga sündikuse küllakutse võttis doktor särava naeratusega vastu, laskis proua Katharinal kuldsete liiliatega rohelise siidkleidi selga panna, andis oma klaaside ja riistade laeka Pallu kätte ja käskis tal Clodti juures suu kinni ja silmad lahti hoida. Muide Clodti-härra tosinast külalisest tema toredas Laia tänava majas oli isand Christoph von Monnkhusen vahest kõige silmatorkavam. See oli uhkes pruunist sametist ülikonnas vilgaste liigutustega umbes neljakümneaastane härra, päevitunud ja sitke isand, kellel oli nii suur, viltune ja õhuke nina, et Pallule tuli mõte: kui Issand härra Monnkhuseni oli savist valmis teinud, tõukas ta teda vist kogemata, ja kuna härra alles kuivamata oli ja kukkudes lömmi oleks läinud, haaras Issand tal ehmatusega sealt kinni, kuhu käsi parajasti juhtus, ja litsuski ta nina niisuguseks, nagu see oli. Aga ümber ei kukkunud härra Monnkhusen ei seekord ega hiljem — oli tal kui palju tahes õlut, reinveini või klaretti sees. Ka kõhtu ei paistnud talle sellest kuigivõrd ette kasvavat. Ja mingi harituse hõng — mis teda küll nagu veelgi kõrgimaks tegi, vastupidi nii mõnelegi, kes haridusest nagu lahendamaks muutusid —, mingi harituse, keeletteravuse ja ladina sententside hõng jäi talle ka siis külge, kui tema Nissi kiriku torn juba kenakesti kumendas. Võib-olla oli nii see hõng kui see kuma ta joomakarust ja piiskopist Kuressaare-venna järelpeegeldus. Pall tahtis juba imeks panema hakata, mis asjus Monnkhuseni-härra kui Taani leeri kõige kangem tugi täna siin tont-teab-mis-meelse Clodti-isanda juures poolakate Kettleri edu pühitseb, aga siis meenus talle, et doktor oli ju ka siin... Ja muuseas: kui rae- ja gildihärrad prouadega olid hilisööl rõõmsalt õhetades laiali läinud, tahtsid härrad Clodt ja Monnkhusen doktoriga (aga võib-olla ka vastupidi) veel tingimata partii tarokki mängida. Aga Monnkhusenil polnud prouat kaasas, proua Clodt käis haige tütre vahet ja Katharina ütles, et temal on igav ja uni kipub peale. Siis ütles doktor kaardilauast, et saatku Pall proua Katharina koju.

Kui nad kivimüüride jahedusest tänavale astusid, oli juulikuu öö nende ümber korruga ootamatult pime ja lämbe. Põud oli mitu nädalat ilmamuutust varunud ja nüüd seisis suveöine taevaskohuvraskes lillakashallis pilves. Pimedate akendega majaviilud mustasid põnses hämaruses ja pärnade mustad võrad õuemüüride kohal lõhnasid just nagu palavikku.

Nad olid paarkümmend sammu mööda konarlikku munakivisillutist kõrvuti kõndinud — tänav oli südaööjärgsel tunnil täiesti tühi —,

kui lääne poolt käis üle pilvede tinaste kõhualuste rohekas välkude-lahvatus ja Katharina haardus ehmatuses Pallu käsivarde. Ning ta ehmatuse polnud mäng: Pall tajus ta haardes mängimatut hirmuvõinat veel enne, kui ootamatult vali kõmin üle katuste veeres.

«Ärge kartke...»

«Ma ei kardagi.»

Katharina laskis Pallu käsivarrest lahti ja Pall tundis ühtlasi kergendust ja pettumust. Kõmin oli eemale veerenud ja vaibunud. Nende sammude kaja tuli mustadelt müüridelt tagasi ja sumbus älkeseaegses õhus nagu vees.

«Aga teie pelgate mind,» ütles Katharina.

Pall oli vait ja tundis kurgus hirmu- ning rõõmukänkari ühtlasi, sest ta mõistis, et Katharina suunas teda jutuga keelatud ja tundmatusse hea ja kurja tundmise tihnikusse. Ta neelas känkari alla ja küsis üllatavalt asjalikult häälel:

«Mina — teid? Miks —?»

«Sest ma pelgan ennast ise ka.»

«Mispärast siis...?»

Paus.

«Balthasar, kui palju te täna veini jõite?»

«... Poole peekrit.»

«Ainult...? Mina ka...»

Paus.

Nüüd, nüüd, nüüd — peaks talle midagi ütleva. Peaks olema talle pisutki toeks — ei, te m a l pole tõesti seda vaja — peaks siiski tõukama teda kuidagi takka — Oh ei, oh ei, oh ei, peaks kiiresti rääkima midagi kõrvalist, midagi taipamatut — Hilja (kui hea!) —

«Balthasar... ma tahaksin rohkem joonud olla.»

«Miks...?»

«... Et teile... rääkida —»

Nüüd, nüüd, nüüd — ütelda talle: Aga paraku pole kumbki meist rohkem joonud — Ütelda talle: Aga rääkimine on hõbe ja vaikimine kuld — mitte ometi küsida niimoodi uudishimupinevusest kähedalt:

«Rääkida mulle — mida?»

Nad on Suure Gildi kõrgeist pimedast akendest mööda tulnud ja astuvad pikast kangialusest väikesele platsile Gildimaja ees.

«... Balthasar, teie pole ju iial ära nõiutud olnud, ega?»

«Ha-ha-ha-haa! Mina — ei. Tõesti mitte.»

«Ma tean, Balthasar. Aga ärge öelge seda nii, nagu polekski äranõidumisi olemas!»

«Muidugi on äranõidumised olemas. Ainult...»

Ainult nendega on nõnda, et meiega, praegu, siin neid ju ei juhtu. Isegi kui siin kuskil nõidu peaks leiduma... Isegi kui hundid meie tee äärde juhtuksid, ei karga nad ju meile kõrri... Isegi kui see sõda... Aga seda ei saa Katharinale praegu seletada.

«Jaa, Balthasar. Hirmsaid äranõidumisi on olemas.» Katharina jääb pimedas Gildihoone etiku nurgale seisma. Ta on sealjuures Pallust sammu mööda astunud ja pöördub nüüd tema ette. Ta silmad on poolpimedas süsimustad ja ta muidu nii mahekodusel hääles naksatab miski nagu söele põlenud oks:

«Balthasar, mina olen ära nõiutud.»

«Teie? Soo...»

Pall näeb pimeduses Katharina suuri ehmatustumsi silmi ja niiskelt mustavat suud, millest ta nii hästi teab, kui punane see on, ja siidkleidi aimatavate liiliate all ta rindade kumerusi, mis on ilmsesti ohtramad, kui üldse arvata võib, ja mille ohtrus ärritab Pallu maapoisi-meeli. Kuid Ovidiuse-austajal temas on Katharinast natuke kahju (või mõtleb ta selle kahjutunde enesele viimaseks päästekõrreks välja?), natuke kahju, et kõik pöördub nii — võiks isegi ütelda profaanseks: üks vaene äranõiutud proua ja suur nõid Balthasar... eeh...

«Kas... proua tahab ütelda, et mina...?»

«Issand Jumal — ei!»

Katharina seisab otse ta ees. Katharina kuumad käed libisevad üle ta kohmetult alla vaatava näo — see on ühtlasi järelekatsumine ja paitus ja vannutamine: «Issand Jumal — ei! Mitte teie! Teie olete hea, nii hea, nii hea!»

«Kes siis...? Kuidas siis...?»

«Oh taevane Jumal — ma ei saa seda ütelda! Kui mul veinijulgustki ihus oleks... Aga mitte teie, mitte teie...»

Katharina istub Pallu kõrval etiku kivipingil ja nutab. Pingi vana paas on päevaleitsest alles soe ja Katharina on tulikuum, ei tea, kas päevast või nõidusest, ja ta pisut sassiläinud juuksed on Pallu õlal ja lõhnavad nagu meeletu nelgipeenar. Mõõda pilveliidade tinapõhju kätsatab fosforikarva välkudevihk ja Katharina võppub Pallule ligemale. Kõue koletud tunnid veerevad kohemaid kõminal üle Pühavaimu katuse. Katharina on Pallule ligi-ligi ja vabiseb. Kõmina järel valitseb hingemattev vaikus ja Pall kuuleb, kuidas ta labida- ja kirvevarrest ning Kalamaja vikatilöest kare kämmal libiseb tasase raginaga üle Katharina seeliku siidi, kui ta tõmbab Katharina põlved enese vastu. Siis tõstab Katharina pisaraist märja näo ja lööb pisaraist kiiskavad silmad lahti ja Pall suudleb teda ja tema suudleb Pallu ja pilvede lillakad tinakaunid hakkavad ümber Pühavaimu torni tiirlema ja Pall mõtleb: Kui Issanda välk meid praegu maha ei löö, siis on see naine tõesti äranõiuatud ingel! Ja Pall tunneb, kuidas ta voorusepaadi viimane plank ta jalge alt ära vajub — see, mille peale on põletatud doktori viimased sõnad, äsja, kui nad Katharinaga Clodti juurest väljusid, Pallu kogemata-kuuldes sündikusele öeldud: «*Tema on tipp-toppp poiss.*» Aga siis hakkab Issandal neist kahest patusest ometi hale — põrgutule pärast, kuhu nad end heita tahavad — ja ta lükkab küünarnukiga pilvekaunid Gildimaja esise kohal uurakile ja läbi lämbe hämara pladi-seb jahe vihm neile kaela...

Pall tuli tunaelsest ööst tänasesse lõunaaega tagasi. Ta vaatas oma hõbetaldrikult üles ja Katharinast mõõda ning ütles doktorile:

«Ma pean nüüd minema.»

«Jaa,» oli doktor sedamaid nõus, «muidugi. Vaadake see meie kaaperlaevastik üle ja jutustage mulle, kuidas ta on. Ma saaksin seda ju ka ise teada. Aga teie läbi äratav see vähem tähelepanu. Ja see laevastik pakub hertsogile üpris suurt huvi.»

«... Aga veider ikkagi,» ütles Pall, «et Tallinna laevad lähevad nüüd Lüübeki omadele krae kallale... Tütarlinna laevad emalinna laevadele... selle asemel, et... Hm.»

«Teate: kuidas niisuguste ajalooliste perekonnasuhetega tegelikult on, see on alati segane. Mulle on siin ka räägitud, et Tallinn pole üldse mingi Lüübeki või Breemeni tütar — ega ka mitte taanlaste rajatud —, vaid on vana mittedakslaste linn. Aga tont seda teab. Muuseas: teie võiksite seda ju koguni teadagi. Kuid eeldame, et ta on Lüübeki tütar. Ütelge, mis peab tütar tegema, kui ema muudkui läkitab oma laevu Narva moskvalase juurde ja müüb moskvalasele hea kulla eest sedasama rauda ja tina ja püssirohtu, millega moskvalane tütrele varsti kosja tuleb? Nüüd, kus Toolse ka juba Iivani käes on, pole see vist enam kuigi kaugel. Jaa: mis peab tütar niisuguse emaga tegema? Muidugi, ma saan aru: äri on äri. Aga laevade kaaperdamine on ka äri, üks ole. Ja kahekordne äri: esiteks — Iivan mandist ilma jätta, ja teiseks — mant ise ära lakkuda. Ega siis meie Schmedemannid ja Bolemannid ja Hochgreved ja teised muidu poleks Fürstenbergilt kaaperkirjasid luninud! Ja egas nad nüüd muidu oma kallist raha neisse laevadesse ei taoks!»

«Aga miks see hertsogit nii väga huvitab?»

«Sest Bartholt Buschmanni laevnikud on lobisenud, et kui Lüübeki laevad nüüd nende hirmul hakkavad ringiga mööda Soome rannavesi Narva sõitma, siis ei kavatse nemad risti ette lüüa, vaid kaaperdavad nad kas või Viiburi suurtükkide suu eest ära. Ja vana Gustav kardab, et kui niisugused lood juhtuma hakkavad, võib see moskvalase Rootsi vastu hirmsasti üles ärritada.»

Ja lõppude lõpuks — mis seegi siis õieti ära oleks? mõtles Pall sadama poole kõmpides. Usus sõda Rootsi ja Vene vahel (alles mullu see viimane neil lõppeski) — see oleks ju ikkagi hoopis loomulikum asi kui Tallinna ja Lüübeki laevade omavahelised võitlused. Kui nii segiläänud maailmas nagu praegune üldse veel midagi loomulikuks saab nimetada...

Lillakas meri kiiskas tulises päikesevalus ja Viimsi ning Aegna kohal oli hallikas kuumusehämü nagu kerge püssirohusuits. Ning alles siis, kui Pall juba Roosiaia läbi oli kõndinud ja selle madalast merepoolsest müürist tahtis üle ronima hakata, märkas ta, et ta vanal koolijõmmide moel oma sadamateed oli õgvendanud. Ta seisatas madalal bastionitaolisel künkal keset lõhnavaid kuslapuupõõsaid, toetas küünarnukid müürile ja heitis pilgu üle sadama.

Veepiirini oli siit sada sammu. Ja sealtsamast kiviprügitisega kaldaplatsilt sirutas enese Piritä kloostri kõrge ja helepunase katuse suunas lahele Tallinna reederite uhkus — nende saja viiekümne sülla pikkune munakivist ja palkidest pollvärk. Selle kõrgele välisservale oli hiljuti võrdsete vahemaade taha ehitatud kümme paadikuuritaolist laudubrikut, ja Pall teadis: igas ubrikus lesis nüüd rautatud pakkudest alusel merele rihitud suurtükk. Pollvärgi siseservas seisis jämedail, madala vee aegu rohelisteks tõmbunud palkjalgadel päratu pikk sadamasild ja keset pollvärgiga lahest eraldatud sadamat kerkis müürepidi otse merest neljakorruseline sakilise katuserinnatisega valvetorn.

Sadamasillas seisis kümme laeva ja nende arvu järgi oleks võinud arvata, et Tallinna merekaubanduse head ajad polnudki veel päriselt möödas. Aga Pall teadis, et eraldi pollvärgi kaugema otsa juures seisvail laevadel polnud, vähemalt praegu, kaubandusega tegemist: kaaperdamine oli ju hoopis vähem merekaubandus kui mererööv — küll maaisanda poolt heakskiidetud rööv, kuid ikkagi... Nojah, aga mis niisugune ikkagi tähendab...? Kui süllogism selle ikkagi peale üles ehitada, siis tuleks näiteks välja, et meister Brun, kes foogtikohtu otsuseid täites on oma ametiaja sees vähemalt sada inimest mõõga ja kõiega Issanda juurde saatnud — meister Brun, jah, oleks selle ikkagi järgi sajakordne mõrtsukas... Ja sõjapealikud, marssalid, hertsogid, kuningad, landsknehtidest rääkimata... kõik nad oleksid ikkagi... Moosesest Evangeeliumini ikkagi... aina hullemini ikkagi, sest Mooses ütles ainult *Sina ei pea mitte tapma*, aga Jeesus ütleb *Sina pead pahema põse ette pöörama, kui nad sind parema peale löövad*. Jaa. Aga kõik Vana Testamendi Issandast kästud sõdimised ja kõik uue aja õnnistatud ja neetud tapatalgud — mis need on? Kuristik sõnade ja tegude vahel, kuristik sõnades ja tegudes... Või kostab seal kuskil sügaval kuristiku põhjas mõõgatärina ja müdina ja hihaisu ja vereleha ja ähkimise sees ikkagi üks hääl, mis loeb tõe ja vale ja hea ja kurja meie sisemises teadmises ometi lahku... see imelik hääl, millest Melanchthon pidi kirjutanud olema, ja mida igaüks kuulda võivat, kes tõesti hoolega kuulama jääb...? — — Nojah, kena. Targutada võib. Aga lõpuni targutada on mõttetu. Inimliku aru jaoks on loogiline mõtlemine seesama,

mis tema ihu jaoks mõõgavõitlus (Pall oli seda viimasel ajal mõnede noorte mustpeadega nende vennaskonnahoone keldris proovinud), ja see oli ilmsesti kasulik asi — teatud piirini harjutada. Aga mitte lõpuni minna. Sest lõpuni minna tähendas tappa või saada tapetud.

Pall hüppas üle müüri, ronis pollvärgile suunduvale kiviteele, läks mööda pollvärki kolmest-neljast tühjaks lossitud Rostocki või Wismari laevast mööda, kõndis paarsada sammu sadamasilla kõmavail plankudel, mille pragudest helkis pruun lainelokse, hingas soolvee, kalarapete, tõrva ja kanepi erutavaid lõhnu, hoobas enese üle mõnede kõite, mis kaaperdajate madalapardalisi bojerteid pollaripalkide küljes pidasid, ja jõudis kapten Bartholt Buschmanni kahekorvilise «Minerva» kõrge ahtrini. Aga toredad malelauaruudulised ahtriaknad olid kaugelt liiga kõrgel, et Pall neist sisse vaatama oleks ulatanud. Ja vaevalt ta oma otsitavat nende uhkete akende tagant oleks leidnudki. Ta läks mööda parrast edasi, leidis sillale rippuva nõõrredeli ja oli silmapilgu pärast tekil.

Vahipidamist ei võetud kaaperlaevadel vähemalt kodusadamas viibimise aegu väga rangelt. Sest läks tükike aega, enne kui vahimees kõrgelt tagasillalt Pallu tähele pani ja paigale hõikas:

«Seis seal! Mis vaja?»

«Kas marsenklemer on laevas?»

«Mis siis?»

«Sõber tuli vaatama.»

Tekipoiss loivas küsitut otsima ja Pall silmitses alust. «Minerva» oli tavaline kahemastiline kaubalaev, oma viisteist silda pikk ja vähemalt viiskümmend aastat vana, aga ikkagi juba kantepidi kokkulastud plankudest ja selle tõttu siledate parrastega, nagu uuemaaegsed karavellid käisid. Madala keskteki kummassegi pardasse oli värskelt neli ruutjat auku raiutud ja iga augu taga oli tekil hüppevalmis paras kassi- või falkonetivolakas. Kuidagimoodi ilma raadi otseselt asjasse segamata oli härra Blasius Hochgreve need vanad pronksloomad linna suurtükiõuest oma laeva tarvis välja kaubelnud.

«Näe — tere, jumalime.»

Marsenklemer Märten Bergkam astus paljajalu, madruse tumesinistes puldanpükstes ja omaenese pruuniks parkunud ihunahas Pallu juurde. Ta valged turris juuksed olid otsaest helepunase lapiga veel turrimale seotud ja ta vasaku oimu kohal oli helepunasel lapil tumepunane laik.

«Noh, kus siis tulevased tudiosused on olnud ka vahepeal?»

«Kus sa ise oled olnud?»

«Meie käisime siin juba raasuke — naksioonis. Nagu papa Buschmann ütleb.»

«Käisite merd kuulamas?»

«Ei, ikka päris röövi peal väljas.»

«Tsss! Vaata, kui mõni ülemus kuuleb, et sa tema antvärki rööviks nimetad —»

«Sitta nad kuulevad. Aga tule, lähme minu töökoha peale, sealt on paras kõrge alla sülitada.»

Märten vupsas imekergesti kõrgele reelinguservale ja sibas sealt esimasti kõisredelit pidi üles. Pall oli alles redeli alumistel pulkadel, kui Märten lükkas end läbi ava mastikorvi põrandas ja oligi korvi kadunud. Kui Pall asjast aru sai, oli temagi viuhti redelist ülal, ainult luugist korvi pääsena oli ta natuke aeglasem. Siis istusid nad kõrgel pee-

niketest varbadest ja vitstest punutises kõrvuti lauaukist istmel, seljad vastu vimpliga tengi, ühed paljad ja ühed nahktossudes jalad kaja-kaist lubjatud saalingul, ja vaatasid alla ning teineteisele otsa.

Pallu südametunnistus oli Märteni suhtes üldse omajagu must. Esiteks selle talvise ja ikka veel klaarimata pahaseks-saamise pärast tolle kasepuust näo ärapeitmise asjas. Ja teiseks sellepärast, mispärast Pall nüüd öieti oli tulnudki. Ei, ta ei taha, et Märten talle pimesi jutustaks, kuidas kaaperlaevadel elatakse ja kus need laevad käivad ning veel käia kavatsevad. Märten peab teadma, milleks see Pallu huvitab. Kui Pall sadama poole kõndis, oli ta arvanud, et laseb Märtenil lihtsalt pajatada. Aga nüüd Märteni paljaid tõrvaseid varbaid vaadates otsustas ta äkki, et räägib oma huvi põhjuse Märtenile ära. Kuid enne kui ta suu lahti sai, küsis Märten:

«Noh, kas doktor tahab teada, mis meie laevastik teeb?»

Pärast üllatuspausi ütles Pall Issanda rahulikult — sest mis muud jäi tal teha:

«Tahab neh.»

«Ma räägin sulle siis ära. Niipalju kui ma tean. Aga ega ma temale küll ei räägiks.»

«Miks siis temale mitte?»

«Larhv ei istu.»

Ja siis jutustas Märten Pallule kaaperlaevastiku asjust paremini, kui ükski kaubahärra doktorile oleks jutustanud. Et see nelja suurtükiga bojert on Benedictus Bocki ja see samasugune selle ja too parklaev tolle oma. Ja et neil on nii ja nii palju suurtükke peal. Ja et eile vahetasid nad Prangli taga ühe Lüübeki omaga mõned kuulid (sel puhul see puukild mastist Märtenile vastu vahtimist lendaski, nii et oim veel natuke veritseb). Ja homme tahavad nad, kõik seitse laeva, välja sõita ja Suursaarest põhja pool valvesse jääda, sest sealtkaudu olevat Lüübeki omad nüüd peamiselt käima hakanud. Ja moskvalase omad ka. (Sa kujuta ette, temal on ka juba mõned alused purjede all!)

«Ja kuidas see elamine siin laevas muidu ka on...?»

«Nagu laevas ikka. Kõik korrapunktid loeti ilusti ette, enne kui munsterrolli kirja pandi: ülemuste sõna kuulata, muidu puuakse üles, leiva ja söögi ja joogi kohta lõuad pidada, muidu puuakse üles, truusti vahis olla, kes vahis peab olema, muidu puuakse üles. Ja saagist, mida Jumal rohkesti andku, mitte kõige pisematki kröömi enesele jätta, muidu puuakse üles.»

«See on ju armas küll...»

«Nagu laevades ikka. Ja kes käest või jalast ilma jääb, sellele laseb härra Hochgreve uue käe või jala külge kasvatada. Aga kel uut külge ei kasva, see peab tema arvel oma õndsas surmani sepikut ja silku saama nii palju kui süda himustab.»

Mis puutus kaaperlaevade kaugemaisse plaanidesse, siis nendest ei võinud marsenklemel muidugi palju teada.

«Aga kuule, Buschmanni-papa pani ju oma Kaspari siia omaenese laeva butteleriks. Ja Kaspar oli ometi sinu koolivend. Mine aja temaga juttu. Ta on pardal. Ja pakub sulle õlut ka.»

Selle jutu ajal kostis alt hõikeid ja ohootamist ning sadamasillalt käsklusi ja pollvärgi otsa juurest läks sadamavalve paat mõlade kolisesedes liikvele. Pall ja Märten vaatasid üle mastikorvi serva ja nägid pikkade siniste Rootsi vimplitega karavelli, mis täite purjedega Suur-Paljassaare tagant välja tuli ja kiiresti sadamale lähenes. Ja kui Pall

istus juba all väikeses kambüüsi ja toidulao vahele kiilunud konkus Kaspar Buschmanni koikul ja Kaspar noorte vurrude välkudes talle oma kahepäädalasi mereseiklusi jutustas ja laudseina taga teise kannu olut täis laskis, nägi Pall läbi lõhkise põisruuduga neljakandilise akna: pollvärgi taha merele jäänud karavellilt oli suur paat vette lastud ja kaheksa sõudjat töid selle päris «Minerva» parda alt läbi. Paadi vööris seisis kolm meest, kellest kaks olid ilmsesti teenijad, aga keskmine oma sametbareti, peenelt pügatud valkjä habeme ja sametkuuele heidetud lühikese keebiga oli kindlasti tähtis kaubasaks. See oli seda ilmsem, et esimese paadi taga sõudis kaheksa meest veel teist paati, milles suitseid-pidi kokkuseotult seisis kolm hobust — kaks lihtsate sadulatega kõrbi ja üks toreda kardnaastulise sadulaga raudjas, oma kaaslastest veel silmatorkavamalt erinev kui ta isand esimeses paadis oma teenreist. Siis tõstis isand paadis pilgu ringi vaadates üles, nagu oleks ta tundnud, et teda silmitsetakse. Pallu nägu ühe laeva-akna kärisenud põisruudus ta muidugi ei tabanud. Aga Pall tundis tema oma eksimatult ära ja oleks teda üllatusest peaaegu et hõiganud. Sest saabuja polnud keegi muu kui härra Henrik Claesson Horn Turu linnast, hertsog Johani nõunik ja Soomemaa tegelik valitseja.

Paadid sõitsid sadamasilla lähedal otse kruusarihvale välja. Teisest lükati laudluuk maha ja hobused viidi seda kaudu kaldale. Härra Horn oma kahe saatjaga oli juba seal. Kõik kolm istusid sadulasse ja kappasid linna poole minema.

Pall tahtis esimese hooga koolivenna sinnapaika jätta ja linna kupatada. Sest härra Horni ootamatu saabumise ja doktorimaja vahel olid kindlasti mingid teadasaamiväärased niidid. Aga siis meenus talle, et tal Kaspariga asjalik jutt alles asjalikku lõpuleviimist ootab, ning ta istus taas Kaspari koikule. Ei, Kaspari ees teda avameelsusevajadus ei vaevanud. Üleolekumõnuga (mis võib-olla polnudki päriselt kadedusprii) vedas ta kaptenipoja taas viimaste nädalate juhtumusi pajatama, ja sealt polnud raske oodatavate seikluste juurde jõuda. Tõesti, härra Sum polnud Kasparit asjata ökva *tertia*'sse tagasi läkitanud. Sest Kaspar ei saanud iial selgeks, kes tulid enne, kas kreeklased või roomlased. Aga härra Sum oli veendunud, et vähemalt niisugust asja peab suurkooli primaan ikkagi teadma. «Minerva» buttelerilt seda ei nõutud, ja nii oli Kasparist papa laeva moonajagaja saanudki:

«Kas tead, amet missugune! Võib päev otsa õllekannus vuntsi leotada. Ainult rohkem maha läigitada ei tohi mina ka, kui tallaga kinni saab katta. Muidu on — färding vaestele, plaks! Aga kui me nüüd päriselt naksiooni läheme, siis hakkab, tead, s a a k jooksmas... Einoh —»

«Tahate mere täitsa lukku keerata?»

«Raudselt!»

«Eks ta sealt Soome poolt servast jääb ju ikka lahti...?»

«Kas tead, sa ära seda Raekoja kella külge pane: tunaeile õhtul olid kõik meie kaptenid Schmedemanni «Skylla» peal koos. Minu vanamees on neil, noh — admiraliks. Khm. Ja seal otsustati teha nii, nagu tema soovitas: kõik Narva-sõitjad, kellele hammas vähegi peale hakkab, kaaperdatakse ära. Ükspuha, missugustes vetes nad sõidavad. Sõitku või ratastel mööda Soome randa. Nagu vanamees ütles!»

Loojangu punane kuma oli veel kõrgel Kakumäe poolsaare kohal, kui Pall sadamast tulema tuli. Ja kui ta killingise jootraha eest

Suurest Rannaväravast linna sisse sai ning Piiskopimaja poole ruttas, sirutasid majad alt tänavate pruunikast hämarusest nagu hallid kohlakad linnud oma viilude verkjaid nokki verkjavöödilisse taevasse.

Piiskopimaja aknad olid alles valged ja vapustavad uudised algasid poolel Frolinkite trepil. Muidu nii aeglasevõitu Meus küsis õhtulauast herneleeme juurest enne, kui Pall ukse enda järel kinni sai:

«Oled kuulnud?»

«Mida?»

«Šuiski on Tartu ümber piiranud ja pommitab linna.»

«Aga meil omal on hoopis suurem pomm majas!» ütles Annika ja koobitses lühidavarrelise tinalusikaga kausist suppi, sellal kui Meuse lusikas murelikult ja küsivalt kausi kohal õhus seisis.

Meuse teade ei sisaldanud õieti midagi ootamatut. Sest Šuiski hiiglasuur vägi (nüüd räägiti juba kaheksakümnest tuhandest mehest) oli nädalapäevad mööda kaitsetuks halvatud stifti põhja poole liikunud. Kuid ikkagi pani Tartu piiramine Pallu silmapilguks tummalt neelatama. Nagu oleks taas tükk pinda ta jalge alt varisenud. Nagu oleks ta taas vaksa jao neeldunud mingisse päästmatusse liiva. Nagu oleks talle öeldud, et sugulasel, kelle halvenevast tõvest ta iga päev teadis ja mööda püüdis mõtelda, on alanud *agoonia*, mis vanadel kreeklastel heitlust tähendas, aga mille all tohtrid, kes tundsid asja, surmaheitlust mõtlesid. Sest doktori andmeil olid ju piiskop Hermann ja ta nõunikud arvamisel, et mida hõlpsamalt Tartu moskvalase kätte langeb, seda tervema naha ja kukruga nad ise ja kõik nende toomhärрад pääsevad.

«Ja mis meil siis omal majas on?» küsis Pall.

«Noh, suur Soomemaa ise- või asevalitseja istub doktori juures õhtulauas. Aga pidi teine sisikonna poolest kangesti haige olema. Ja meie doktor üle mitme maa nii kuulus, et ennast tohterdama olevat see isand siia tulnudki.»

«... Aaa... ma tean.»

«Juba tead! Hm. Sina tead ka kõik. Aga seda sa ikka veel ei tea, et doktor laskis Johannil apteegist terve märsitäie rohtusid tuua ja käskis sind ruttu alla tulla, kui sa koju tuled.»

Õhtulaud oli suurtoas veel ohrtrasti kaetud, aga õhtusöök oli juba lõpetatud ja härra Horn istus doktori kirjutustoas ning ta tervis oli vähemalt ta ettevõtliku ilme järgi otsustades küll kõige paremas korras. Üks ta teenijaist seisis doktori puldi juures ja kirjutas midagi, aga teine, nähtavasti ta ihuteener, tiris tal parajasti saapaid jalast ära.

«Ahaa — seda noormeest ma mäletan,» ütles härra Horn oma mäluga rahul olles, kui Pall koputuse ja doktori hõike peale sisse astus ja kumardas.

Pallul oleks muidugi ainusünnis olnud viisakalt vaikida. Aga Horni-härra «ahaa» tõukas teda tagant ja Horni-härra pisut naljakas olukord, üks saapas jalas, teine jalast ära, ergutas ta jõmpsikajulgust, ning Horni-härra päevitunud ja üliterve nägu ruuge kipparihabeme raamis sisendas talle lõbus-häbematu mõtte, et *Kulla onu, sa oled mul ju nüütelda pihus*... Ta lausus:

«Ja lähebki täide, mis härra mulle Turus viimatiseks ütles.»

«Mis ma ütlesin?»

«Et me, kui Jumal annab, ehk veel kohtume,» ta pidas tillukese pausi — «hertsogi huvides.»

«Nimelt, nimelt, nimelt,» ütles doktor kiiresti. «Balthasar, minge nüüd teie ka veel Dycki juurde ja tooge meile, ütleme, pool kvarti mitridaat-

siumi ja ütlege seal, et ka see on härra Hornile, kes end Turu linnast minu juurde ravima sõitis. Tähendab: te ei pruugi seda laial häälel kuulutada. Aga me ei tee sellest ka saladust. Sest miks peaksime meie oma kuulsuse maha salgama. Eks ole: me ei tõsta küünalt otsaette, aga me ei hakka seda ka vaka alla peitma.»

Kui Pall kirjutustoast kummardusega lahkus, tuli doktor talle järele ja küsis:

«Mis te kaaperlaevadest kuulsite?» — Ja sealsamas trepil rääkis Pall talle Kaspar Buschmanni viimase uudise ära, ja sealsamas trepil sai ta doktorilt kaks Marburgi-nädalat juurde (sest ta oli välja rehken-danud, et umbes margaga nädalas pidi seal vististi läbi saama). Aga kui ta apteegist mitridaatsiumiga tagasi jõudis, pani doktor põletatud savi- napa, millesse Dyck kalli püdeliku oli asetanud, tagasikätt puldinurgale ja ütles aknast pimedusse vaadates:

«Aga nüüd, Balthasar, pange küünal nii vaka alla kui saate. Klaar? Ja viige need kaks kirja ära. Mida märkamatumalt see sünnib, seda parem. See on härra Beelholtile ja see on härra Hans Holsteinile.» Ta lisas härra Horni poole, kellel nüüd peened püstinäolised karvased tuhvliid jalas olid: «Beelholt on hertsogi truu teener, keda te tunnete, Tema on meie side Tallinna raega. Ja Holstein on meie Suure Gildi esimees.»

Pall läks kirjadega teele läbi unne raugenud linna, mille prügilade- metel öised kassid rohelisi silmi välgutasid ja mille värvatornides vahimehed vähem norskasid ja rohkem hellebardidega kolistasid kui seni, sest linna landsknehti-lipkondadele oli erilise valveloleku käsk välja antud. Ning kui asju natuke ümardada, võib ütelda, et maale saa- bunud saatuslike sündmuste tagapõhjal algasid nende kirjade viimise ülesandest Pallu senise elu kõige imelikumad nädalad. See, mida talvel oli kardetud, kuid mis Jumala abiga tulemata jäi, oli nüüd käes: Tartu rabadad punahallid raud- ja telliskivimüürid tolmasid Šuiski suur- tükkide tules. Kaheksakümmend tuhat meest piiras linna. Kaks sada meest kaitses seda, aga vähemalt kaks tuhat oleks neid hõlpsasti olla võinud — kui seda õigel ajal oleks tahetud. Äraaetud hobustel, seotud peade ja tahmunud turvistega saabus põgenikke ja sõnumitoojaid Tartu ümbruse mõisadest. Ja Tallinna umbne ärevus kasvas. Kemmerei-ameti- mehed käisid majast majja raha kogumas kindlustustööde tarvis ja linnast värvatud kordetöölise salgad ehtasid ööd ja päevad Viru vä- rava ette rondeeli. Ning keset kõike seda palavikku istus Piiskopimajas härra Horn ja ravis oma põrna. Apteeker Dyck müüs doktorile aina uusi kimpusid eefeu- ning alraunilehti ja ikka jälle imerohtu mitridaatsiumi ning õhtuti viis Pall raehärradele ja Suure ja Kanuti ja Olevi Gildi eestseisjatele uusi kirju ning mitmed neist härradest käisid hilisõhtuil mitmesuguste hädadega doktori pool. Ja üle kõige selle palaviku hõl- jus äranõitunud Katharina nelgipeenrahõng.

Kui 20-ndal juulil teatavaks sai, et Tartu on langenud, ütles doktor kergendusega: «Noh, see peaks ka kõige vintskemad nahad pehmeks te- gema!»

Kuid ikka veel ei võtnud raad ega gildid vedu. Ikka veel tõrkusid nad härra Horni kaudu palumast, et hertsog Johan nad armulikult (ja mui- dugi mõista ordumeistri huvides!) oma võimu ja kaitse alla võtaks...

«See on meie kalli sõbra Monninkhuseni töö,» ütles doktor, «ja meie veel kallim sõber Clodt on temaga arusaamatul kombel kampa löönud. Huvitav, kui palju Kristjan neile nende intriigi eest maksab. Muide,

neid tahetakse varsti kui linna saadikuid Kristjani juurde saata ja Clodt saab arvatavasti volituse hädakorral linna Taani alla pakkuda. Nii et te mõistate: meil tuleb tingimata enne otsustav edu kätte saada...»

Kuid otsustava edu asemel tabas doktori asja peaaegu et otsustav kaotus. 25-nda juuli hommikul levis linnas hoopiski imelik teade: selle sama 25-nda koidu ajal oli ordukomtuur Franz von Segenhagen, hüüdnimega Kuldnokk, Toompea lossi väravad lahti teinud ja Saaremaa piiskopi vend ja stiftifoogt Christoph von Monninkhusen oli oma landsknehti-lipkonna eesotsas lossi sisse marssinud. Aga lõuna aegu teadis kogu linn: kohe pärast lossi äravõtmist ratsutasid Monninkhuseni heerooldid pasunaid puhudes Toompealt alla ja tõid Tallinna raele Monninkhuseni kirja. Varahommikusest ohmused raehärrad lugesid seda ja ehmusid hetkega virgeks, kuid ei saanud ikkagi päriselt aru, kas see oli uni või tõsi või palavik: härra Monninkhusen teatas, et ta on kuulutanud enese Taani kuninga asevalitsejaks Eestimaal...

Ja üle kõige selle palaviku — äranõiutud Katharina pöörane nelgipeenrahõng... Katharina, tuttavlike, röömsate, appihüüdivate, mõistmatute silmadega Katharina mamsel Magdalenaga üle majaesise turu kõndimas, et härra Horni jaoks haigele sobivat toitu osta (porgandeid ja värsket kapsast, jumala pärast mitte kaalikaid! Kõik juurviljamüüjad teadsid, et härra Horn ei tohi kaalikaid süüa) — Katharina majauksel — Katharina treppidel — Katharina lõunalauas härra Hornile õunasima kallamas, sest veini härra Horn ei pruukinud, ja Pall ei saanudki selgusele, kas ka see oli komet või mitte...

6-nda augusti õhtul («Ha-ha-haa: nagu kavatseksin ma kirjutada oma enese tegude kroonikat!») astus Pall välja Piiskopimaja hoovi. Ta oli üleval äsja ära rääkinud, et turul käinud maameeste teateil olevat moskvalase väesalku varsti Tallinna alla oodata. Ning ta oli silmanud Kathariinat Friesnerite magamistoa lävel, kus proua järele käis vaatamas, kas Magdalena on baldahhiinvoodi küllalt pehmesti üles teinud. Sest nimelt seal magas härra Horn oma diplomaatiliste pingutuste väsimust välja.

Õhtu oli pime ja umbne. Ning Pall tundis äkitselt (sellest tundest ta õieti õue oli tulnudki), et tal pole kuskile minna. Frolinkeid polnud kodus: Meus oli kutsutud surija juurde ja Annika oli tõtanud vastsündinut vaatama. Isa oli läinud Narvast kevadel Tallinna pagenud Krumhuseni-härra kraamiga Riia-voori — kui Jumal annab, saab ehk veel tervelt tagasi. Ja Märten oli kadunud kui vits vette: räägiti, et hertsogi laevad olid «Minerva» ja veel ühe kaapri Soome rannas kinni pidanud ja mehed koguni vangis...

«... Imelik, et ma sel uskumata segasel ajal nii vähe olen Issanda peale mõtelnud.»

Pall läks taldadega kivist jalgrada kombates kitsasse tagumisse hoovikurmu, paotas palvekabeli ukse, sirutas käed välja, puudutas paekivist ingli külmi seelikuvoltte ja istus ingli ning seina vahele kottpimedasse nurka. Kuskil kloostri pool hakkas koer kimedalt ulguma ja jäi äkitselt vaht. Kuskil Seegi eeslinna või Ülemiste taga kõmises kauge kõu.

... Issand, mis on sul selle maa ja tema inimestega mõttes? Kas hoiad Sa oma kätt selle Monninkhuseni tembu peal, millest räägitakse, et Taani kuningas ise sellest veel ei teadvatki...? Või tahad Sa meid tõesti moskvalase omaks anda? Ja Rootsi asja siin nii või teisiti eimiskiks teha... kuigi see ometi maarahva jaoks näikse kõige mõistlikum valik olevat ja mina seda just sellepärast olen teeninud... Issand, ma ei saa

Sinuga vaielda: mitte ainult sellepärast... peamiselt sellepärast... hea küll, hea küll — ka sellepärast, Sul on õigus... ja sellepärast, et see puhast Augsburgi õpetust siinmaal kõige paremini kaitseks... Sest kõik need mehed, kes Sinu valgustusel selle õpetuse löid, on ometi ütelnud, et nimelt see on õige... kuigi ma ei tea, kas ta parandatud või parandamata kujul õigem on... Issand, ma tunnen, et mu arutluses on midagi viltu... ma tunnen: seal on isegi mingi irvitus sees... aga ma ei taba seda ära... ma olen unine neist rahutest päevadest ja sellest umbesta õhtust... Võib-olla ei peaks ma ülepea kergitama nina küsimuse poole, mis Sina selle maaga kavatsed... Võib-olla peaksin ma ainult alandlikult küsima: mis on Sinul minu enesega mõttes...? Et Sa selle naise oled mu teele saatnud... Ma olen temaga kümme tuhat korda abielu rikkunud omas südames... Sa tead seda... ja mul on hirm, et varsti ei pea tema mehe lahkus minu vastu mind enam tagasi... Ütle, kas ma pean siit maa-jast ära minema ja teist rada otsima, et inimeseks saada...? Ma olen näed, kui kõrk... nagu poleks *i n i m e s e d*, kes pole Marburgis õppinud... Kas ma pean?... Aitäh, aitäh, et Sa nii selgesti ütlesid: *kuula minu häält eneses, aga ära ole narr*... Jaa, ma kuulan Sinu häält... jaa... mis hea ja kurja lahku loeb minu teadmises... jaa... Naljakas: äsja oli Issandal Kurgla-vanaisa kaheksakümneaastane nägu ja siis selle maajumala nägu, mis puusse ära kadus, ja ka Issanda nägu kadus pimedusse nagu puusse...

Pall kuulatas — aga mitte Issanda sõnu, vaid kellegi kergeid ja kiireid samme, mis mööda jalgrajakive lähenesid. Siis kääksatas uks paokimale, keegi astus kabelisse ja peatus ärevusest hingeldades teispool paekivist inglit. Pimedus oli ühekorraga Katharina nelgilõhna täis. Pall ahmis seda endasse — ei tea, kas lihtsalt, et seda sisse hingata või et Katharinat hüüda. Igatahes neelas ta hüüde alla, sest sealsamas lähenesid uued sammud mööda rajakive ning olidki juba kabeli põrandal. Doktor küsis tasa:

«Sa oled siin?»

«Ma ütlesin sulle: ma ei saa seda teha,» ütles Katharina sosinal.

«Kallis, sa pead. Sa pead teda nii kaua kinni hoidma, kuni linn on otsustanud. Kui ta läinud on, ei otsusta nad midagi.»

«Ma ei saa seda teha.»

«Kallis — kuidas sa siis hertsogiga said?»

«Just hertsogi pärast ma ei saa!»

«Nonoh...?!»

«Ta räägib ju hertsogile ära.»

«Kallis... kas ma pean arvama, et sina ei tunne mehi?! Me kiitleme üksteise ees oma hooradega. Oma daamidest oleme vait kui haud. Kumb sa talle oled, nii ta teeb.»

«... Ja kes ma sinule olen?»

«Mulle sa oled minu väike Kati. Minu väike Katt. Minu väike Kratt. Nagu alati. Tule, lähme nüüd. Siin on liiga jahe.»

Nad tõusid ja liikusid pimedas ukse poole. Doktor ütles:

«Sa räägid, et ma olevat su ära nõidunud. Hea küll. Aga sina oled minu ka. Ma olen elanud kolmeteistkümmel maal, aga kuskil pole ma leidnud nii kohutavalt sileda nahaga naist —»

milles jätkatakse mööda riikide ja üksikinimeste elujuhtumusi kulgevat ratsasõitu, mis ohtrate käänakute pärast eelmisse peatükki ära ei mahtunud, aga mis käesolevas kõigi dramatikareeglite järgi peaaegu lõpuni arendatakse, muudugi niivõrd, kuivõrd ajalugu ise ehk, ütleme, lihtsalt Elu ise nende reeglite tarandikke maha ei talla nagu mets-hobuste kari (kui me vaatame asja ajaloo jälgede poolt).

Novembritaevas oli külm ja hall kui kivimüür ja üleval Lasnamäe lagedal vajusid pilved kahele ratsamehele vaat et kübaraisse kinni. Onu Jakob ratsutas õnikul märal ees ja Pall laenatud tuhkrul ruunal vähe tagapool. Jutud olid neil juba eile õhtul Meuse ja Annika köögis aetud ja nüüd mölgutas kumbki omaette.

Pall sõrmitses mõttes hobuse tihket lakka ja tuletas meelde.

Kümnendal päeval pärast kabelis kuuludud kõnelust oli härra Horn lasknud oma karvased tuhvlid reisipauna pakkida ja tõmmanud saapad jalga. Kas ja kui palju ta oma põrnaravi eest doktorile maksis, jäi saladuseks. Pallule andis ta «vana tutvuse peale — ja lootuses, et me siiski ehk jälle trehvame» ühe marga. Ja nii otsustamiskiire mehe kohta, nagu ta pidi olema, veeretis ta sedagi marka enne hästi pikalt näpu vahel. Sest samal hommikul oli härra Holstein (kange peavalu ja puhutiste pärast) doktori juurde tulnud ja konfidentsiaalselt rae ja gildide nimel teatanud, et raad ja gildid tänavad hertsogit alandlikult tema armuliku valmisoleku eest nende vanade õiguste kaitse sel ohtlikul ajal enda peale võtta — aga... Ja samal hommikul istusid härra Horn ja ta saatjad Piiskopimaja hoovis hobustele. Doktor ja Katharina seisis talli juures äraõitsenud roosipeenral, et teda saata. Enne sadulasse hüppamist suudles härra Horn Katharina kätt, ja Pall, kes seda ülevalt Frolinkite aknast jälgis, ei saanud kõigest püüdmisest hoolimata aru, kas Katharina oli käitunud temaga nii nagu *daam* või *teisi*. Oh, tunnistagem üles: Pall oli näinud kümme päeva selle küsimuse kallal hirmsat vaeva. Kord oli ta õudse otsustavusega tahtnud seda kindlaks teha (lipsata näiteks päeval härra Horni magamistuppa ja peita end sinna ära, hiilida näiteks hilja õhtul ülakorra koridori ja kuulatada uksetagused läbi, ronida näiteks Frolinkite suurtoa aknast kivikatuse valgeks lubjatud harjale ja turnida sealt mööda pulmakasside taevaalust teed härra Horni küünlakumaste akendeni). Seal samas oli ta oma köögitaguse lauakõkatsi ääres röntsti taburetile istunud, nii et istme tapid raksusid, ning ütelnud endale, lõuapärad kõvasti koos: *Mis on minul selle hertsogi ja ta nõunikuhärrade lipakaga tegemist!* Ning ta oli asunud tolle neetud Vesaliuse raamatu kallale — ja tundnud, et jookseb peaga vastu müüri: ta oli lugenud ja lugenud ja märganud, et kõik Vesaliuse tarkus niriseb temast üle nagu vesi üle kivi. Ta oli kahetsus- ja heldimusuhaga püsti sööstnud: kes päästab õnnetu Katharina selle koleda doktori, selle nõiadoktori, selle habemenoavaheda mõistusega doktori... ja selle minu heategija käest?! — ja jälle oma lauakõkatsi taga istet võtnud ja enesele ütelnud: *Aga doktor ütles talle ometi, et ta peab käituma nagu daam* — Ning ta oli sünge muigega oma noores sandisti aetud habemekõrris maailmalt küsinud: *Kuid mis tähendus sel sõnal on?! Mis tähendus sel sõnal vähemalt praeguses jõledas maailmas on?!* Ning taas laua taha istunud ja pigistanud lauaäärt oma ränkade, isa omist mitte põrmugi vähemate kämmaldega ja

veennud end kuulama Issanda häält eneses, aga peasi: *mitte olema narr*... Ning endale märkamata oli ta uuesti Vesaliusse süvenenud ja äkitselt tähele pannud, et sellal kui ta omaenese *humanum corpus'e* pingile surus ja oma *humanum cor'i Tema* sõnaga seadsasse rütmi käsutas nagu lüüsvärvav püssirohutambi, hakkasid Vesaliuse tõesed ta näljastes ajuvagudes uuesti narmasjuuri ajama.

Härra Horn sõitis minema. Doktor sammus ühe õhtu suures kesken-duses oma töötoas edasi-tagasi ja kirjutas hertsogile juhendi, kuidas Tallinna härrastele läheneda tuleks, et need siiski vedu võtaksid. Kaks või kolm nädalat ootas ta selle peale vastust. Vahepeal kulges elu Piiskopimajas tavalist rada: Katharina kõndis majaaisel turul ja doktori-poole treppidel ja Pall ei saanud parimalgi tahtmisel ütelda, et ta naeratus oluks senisest kramplikum või pilk heitlikum või hääl petliku-kõlalistem, kui ta oma relvituks-tegevvalt kodusel ja semulikul toonil näiteks sõnas:

«Balthasar, tere. Kena, et hoovi juhtusite. Keerake mulle, palun, see talliuks lahti. Võti käib nii raskesti, et ma ei jõua, ja ma tahaksin natuke ratsutama sõita.»

Ja Pall hingas sügavasti ja keeras talliukse lukust lahti ja läks tum-malt minema. Nagu öeldud: elu kulges Piiskopimajas tavalist rada. Kaasa arvatud heameeled ja ehmatused, mida sõjasuue päevasündmu-sed kaasa tõid. Nagu heameel sellest, et hertsog oli Tallinna soodsa-maks häälestamiseks käskinud tallinlaste kinnipeetud kaaperlaevad va-baks lasta ning need rikkaliku saagiga sadamasse jõudsid — tegelikult juba pärast seda, kui Tallinn oli Horni-härra kaudu hertsogile korvi andnud. Või nagu ehmatused sellest, et moskvalase väed, õieti küll väikesed eel- ja maakuulamissalgad, äkitselt Seegi-eeslinnani välja tun-gisid. Ja kahtlase väärtusega kergendus sellest, et nad kiiresti kadusid, kui mõnisada linna sõjasulast koos paarikümne mustpeaga neile vägeva kirikukellade helistamise saatel linnast peale läks.

28-nda augusti hommikul tuli Katharina Piiskopimaja kangi all Pal-lule vastu. Pall teretas ja Katharina ütles kergelt:

«Matthias läheb täna lõuna ajal Turu-teele. Ta peab hertsogi juurde sõitma —» Katharina pidas väikese pausi ja silmitses Pallu oma aeg-laselt piklikest ümmargusteks muutuvate silmadega, ja Pall tundis lämmatavalt selgesti: doktori äraolekul peab tema ja Katharina vahel miski nii või teisiti lahenema. Ta küsis natuke kähedalt:

«Kui kauaks?»

«Ma ei tea,» ütles Katharina, «kaheks nädalaks või kuuks. Ja ta võtab minu kaasa.»

Pallu patune heameelesööst langes niisuguse hooga pettumuse kaevu, et ta hetkeline jumal-tänatud-tunne läks sellega vihinal kaasa ja kadus. Ta ei mõistnud silpigi lausuda. Katharina vaatas Pallule alt üles otsa. Ta pilk oli äkitselt süsimust. Ta ütles imelihtsalt, umbes nõnda nagu öeldakse *Näe, hakkaski sadama või Ongi õhtu käes*.

«Mõtelge minu peale, kui ma ära olen. Mul oleks sellest hea.»

Ei saa siiski ütelda, et Pall novembri keskpaigani muud poleks tei-nud kui Katharina peale mõtelnud. Ja hoopiski ei saa ütelda, et tal sellest ainult hea oleks olnud, kui ta tema peale mõtles.

«Kuule, sa oled hakanud meile nagu kuidagi võõraks jääma,» ütles Meus ühel oktoobrialguse pealelõunal Pallu sahvriuksel seisatades.

«Võib-olla tundub see mulle küll ka sellepärast, et mul enesel neil sõjakuudel rohkem tööd on olnud...» lisas ta nagu oma kurvastava tähelepaneku leevenduseks.

Pall tundis, et õemes puudutas ta enesegi sisetunde haavakohta, ja oli vait. Meus astus kummardades madalast uksest sisse ja istus Pallu lavatsile:

«Mul polegi, jah, mahti olnud sinuga pikemalt rääkida. Pajata, mis eluplaane sa nüüd selle oma doktoriga õieti oled pidanud. Seks aastaks on su Saksamaale minek muidugi hilineanud.»

Pall oli Meusele eluplaanide-teema eest tänulik ja võttis sellest heaks-teha-püüdva õhinaga kinni:

«Seks aastaks muidugi. Doktor tahab, et ma veel aasta tema käe all oleksin. Ja tema raamatute kallal. Siis ikka nii, nagu ta on lubanud: Marburgi.»

«Tohtriks tuhteerima?» küsis Meus mitte just rahulolematult, kuid ometi väikese pettumusvarjundiga.

«Noneh.»

«Hm. Sa tead, mina mõtlesin sind Stettini pedagoogiumi saata. Teoloogia peale. Magister Wolffi alla. Tema oli mul sõber mees. — Mis isa selle tohtri-asja kohta ütleb?»

«Isa? Ise tead, ise teed.»

«Aga kes maksab?»

«Noh, isa ikka ka. Ja mul on ju enesel ka kogutud. Doktorilt.»

«Kui palju?»

«Noh... viiskümmend marka on...»

«Viiskümmend marka...? Hm. Oleviste pastor saab kolmsada marka aastas ja teeb tööd, nii et ta pea on hall, nagu sa näed... Ja sulle on see doktor aastaga viiskümmend andnud — selle natukese eest, mis sa tal õiendad... Rahaga ei mõista ümber käia!»

«Kes?»

«Doktor. — Ja kui palju sa isa käest loodad?»

«Näis. Eks ma tuleval sügisel sõidan oma raha peal sinna. Seks ajaks peaks mul ehk sada täis olema. Ja ma olen välja rehkendanud, et sellega elab kaks aastat ära.»

«Mina elasin küll. Aga sul näikse tahtvat... laiem joon tulla.»

«Mis laiem või... Ja eks siis isa saada ka midagi. Ja ma võin ju iga-sugust tööd visata, kui ma seal selle Phrygiuse juures elan, kuhu doktor mind soovitab. Ma võin talle midagi ümber kirjutada või korrek-tuuri teha või puid teha või heina teha. Küllap rektoril ikka hobused ka on. Ehk on tal mõni mõisavärk kuskil. Ütleme, lepin kokku, et kün-nan kevadel vakamaa põldu üles ja kuulan talvel nädala loenguid, või, noh, päevagi — vakamaa eest. Kuidagi ikka saab.»

Meus oli tahtnud Pallule õieti Aristotelese *Eetika* ainetel leviite lugeda ja eriti *Usalduse* teemat puudutada. Aga kui ta hoovõtuks Pal-lust pisut eemale tõmbus (Pall oli ta kõrvale lavatsile istunud) ja pilgu naisevenna poole pööras, jäi ta äkitselt vait ning hakkas endale märka-matult muhelema, kui ka ehk mitte pealtnäha, siis vähemalt kuskil sisimas: Mis imelik rahvas see maarahvas ikkagi on... nagu seegi siin... see jämedajooneline ümarapäine peaaegu-hiiglane... Hariduse poolest jääb ta Tallinnas ainult akadeemikutele alla ja teadmiste poo-lest lööb ta mõned neist üle... see mitutpidi filosoof ja paljutpidi vaata et jõmpsikas... ja ta vahib sind oma sinistest krõllsilmadest mingil peaaegu-kohtlasel ja peaaegu-kõikemõistval pilgul ja uhkab

enesest tont-teab-mida nagu siitmaa kerised kuuma, ja pakub ennast Marburgi rektorile kutsariks või korrektoriks või künnipoisiks...

«Noh, lase käia... Loodame, et Jumal aitab...» ütles Meus — nüüd nägi ta juba natuke vaeva, et naeratust varjata — ja läks leviite luge-mata minema.

Ning elu kulges Piiskopimajas endiselt. Pererahvas ei tulnud ega tulnud. Pererahvas ei saanud mitte kirjugi. Mitmesugused härrad ja proudad käisid aeg-ajalt doktorit küsimas, ja harvadest külalistest, kes Meuse ning Annika poole juhtusid, tundsid mõnedki doktori järele kas vajadust või lihtsalt tema vastu huvi. Muuseas ka Oleviste valjuhäälnel ülemõpetaja Geldern, kes kord oktoobris koos abikaasaga oma noorema kolleegi majale küllatulekuga au suvatses teha (nähtavasti olid sõja-aja hirmud inimesi sellevõrra lähendanud, et proua Geldern Annika kunagise nipsakuse oli unustada suutnud). Härra Geldern ütles, et tema ristluud talle sügiseste udude aegu jälle valu hakkavad tegema, ja kahetses, et doktor veel tagasi pole. Siis jõi ta Frolinkite pere ainsa suure hõbekarika lahedasti ploomiveinist tühjaks ning võttis Frese-manni, selle Harju-Jaani õpetaja loo käsile: Jah, mõtelge, pidime tema mineval nädalal ministeeriumi ühisel koosolekul ikkagi ametist tagan-dama! Kujutage ette: tema oli enese ühest meelesegajate raamatust rumalaks lugenud! Üks hollandi preester, Simons nimi, on selle tuna-mullu välja andnud, häbematu pealkirja all: «Ristiusu alusmüüri raa-mat». Kõiksugu sõgedust aetakse seal kokku. Muuseas, et lapsi ei pea ristitama enne kui kõige varem neljateistkümnepäevase-aastaselt. Fresemann seletas koosolekul, et seesinane Simons on mitme aasta eest ka siin Liivimaal käinud ja tema on teda Lihulas jutlustamas kuulnud ja juba sellest ajast lasteristimise asjas kahtlema hakanud, sest olevat öeldud, et *kes usub ja keda ristitakse, peab õndsaks saama*, aga vast-sündinud ei võivat mitte uskuda... Kas tema talle ristimiseks toodud lapsi ka nimme ristimata on jätnud, selle peale ta selget vastust ei andnud. Nii et nüüd — jõe mõelda! — ei teagi öieti, kas selle Frese-manni ristitud lapsed on ikka päriselt ristitud?! Kui härra Geldern oli selle peale ebameeldivuses oma laiu õlgu väristanud, kallas ta oma peekri uuesti täis ning asus sõjasündmuse läbi võtma: et moskvalane on oma väed suuremalt osalt jälle Liivimaalt koju viinud ning ainult linnadesse garnisonid jätnud, ning et sõda kevadel muidugi jälle lahti läheb, ning et (kujutage ette!) ka mõned Tartu kaubahärrad endid suurvürsti all lahedasti elama kiitvat ja tallinlasi nende vastupanu-plaanide pärast narrideks kutsuvat. Ning et koadjuutor, see Kettleri-härra, tähendab, stiftis asuvale moskvalasele üpris südisti peale olevat minemas. Rõngu ollagi juba tema kätte langenud. Ja siis küsis ta äkitselt:

«Aga see teie ilus Katharina-proua on siis koos oma doktoriga kadu-nud nagu pärl heinakuhja, mh?»

Pall ei mäletanud, milliste sõnadega Annika ja Meus talle selle peale vastasid. Ja ta poleks Gelderni-härra küsimustki mäletanud. Muidugi mitte. Kui ta poleks tähele pannud, k u i d a s proua Geldern oma mehe küsimusest nõksatas! Aga nojah, jumal nendega...

Tunaeile tuli onu Jakob oma hädaga linna. Ei, neil olid hoonenatuksed seni puutumata ja tõprad terved ja vili seks aastaks ilusti salve saadud, niipalju kui teda endale jäi. Aga häda oli selles, et viimased Padise mungad, kes seal veel kloostri elutsema pidid, olid Raasiku mõisa ja onu Jakobi koos mõisaga hoopis Saaremaa piiskopile pantinud,

mine neid tea, mis võlgade katteks. Isand oli uus — mere ja maade taga —, aga valitseja, see kurjavaimu Hasse-äbarik, oli endine. Ja kuna Antoniuse-härra mullune käsk tal enam käsi ei sidunud, oli ta nüüd oma kiusuga uuesti ja agarasti platsis: kõik vili ja asi, mis taludes mõisa- ja muudest maksudest üle jääb, müüdagu ainult talle. Ja mis ostetakse, ostetagu ainult temalt. Ja linna vahet ärgu ülepea ilma tema loata tõllerdatagu! Raasiku külades teati muidugi mõista, et just Kurgla Jakob sellesama asja aasta või poolteise eest ära oli klaarinud, ja Raasiku mehed palusid Jakobit selgi korral minna Hasse juurde või mujale, kuhu vaja, et uued kitsendused niisamuti tühjaks tehtaks. Ja nüüd oli onu Jakob linna tulnud vennapoega endale ja omakandi-meestele appi paluma. Kedagi teist kõlvulist neil pole — tulgu tema ja katsugu asi Hassele selgeks rääkida. Külamehed on katsunud, Jakob ise on katsunud, aga sellest pole abi: Hasse on ütelnud, et kui nad temaga selles asjas veel seletama tikuvad, teadku, et tema kannatus on lühike, aga tema karbats pikk...

Kui onu Jakob Raasiku rahva mureloo oli Pallule ära rääkinud, nohises Pall võib-olla oma seni kõige pikema nohina. Aga siis tõmbas ta tossud jalga ja läks Kimmelpenningi poole. Ta polnud seal hulk aega käinud. Vanamees oli haige ja lesis poe keldriruumis kaubariiulite vahele surutud lavatsil. Aga Pallu tundis ta silmapilk ära:

«Näe — tere, Baltahasar! Noh, räägi, kus me's oleme olnud kõik selle aja...?»

Pall ladus oma asja Kimmelpenningile ette. Ja oma ligikaudse plaani ka. Sest nimelt kord siinsamas paigas Kimmelpenningi jaoks kirjutatud kirjast ja mõnest vanade roomlaste komöödiakatkest ja jumal teab millest see plaan talle pähe oli tulnudki. Ja peamiselt sellest, muidugi teada, et midagi paremat ta välja mõelda ei osanud.

Kimmelpenning kuulas, muigutas kahvatuid huuli ja ta põletikulisena tunduvad silmanurgad hallikirju juustepintsli serva all ahenesid:

«Noh... teeme proovi...»

Ta laskis oma vilajal sellil Pallule paari kõige paremast mustast juhtnahast säarikuid tuua, kobis asemelt üles, leidis kuskilt laekast väikese, ainult natuke tolmunud krookkrae ja teisest roheline sulega musta bareti, laskis Pallul saapad jalga, krae kaela ja bareti pähe panna, vaatas ta teda enesest natuke eemale lükates üle, istus lavatsiservale, tiris oma paksu kuldsõrmuse käest ja toppis Pallule sõrme:

«Niiviisi. Kas sul mõõka on?»

«... Ei ole.»

«Hm. Mul ka pole. Kas isal on?»

«Isal vist mingisugune kuskil oli...»

«Mingisugune ei kõlba. Oot. Sina ju seda va etteütlemise peale kirjutamist tunnend... Säh,» ta lükkas Pallule väikese paberilipaka ette, «kirjuta, aga saksa keeli: *Tere Kimmelpenningi poolt ja Jumal appi. Saada mulle paariks päevaks see ilus kahe teraga mõök, mille noor Bolemann tellis, aga ära ei võtnud. On sugu vaja.*» Pall kirjutas, Kimmelpenning tegi kolm risti alla, ja vilajas sell viis sedeli joostes Sep-pade tänavale meister Lytkele.

Ja nüüd sõitis Pall siin Kurgla rabametsade vahel Raasiku mõisa poole. Kimmelpenningi ilus tuhkur ruun oli tal all ja paar hõbenaastu laenatud sadula küljes helkimas ja laenatud toredus oli tal üll ja ümber ja uhiuus lühike vasknupuga mõök koolilõpetamiskuue hõlma alt kiikamas. Aga kui hobune võsa vahel äkki korsates pea selga ajas,

ärkas ta ringi vaatama, et kas on jälle hundid või... kuid taipas siis, et ta oli taas Katharinast ja doktorist ja hertsogist ja Hornist ja isenesest mõtelnud ja seda pundart harutada püüdes hobuse lakakarvad, mis tal pihus olid, vihaga nii puntrasse keeranud, et hobune enese valu pärast püsti ajas.

«Noh,» ütles onu Jakob ja pidas õuniku kinni, «ma keeran nüüd koju tagasi. Nõu anda ma sulle ei oska. Vaata, kuidas sa saad ja mõistad...»

Pall peatas hobuse otse Jakobi kõrval, silmitses ta murelikku nägu, tahtis talle mõned julgustavad sõnad lausuda, ei leidnud parajaid, patutas ta õunikut kaelale ja sõitis edasi.

Jaa: nüüd tuli mõtelda, kuidas seda asja õieti teha... Aga mis ta seal suurt mõtelda mõistiski. Tegelikult jäi see asi enam-vähem õnne peale ja esineda tuli, nagu härra Sum ütelda tavatses, *ex improviso*. Ja muidugi tuli loota, et Ruunapoiss Pallule valitsejamajas ette ei satu, või kui satub, teda ära ei tunne... Oh. üldse tundis Pall end siin poolporisel ja poolkahutaval teel keset seda halli ja roostevööti tõelist ning alasti sügist oma komejandiriides sandisti ja pentsikult. Kuid tunnistagem: mingi osa temast nautis ometi ka olukorda. Ja muuseas: mitte ainult lootust, et Raasiku talumeestel tema temburst kasu saab olema, vaid — kui asja päris ligidalt vaadata — ka lootust, et ta ehk Thaliagi ees päriselt häbisse ei jää...

Kui ta juba mõisalautade vahele jõudis ja töömehed, kes siin põhku lakka hangusid, teda hetke ehmunud, umbusklike hallide pilkudega mõtsid, oli selge, et mõkutada polnud nüüd enam midagi. Ta andis hobusele kannuseid, traavis valitsejamaja treppi, sidus hobuse teivas-aia külge ning läks läbi madala eesruumi otse Hasse-härra kirjutustuppa välja. Ruunapoissi polnud kuskil. Ja kui Pall üle muhklike põrandalaudade sammus, põntsusid ta uhked juhtnahksed saapad rohkemgi, kui ta oli just kavatsenud.

«Kas valitseja Hasse?» Ka toon oli esimese hooga natuke rämedam kui tarvis.

«Nonoh. Mina küll...»

Pallu sisseastumine oli ilmsesti küllalt mõjuv, sest vileda pilguga väike mees, peenekaeline, aga hästisöönud põldhiire näoga, tõsis robinäl püsti. Ta oli istunud hambaid torkides selsamal kuusepuust sohval, kus Antoniuse-härra mullu oma pärgamentaamatut luges ja veini rüüpas. Nüüd küsis Hasse oma väarikust taas leides:

«... Kellega on mul au...?»

Pall ei hakanud sellele vastama. Sest see — või umbes see — kellenä ta esines, poleks tema meelest Hasse küsimusele vastanud. Võibolla muidugi, et ka teatud valetamisraskus teda pärssis. Ta võttis kolmnurksel järil kiiresti, kuid kaalukalt ja laiakoivaliselt istet ning pani mõnuga tähele, et Hasse jäi võrdlemisi hämmeldunult seisma. Pall küsis hästi ametlikul häälel:

«Kas siin mõisas on teada, et Tallinnas, Toompea lossis, asub nüüd Taani kuninga asevalitseja Eestimaal?»

Enne kui Hasse jõudis vastata, vilksatas Pallul läbi mälu, kuidas ta vähem kui kahe aasta eest siin teenistusvalmilt Antoniuse-härra ees oli seisnud. Hetke jooksul tajus ta kuidagi eriti selgesti oma mulluse ja tänase rolli erinevust ja muutust eneses, mis sellest erinevusest ilmsiks sai.

Hasse ütles püüdlilikult: «Muidugi mõista. Taani asevalitseja Mon-

ninkhusen. See on ju meie auväärt pandihärra — ma mõtlen Saaremaa piiskopi —, meie auväärt pandihärra lihane vend.»

Pall ütles valjusti — ja vaatas sealjuures läbi roheka kalasoomus-akna välja, sest Hassele otsa vaadata oli tal selle lause ajal siiski kuidagi ebamugav:

«Aga teil pole teada, et Raasiku talupojad on kirjutanud asevalitsejale kaebekirja, et teie neid nende vanade õiguste vastaselt pitsitate.» Alles nüüd pööras ta pilgu Hassele ja nägi, kuidas selle mõtlemismasin töötas: Kaebekiri? Monnikhusenile? Pole mingeid kogemusi, mis sellest tulla võib... Vaevalt, et üldse midagi... nii segasel ajal... Aga kelle kaudu?... Aaa — muidugi jälle selle, selle, selle... noh, selle kuradi Kurgla Jakobi ja tema linnasugulaste läbi, tal pidid seal mingisugused olema... Kuid tegelikult, pagana pihta — ta vaatas Pallule hüplevate pruunide silmadega otsa:

«Aga... kes teie üldse olete...?!»

Tõenäosus polnud eriti suur, et Hasse Kurgla Jakobi linnasugulased Palluga identifitseerib. Aga siiski tuli Pallul nüüd vist vastata nii, et kaoks igasugune võimalus teda ka takkajärele Kurgla Jakobi voorimehest venna pojavolaskiks oletada. Ja pealegi tundis ta, kuidas mingi hääletu voog ta sisemusest üles kohus, seesama protestivoog, mis teda mullu Antoniuse-härra ees ainult tõrksaks tegi, muutis ta praegu äkitselt sõjakaks. Jaa, ta teadis: ta peab olema võimalikult häbematu. See oli mitte ainult edu pant. See oli ühtlasi parim enesekaitse. Võib-olla aimas ta ka, et tema ülbus seisab üksi kümne tuhande alanduse vastu, mida tema tõug päevast päeva kogeb. Võib-olla tajus ta kuskil oma matsi-mina sügavikus tumedat rõõmu sellest, mida ta enese kaudu kümneile tuhandeile lubas.

Ta lõi lapiti käega vastu lauda, nii et laud Kimmelpenningi kuld-sõrmuse löögist laksus:

«Siin küsin mina ja sina vastad! Mitte ümberpöörduvalt!»

«Härra, te annate talupoegade jutule liiga suure kaalu,» ütles Hasse rahulikumalt, kui Pallule meeldis. Õige: Pall oli härra ega tohtinud anda talupoegade jutule liiga suurt kaalu. Ülepea tundis ta, et oleks õige hetk vägevama mörseripauguga taganeda — kui ainult leiaks nüüd paraja argumendikäraka, mille tuumaks poleks üldsegi mitte talupoegade kaitse... eeh, oleks ta ometi vaevaks võtnud oma tulekut ette korralikult läbi mõelda... aga ohoo: Jumala vaim pole teda siiski maha jätnud — või oli see hoopis doktorimaja üpris ilmalik meelega keelekoolitus... Ta trampis külmavereliselt ja rollitruult teise kättevõidetud rahunatukesest üle ja kõmistas:

«Sina ajad oma pisikesese isikliku ahnusega need Monnikhuseni truud talupojad ju otseteed moskvalase rüppe! Kas sa ei tea, mis ümberringi sünnib?! Kas sa ei saa aru, mida hoopis praegune aeg mõisavalitsejalt nõuab?!» Ning nüüd juba puhtast pealeastumisrõõmest pani ta oma rünnakule põlglikult madalahäälese punkti — «Idioot!» Tal endal oli selle sõna pärast natuke piinlik, sest ta nägi, kuidas Hasse selle mõjul muutus — mitte nõrdimusest kahvatuks, mitte solvumisest siniseks, ei, sest see oli kõrge asevalitsusametniku sõna ja ergo ilma moraalsete omadusteta, kuid ilmsesti ohtliku löögijõuga. Sellepärast muutus Hasse ka ainult pisikeseks, lihtsalt, et märklauana väiksem olla. Kuid Pallul oli ikkagi piinlik. Ta tõusis püsti ja lõpetas järsult:

«Talupoegi mitte mingisugusel viisil provotseerida! Sest iga niisugune samm tuleb moskvalasele kasuks! Kui kuninga mõisavalitseja lollusest

soodustab moskvalast, siis hoiatatakse teda. Kui ta hoiatust ei kuula...» — jah, mis temaga siis öieti tehakse? mõtles Pall, aga lause tuli ikkagi lõpetada, ning ta asetaskäe oma laenatud mõõga vasknupule, tõmbas tera kolmandiku võrra tupest ja ütles ülisüngelt: «...siis lüüakse tal maha!»

Pallu esinemine pidi olema mõjusam, kui ta julges loota. Sest valitseja sosistas kähinal: «Muidugi, härra nõunik... Ma ei võinud teada, härra nõunik... Selge, härra nõunik...» Siis kogus ta natuke häält ja ütles veidi kuuldamavalt: «Härra nõunik suvatseb lõunale jääda... vardas küpsetatud põrsast ja pumberiveini ja...» Aga härra nõunik laskis mõõga kõlksatusega tuppe tagasi ja marssis toast välja. Alles siis, kui Hasse nägi teda ilusal tuhkrul hobusel valitsejamaja akendest mööda ratsutatavat, tuli talle meelde, et niisugust kuramuse tähtsat nolki oleks ju pidanud saatma minema... Nüüd polnud enam teha midagi. Ta sülitas nõuniku mullastele saapajälgedele põrandal ja ütles ainult endale kuuldavalt:

«Noh, kui see Taani valitsus niisugune tuleb, pole ta küll koera kurbagi väärt!»

Vardas küpsetatud põrsast Kurglal seekord ei söödud, pumberiveini pealerüüpamisest rääkimata, aga odraleem värske karaski ja võikaapega maitse suurepäraselt ja Pallu natuke kahtlase väärtusega edu ei rikkunud ta isu põrmugi. Perelauas piirivalgel istuti päris omavahel — onu Jakob, Kati-tädi, Jürgen ja Paavlist sulane, kes oli Kurglal seitse või kaheksa aastat tööd rühkinud ja sedamööda ammu omaks inimeseks võetud. Võõraid kuulajaid polnud Pallu tänasele mõisaskäiguloole tõesti vaja, aga siin jutustas ta selle täpp-täpilt ära. Kui ta looga lõpule, see on sinnamaale jõudis, kus ta valitsejaisandat pea mahalöömisega oli ähvardanud, välgatas onu Jakobi habemetüükas hääletu muie, Jürgen neelas koostatäie leent hingekurku ja kuuksus tükk aega läbisege kõhida ja naerda, Paavel unustas hambad karaskisse, aga ei lausunud musta ega valget, ja Kati-tädi ütles tasa, ehmatuses ja heakskiidust kumedalt:

«... Oh sa pimevaim... või kohe nõnna rängasti...»

Onu Jakob arvas, et Hasse jätab oma nurjatuse nüüd vist tõesti järele — kui talle ikka Tallinnast kõrge ametimehe poolt nii ägedasti peale karati... Ja talupoegade pitsitamist moskvalasele takkaaitamiseks seletada — see oli igatahes nupumehe mõte küll, praegusel ilma aru ja otsata ajal õige pealegi.

Kui Pallu mõisaskäimalugu ära oli räägitud, tegi sulane Paavel suu esimest korda lahti ja küsis:

«Tea, kas ma võiks nüüd oma naisenatukese ka siia hüüda või...?»

«Jumaluke,» ütles Kati-tädi, «miks sa's t e d a ei või... Tema suu seisab ju veel kõige kindlamini lukus...»

«Hei, kuule, minu majalukk, tule sa'nd ka õige siiapoole!» hüüdis Paavel.

Peretoa ja väikese tagakambri vahelisest madalast uksest astus toa poolpimedasse naisterahva kogu, seisatas ja tuli siis krapsakal sammul laua juurde:

«Tere.»

Naine astus koos teretusega piirivalgusse — ja Pallu silmad läksid üllatusest suureks:

«E p p —? S i n a —?!... Kas Paavel on... sinu ära võtnud...!?»

Pallul oli silmapilguks tunne, nagu oleks peenike, kuid kisuline nool,

mis ta ribide vahel istus ning mille ta peaaegu unustanud oli, sealt äkki tulivalusa pistega välja tõmmatud.

Epp istus lauda, võttis põlle varjust lusika ja tahtis käsi söögipalveks risti panna, aga heitis enne Pallule kiire ja piirutulest välgatava pilgu ning lausus:

«Miks ta ei võind's mind ära võtta —?»

Siis pani ta lusika lauale ja käed silmapilguks kokku ning hakkas sellejärel asjalikult kausist leent helpima.

«... Ammu või?» küsis Pall natukese aja pärast.

«Ammu neh. Mullu suvel,» ütles Epp.

Pallul oli ühtaegu sügavasti kahju ja sügavasti hea meel. Ja küllap oli nii, et just ta halvem mina seda kahetses (nagu meil kõigil oma tüdrukute meheleminekust kahju on) ning ta parem mina sellega kergendunult päri oli (nagu me kõigi oma võlgade kustumisest hõlpu tunneme). Pall oli ju oma linnaelu askeldustes õigust-öelda häbemata harva Epule mõtelnud, võib olla, et viimasel ajal isegi sagedamini, sedamööda, kuidas see elu süüvis tal sõja-ja poliitikasündmuste palavikku ja Katharina koormavalt lõhnavas varju. Jah. Epu-taoline tüdruk oleks muidugi pidanud saama kopsakama mehe, vähemalt perepoja kui mitte aleviantvärgi või koguni maavaba... Aga teiselt poolt — Uue-Pärtli oli teadagi üsna armetu kohakene, kuid Paavel, vaene nagu sulasepoiss kunagi ja küllap ka tuimavõitu nagu niisugused enamjaolt, oli samal ajal ikkagi aus ja töökas ja tõtt-öelda päris kobeda olekuga mees, ja kui nad oleksid juhtunud Palluga rinda pistma, siis mine tea, kumb oleks peale jäänud... Kuid hoolimata nii suurejoonelistest mõõndustest Paavli vastu tuli võlatunne Epu suhtes tagasi, haleduse ja ülekohtu tunne, seesama, mis vahetevahel käis Pallu südant rõhmas nagu maailma kaheks jaotava linnamüüri raskus. Ja see maailma lõhkikäristatuse tunne oli praegu eriti terav — haledus tolle rabamet-sade-taguse sulasenaise pärast, tema igaveseks suletud maailma pärast, võimaluste pärast, mis temas sündimata jäid — ja ülekohtuäng omaenese laenatud kuldsõrmuse pärast, mis piirivalgel tuhmilt läikis, ja kõigi pälvimatute, võõraste ja laenatud asjade pärast temas eneses. Ja kui tal mahti oleks olnud ennast hoolega läbi vaadata, oleks ta tähele pannud, et üsna nähtaval ta kahjutunde taga õhetas nagu loojangulöösk mälestus nende pattulangemisest...

Kui natuke oli juhuslikku siit-sealt juttu räägitud, keeras jutuots vägisi sinna, kuhu mõtete raskus teda sel ajal vedas. Onu Jakob ütles ohates:

«Pole, jah, see tulevik eluilmast nii tume old kui praegu... Mitte ei tea, kes homme su isand võib olla...»

Pall ütles, lauasisujuale ridamisi silma vaadates:

«Noh, jäägu ka see jutt siia: ma käisin Hasset küll taanlasega ähvardamas, aga ega sest taanlasest vist siitmaa isandat saa — kuigi ordu tapid koost lähevad.»

«Arvad, et moskvalane paneb käpa peale?» küsis Jürgen.

«On veel muidki kápamehi hakkamas —» ütles Pall, ja see kõlas natuke teadjamalt ja salapärasemalt, kui ta õieti siin selles põlvekõrguses ja puhtaks küüritud lauas oleks tahtnud.

«Keda sa mõtled?» küsis Jakob ja pani leivatüki lauale.

«Ma ütlen teile: Soome hertsogihärra lükkab küüned vahele.»

«Soo-oh?... Ei seda juttu ole siinamaale mitte kostki...» ütles Jakob.

«... Ja kas see peaks meie sugusele halb või hea olema...?» Ta

vasak pihk liikus mööda lauda Pallu poole ning peatus servitises siitmaalt-asendis nende vahel. «Ma mõtlen maamehi, muidugi mõista...»

«Miks see siis hea ei peaks olema,» ütles Pall, «kui maamees on Soomes aadli alt sootumaks prii!»

«... Seda ma olen kuulud,» ütles Jakob vaikselt, «aga ei mina usu. Sugu hõlpsam võib ju küll olla, kui arukamad aadlikud on, aga...»

Kõnelus pöördus mujale ja vaikis natukese aja pärast taas. Vaikuses oli kuulda, kuidas Epp kausipõhja leemest puhtaks kraapis. Siis pani ta lusika kõrvale ja sõnas:

«Kuule, Pall, mul on sinuga üks jutt.»

Pall oli selle omaksvõtva pöördumise eest tänulik ja pani ühtlasi Epu uut enesekindlust imeks.

«Lase tulla...»

«Kas sa seda meie õpetaja asja oled kuulud?»

«Ah seda Harju-Jaani Fresemanni lugu? Tema olevat mennoniidiks hakanud. Tähendab, noh, on üks niisugune usulahk seal Hollandi pool. Need usuvad, et ristima ei pea mitte lapsi, vaid alles täiskasvanud inimesi. Ja see teie Fresemann olevat ka lasteristimise järele jätnud. Nüüd ta võeti ju ametist päriselt maha.»

«Näe, ongi sul kõik teada. Aga... aga mina ei tea nüüd, kas mu laps on ristitud või ristimata.»

«... Soo... teil on siis laps ka...?»

«Nojah. Aga ma olen kahtlema hakanud, kas see õpetaja teda ülepea ristis.»

«Kas sa's ise seal juures polnud?»

«Miks ma ei old. Kange märtsituisuga sai mindud. Aga seda ma mitte ei mäleta, et ta oleks talle vett peale piserdanud. Ega ma küll kohe pand seda tähele. Aga kui pärast tema kohta rääkima hakati, siis mulle hakkas paistma, et nagu ta poleks jah...»

«Aga ristimisesõnu sa ju ikka kuulsid?»

«Vat mitte ei kuulud. Sest maakeelt ta ju suurt ülepea ei osanudki, ja kui ta seal ka midagi pomises, siis võõras keeles.»

«Nonoh? Aga Paavel oli ju ka seal juures? Ja vaderid?»

«Need on kõik just niisama targad. Ja sellepärast ma nüüd tahangi, et...»

«Noh?»

«Et ma võiks päris kindel olla, et laps ikka ristiinimene on.»

«Mis sulle siis selle kindluse annaks?»

«Kui sina ta üle ristid.»

«... Jumaluke, mispärast mina? Te viige laps Jõelähtmele või Jürile, see on ju siit ligem, ja las sealt õpetaja ristib. Või — enne küsige õpetaja käest järele, kas ta seda ülepea tarvilikuks arvabki.»

«Miks me peaks teda sinna vedama. Kui palju sellega vaeva on. Ja kulu ka.»

«Nojah. Luterus on küll ütelnud, et iga ristikoguduse liige võib seda teha. Aga misjaoks siis just mina...?»

«Sest sina matsid Kurgla-taadi ka niimoodi maha, et see ei lähe kellegil eluilmast meelest ära...»

Kui Pall poleks tundnud sisemist vajadust Epule lepitusteenet osutada (või pigem just lepitada iseennast selle läbi iseenesega), oleks ta vaevalt Epu tahtmist hakanud tegema, kuigi Epu lihtsameelne hardus vanaisa matuste asjas ta meelele magus oli. Aga nüüd ütles ta:

«... Noh, kui seda su südamerahuks tarvis on... ja kui Paavel vastu ei vaidle.»

«... Ei, mis mina,» ühmas Paavel, «muidu ongi viimaks pisike pagan majas...»

Epp tõi sulaserahvale antud kambrist puhtasse palakatükki pistetud lapse. See oli juba paras poisiväntsakas, heleda juukseudemega ja hallide pulkas silmadega nagu lapsed ikka ja Pallu meelest täitsa Paavli nägu. Kati-tädi tõi väikese napaga suurest puupangest ristimisvee. Tema ja onu Jakob ja Jürgen olid vaderid ja poisi nimi oli Tiidrik ja Tiidrikuks pidi ta jääma. Pall tahtis juba ütelda, et vaat mis peene-poolse nime te olete talle välja mõtelnud, aga siis meenus talle kitsikus, mida ta ise ikka oli tundnud, kui ta enese peent nime nõögati, ja ta pidas suu. Ta ei teadnud täpselt, kuidas alustada, sest ristinud ei olnud ta seni mitte kedagi. Igaks juhuks luges ta tasa, kuid selgesti *Meie isa, kes sa oled taevas...* Siis võttis ta poisi oma kätte ja poiss ei hakanudki sealjuures kisama, vaid vahtis teda natuke kipras valgete kulmude alt koletõsise tumehalli pilguga. Ja Pall kõhatas hääle puh-taks, et ütelda nagu niisugusel puhul kord ja kohus: *Ja kui sind süa-maale ei ole ristitud, siis ristin mina sind...* Aga seal meenus talle, et käes, millega ta poisi peale ristimisvett pidi piserdama, oli tal Kimmel-penningilt laenatud sõrmus. Silmapilgu kaalus ta, kas ta ei peaks seda enne sõrmest ära võtma, aga otsustas siis, et see oli ausalt mehelt au-saks pettuseks laenatud, ja jättis sõrmuse sõrme ja ütles pidulikumalt, kui ta isegi oleks oodanud:

«... Siis ristin mina sind Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimel...»

Ta pistis näpud jahedasse veetilka ja pritsis seda poisi juusteude-messe ja poiss hakkas karjuma, nagu nad enamjaolt ikka hakkavad, kui koos lootusega lunastuse peale tuleb nende südamesse põrguhirmu ärapöörmatu koorem.

Paavel vaatas liikumatu näoga maha, aga Epp seisis kinnipigistatud sui ja silmitses küünlaleeki, mille Kati-tädi oli laual põlema pannud, ja ta lõug vudises tugevasti. Aga võib-olla tuli see sellest, et küünla-leek nende hingeõhust nii vudises, kui nad lõpuks, Pall ees ja teised takkajärele, püüdlikult ja ebamääraselt laulsid

Nüüd olen mina ristitud
ja Isa omaks saanud...

Kui Pall järgmisel ennelõunal Tallinna jõudis, oli doktoripaar ometi viimaks kohal. Katharinat polnud Pallul juhust silmata, aga doktori üliettevõtlikust näost oli selgesti näha, et tal oli hertsogi juures siiski hästi läinud.

«Jaa,» ütles doktor otsemaid, kui ta Pallu oma kirjutustuppa oli viiba-nud, «aega meil ju selle peale läks. Meie armulise isanda sapid olid tallinlaste tõrksuse pärast õieti segi loksunud. Nii et ma pidin neid mitu nädalat purgeerima. Aga nüüd on kõik korras. Hertsog kirjutab raele ja kolmele gildile eraldi kannatlikud ja põhjalikud kirjad. See tähendab — ta volitas mind neid tema hertsoglikul nimel kirjutama ja linnaisadega niimoodi juttu ajama, nagu mina ise kõige paremaks pean. Ja me teeme seda natuke paindlikumalt kui härra Horn. Nii et — mil-lest nad otseteed aru ei saanud, see peab nende peadesse vähehaaval sisse kuluma. Nagu öeldakse, *gutta cavat lapidem*. Igatahes: hertsog

jäi meiega lõpuks üpris rahule. Ja ihsust pole ma iial temale ette võinud heita. Jaa. Aga sealjuures on mul meie kõige ootamatun uudis teile veel ütlemata...»

Ta vaatas silmapilguks Pallule otsa ja siis aknast välja, nagu kaaludes, kas rääkida seda Pallule ära või mitte, otsustas asja jaatavalt, kuid sattus omaenese kujutluste voolu ja ütles enne, pilk uuesti aknast välja suunatud:

«... Balthasar... meile avanevad niisugused võimalused, mis teevad hertsogi helduse kolmekordseks... Kui te mulle nüüd hoolega abiks olete, on teie stuudiumikulud lõpuni kaetud.» Ta pööras pilgu tuppa tagasi ja vaatas Pallule naeruse ja salapäratseva teadjäpilguga otsa.

«Mis uudis see teil siis on?» küsis Pall.

«Ma sain täna hommikul kirja. Meie koadjuutorihärra on moskvalasega lahingut löönud ja on Elva silla juures (see on kuskil seal edelapoolses stiftis), on seal õnnetul kombel hobuse seljast kukkunud ja viga saanud — ja on sõjakäigu sügiseks lõpetanud — ja tuleb nüüd siia.»

«Tallinna?»

«Siia. Minu majasse. Ennast ravima.»

«Ooo...»

«Tema majordomus, kes selle kirja mulle tõi, läks juba ettevalmistusi tegema. Ta tahab üürida siit kõrvalt Buschi maja koadjuutori nõunikude ja ihukaitse ja köögi tarvis. Aga koadjuutor ise asub oma sekretäriga siia. Meie läheme Katharinaga kolme tagumisse katusekorra tuppa. Sinna tuleb välkkiirelt ahjud sisse ehitada. Ma saatsin Johanni juba pottseppmeister Traube järele. Üldse: siin läheb nüüd lähemal ajal neetult elavaks. Saate aru: terve orduriigi juhtimine (olgu see riik kui liga-loga ja omadega lõpul tahes), kogu tema juhtimine kolib siia majja. Sest Fürstenberg on ju tegelikult aplaagris, üks ole. Kettler otsustab kõik.»

Ja doktoril oli muidugi õigus: neetult elavaks läks lugu Piiskopimajas otseteed. Ülakorra tagumised, pooliti väljaehitamata toad seati kiiresti korda. Pottseppmeister Traube abimehed tassid puupangedega saue, kitsega telliseid ja õlgedest voodriga kastides hollandi kahleid. Pallu abil ja osavõtul kanti doktori riistad ja raamatud poolvalmis katusetubadesse. Mitmetest pürjelimajadest toodi doktori suurtuppa seinte veerde pikki nikerdatud seljatugedega pinke: siin pidid lähemal ajal toimuma juhtivate orduhärrade nõupidamised. Apteeker Dyck ruttas mitu korda ise kohale ning arutas doktoriga koadjuutori jaoks tarvilike rohtude ette valmispruulimist. Doktor saatis oma hobused Vegesackide juurde ning tegi oma tallid koadjuutori ratsudele priiks. Ja Katharina kloppis koos mamsel Magdalenaga baldahhiinvoodi padjad ja sulgkotid magamistoa lahtisel aknal hoolega üle — ja sagin oli ümberringi nii suur, et Pallul polnud õieti mahti mõelda kahtluse- ja valu- ja ehmatus- ning (andku Issand andeks!) lootusesähmaka üle, mis ta sisikonnast läbi käis, kui ta nägi Katharinat nende voodiriiete kohale kummardumas...

Teade koadjuutori eelseisvast tulekust levis muidugi silmapilk ja mitmesugused kaubasaksad hakkasid ilmuma doktori juurde, talle ta kõrge ravialuse jaoks ette teeneid pakkuma. Tähtsamad nendest võttis doktor ise vastu, näiteks need, kes pakkusid elevantiluust malenuppusid või flandria samettuhvleid või poola mesiveini, kõrvalisemad, kes rääkisid turviste sepistamisest või puldanist või tallanahast, saatis ta

kõrvalmajja mustavuntsilise paksu ja lärmaka majordomus Breilkopfi poole. Igatahes oli ilmne, et kogu orduriigi viletsuse kiuste oli koadjuutori isikul alles üllatav tõmbejõud. Muidugi: tema «vanem ametivend» Fürstenberg laskis end ometi nimetada *Vürstlikuks Kõrguseks ja Saksa Ordu meistriks Liivimaal Jumala armust*. Ning Tallinna kaubasaksad olid küll varmad otsima uusi ostjaid oma nisule ja traanivarudele, kuid kõiges riiklikus, tavandilises või koguni vandega seotud asjas vähemalt väliselt alalhoidlikud kui putukad. Ning vürstliku kõrguse ja Jumala armu kuma oli nende meelest ka koadjuutori ümber möödapääsmatult olemas.

22. novembri lõuna ajal sõitis viis-kuus raehärrat ja paarkümmend paraadmundris mustpeavenda koadjuutorile Pärnu maantee äärseisse liivamägedesse vastu. Vinge idatuul oli selle aasta lumepilvedega parajasti päralt jõudnud ja vihistas teravat jäist kidu üle kahutanud maakonarate härrastele näkku. Ning kuigi Raekoja tornist fanfaare ei puhutud ja raehärradest ainult pooled ning mustpeadest kolmandik kohal olid, oli koadjuutori linnasõit peaaegu niisugune, nagu oleks ordumeister ise saabuda suvatsenud.

Koadjuutori tõlla ees ja järel sõitis kümme raskeis turvistes ja valgeis suurte mustade ristidega ordumantleis, mõõkade ja hellebardi-dega ratsameest. Tõlda vedas kuus ühtlaselt halli raudjat, aga tõld ise oli väike must õhukestest laudadest, kahe ukse ja kahe aknaga putka, mis õõtsus nelja kohmaka ja kõrge ratta vahele põimitud rihmutisel. Tõlla saatjate järel tuli koadjuutori isiklik voor poolel tosinal vankril, selle järel neli landsknehtide ratsalipkonda ja lõpuks tosinkond vankrit sulaste voorikraamiga. Ratsasulased, arvult neli- või viissada, olid kõigis maailma tuultes pargitud sellid, enamjaolt sellest satsist, keda nende pealik Eberth Schlagtodt oli meistri jaoks Braunschweigi hertsogilt palganud. Oma riiete veidruselt ja mitmekesisuselt, nagu ka nägude ametikohaselt kõnekuselt löid nad linna sõjasulased kaugelt üle: oli neid siin turvistes ja vammustes, kiivrites ja kübarais, armilisi ja habemikke, peaaegu nolke ja vaat et rauku, paljaspäiseid ja sidemeskolbalisi. Aga silmapaistvalt närused nad esialgu tõtt-õelda ei olnudki, sest koadjuutor oli hiljuti maksnud neile hobuse pealt viisteist marka «bestellungit» ja mehe pealt Hollandi kuldna «jooksuraha». Kuid kaela köidetud käed ja seotud pead osutasid, et moskvalaselt tagasivõetud Rõngu oli neile kurjasti maksuma läinud. Ja linnamüüride lähenedes sorgusolekust kikkikerkiivad vuntsid näitasid kindlat rõõmsa puhkamise kavatsust.

Nii kui Karjaväravast linna oli jõutud, viisid lipkondade kortermeistrid oma mehed neile varutud pärjelimajadesse laiali ja peremehed võtsid nad mõõduka torinaga vastu, sest linnas oli kuulda olnud, et koadjuutori kukrusopid ei pidanud seekord päris tühjad olemagi. Orduhärjad saatsid Kettleri tõlla Vanale turule ja lagunesid seal omasoodu, kes Buschi või Asse majja, kes linna, tuttavate või sugulaste majadesse. Koadjuutori teenrid tõstsid voorivankrilt lahtise kandetooli maha ning asetasi selle tõlla kõrvale ja koadjuutor hüppas oma ihuteenri õlale toetudes tõllast välja.

Härra Gotthart Kettler oli lühikeses mustas sooblinahkse äärega keebis isand, üle keskmise kasvu ja suhteliselt pikakoivaline ning vimmakas. Tal oli suur ümarik sileda pruuni juuksega pea ja suured kollakad ning natuke õlised, kuid ootamatult tähelepanelikud ja käskivad silmad. Höredast pruunist vurru- ning parramättast välgatas naerune, punane

ja valgehambaline suu. Härra Gotthardi vasak jalg oli mähitud rohelisest siidist sidemesse ja ta hoidis seda sirgelt tõllakil õhus. Ta lehvitas ümberseisjaile koduselt ja pealiskaudselt, patsutas juurdeastuvat doktorit joviaalselt õlale, vasak käsi ikka ihuteenril ümber kukla, ja kummardas Katharina kätt suudlema, nii et pidi tasakaalu jäämiseks sooritama vasakul jalal väikese keksuhüppe, kuid tuli käesuudlusega ikkagi galantselt toime. Sealjuures ütles ta Katharinale midagi — Pallu aknasse ei olnud kuulda, mida —, millest ümber seisvad härrad naerma pahvatasid. Siis võttis ta kandetoolis istet ja laskis neljal teenril end doktori ja Katharina ees majja sisse kanda.

Kui doktor ja Katharina olid koadjuutorile järgnenud, kandsid mõõkadega orduteenrid koadjuutori asjad rautatud kirstudes neile järele. Siis väljus ümberseisjate summast kaks kerges turvises ja kiivris meest, tagumisel sangadega laegas käes ja paberirullid kaenla all, ning samumus etikule asunud valvureist mööda ja uksest sisse. Esimese tundis Pall eksimatult ära: see oli Kettleri-härra sekretär ja kroonik Salomon Henning. Teisest mehest, ilmselt Henningi abilisest, silmas ta kiivri serva alt küll ainult punakat põsesarna, kuid kummalisel moel tundus seegi talle kuskilt kuidagimoodi tuttav.

Doktor oli arvanud, et täna suvatseb koadjuutor pärast lõunasööki reisiväsimust puhata ning et raviga alustatakse homme, kuid koadjuutor nõudis: hakatagu tohterdamisega otsekohe pihta. Niisiis võtsid peremees, pereproua ja kõrge külaline ainult kiiret einet (suitsetatud põdrasinki ja Danzigi vaadiõlut koadjuutori varudest ning mamsel Magdalena ploomikeedist paari peekri tuntud Tallinna klaretiga). Pärast seda käskis Kettleri-härra doktoril end kohe läbi vaadata ja ära seletada, milles ta vigastus õieti seisab. Niisiis mähti koadjuutori jalg seal samas suurtoas sidemest lahti ja doktor leidis ta karvasel reiel kubemeni ulatava laia poolparanenud muljumishaava. Ta muljus vigastatud jala ettevaatlikult üle (kusjuures härra Gotthart silmad paar korda kinni pigistas ja korra käratas: «Kuradi kurat! Andke mulle veini!», mida talle silmapilk ulatati). Siis saatis doktor Johanni ja Pallu üles ning laskis tuntud kasti suurtuppa kanda ja püsti koadjuutori ette asetada. Pidulik-lohakast viisist, millega doktor selle avas, sai Pall otsemaid aru, et siin oli tegemist juhtumiga, kus arst oli otsustanud jätta patsiendile sügava mulje. Doktor tõstis luukere kastist välja ning laskis kasti eemale viia — ja Niguliste jubedavõitu Surmatantsult allaastunud Isand seisis kummaliselt haprana ja tõelisena keset tuba ning vaatas natuke longus päi koadjuutorihärrale otsa. Pall nägi selgesti ehmatus, mis härra Gotthardi ümarduvaist silmadest välja kiikas ja mille kõrge isand jõuga endasse tagasi tiris. Doktor tegi näo, nagu poleks ta midagi märganud, aga kui ta Surma kõrvale astus, et koadjuutorile tema vigastuse kohta loengut alustada, ei saanud Pall kuidagi lahti muljest, et sügaval doktori ülitõsise ilme all helkis võidukas naeratus: Ole kas või vürstlik kõrgus Jumala armust — situatsiooni peremees olen mina... Siis hakkas doktor kõnelema ja kasutas skeletti enda kõrval *exempli causa*, aeg-ajalt selle vasakule reieluule koputades või põlvekedraga manipuleerides. Aga tema jutt, kuigi ladina terminitega küllastatud, oli lihtne ja selge: luumurdu koadjuutoril pole, aga reielihase lahtine rebend on olemas ning haava on halva ravi tagajärjel tekkinud mõningane palavik, mille paranemine võtab aega. Kõigepealt tuleb aga lihestunud põlvekeder paigale panna, ja doktor on otsustanud teha seda otsekohe ning ilma valuta.

Härra Dyck oli vajalike rohtudega juba ootamas ja kutsuti nüüd sisse. Doktor käskis tal võtta oma kandelaekast oopiumi, maruheina seemneid, alraunilehti, tooreid mooruspuu marju, maikellukest, surmaputke, eefeud ja näsiniine seemneid. Härra Dyck segas kõik need rohud väikesesse vaskmüüsrissi kokku ja pani petkeli mütsuma, nii et vunts püüdlikkusest vudises. Siis kurnas ta rohtudest tambitud püdeliku läbi õhukese siidi, doktor seadis pikal pingil lebavale koadjuutorile padja pea alla ning pani kurnatises leotatud käsna ta ninale ja suule:

«Nüüd, Kõrgus — sügavasti ja rahulikult hingata. Sügavasti ja rahulikult hingata. Kümne minuti pärast võtab Morpheus teid oma rüppe, ja kui te ärkate, on teie põlv paigal.»

Ta käsutas pilguga Johanni toast välja ning palus härra Dyckil ja koguni sekretär Henningil lahkuda. Kui Pall neile järgneda tahtis, ütles doktor:

«Teie jääge siia. Keegi peab tema... Tema Kõrguse jalga kinni hoidma.» Ise võttis ta istet kolmnurksel järil koadjuutori peaotsis, nii et see teda ei näinud. Koadjuutor vahtis natuke aega Surma tumedaid silmakoopaid, mis talle ülalt alla otsa vaatasid, ja pani nende eest pääsemiseks silmad kinni. Doktor ütles aeglaselt:

«Üsna pea, üsna peab saab Kõrgus anda jälle kogu oma jõu meie kalli Liivimaa hüveks. Nagu juba kakskümmend aastat... Kakskümmend aastat, eks ole?»

«Kakskümmend kaks,» ütles koadjuutor parandades, tegi silmad lahti ja sulges nad taas.

«Kakskümmend kaks aastat...» jätkas doktor pisut häält tasandades, «kakskümmend kaks aastat... orelimängust Riia lossikirikus... kakskümmend kaks aastat... valget ristirüüd ja pühitsetud mõõka... käsutäitmise aastad... käsutamise aastad... kakskümmend kaks aastat t õ u s u... Alguses te olite...?»

«Dobleni foogt —» ütles härra Gotthart juba kaunis masinlikult.

«Ja selle järel tõusite...?»

«Ordu šaffneriks...» ütles härra Gotthart pominal.

«Kelle hoida olid tegelikult kõik meistri varad... eks ole?»

«... Kõik varad...» ütles härra Gotthart kinnisilmi, mõnunaeratu-sega ja veelgi tasemini.

«Ja selle järel tõusite...?»

«Dünaburgi komtuuriks...»

«Kes on tegelikult ordu neljas mees, eks ole?»

«... Umbes nii...» ütles härra Gotthart natukese aja pärast veelgi tasemini.

«Ja tunamullu Viljandi komtuuriks...» jätkas doktor, «ja see on ordu kolmas mees...?»

«... Tõusin...» ütles härra Gotthart peaaegu sosinal.

«Aga praegu on teil hea ja kerge olla, eks ole? Te just nagu hõljute, just nagu tõusete...»

«Mmm... jaa... tõsijutt...»

«Ja siis te tõusite koadjuutoriks...» jätkas doktor niisama tasa, «ja siis, tuleval aastal, te tõusete meistriks — seda pole ju enam kuigi palju...?»

«... Ei... seda pole enam palju,» ütles härra Gotthart sosinal.

«Aga mis see on,» sosistas doktor, «milleni te viimaks tõusta tahate...?»

Koadjuutori silmad olid kinni. Ta nägu oli kahvatuks muutunud, nii

et tumedad häbematud kulmukaared eriti esile tõusid. Laial otsaesisel pärlendas peenepiisaline higi ja novembri kaame loojang pillas sinna lumepilvede vahelt kollase valguslaigu, ning Pallule näis korraga, et ta on seda nägu tingimata juba näinud. Siis meenus talle ka, kus: see oli Taaveti nägu tema kujutlusest, kui ta koolilaskepäeval kuulas jutlust ilusast Abigailist... Taaveti, kes kosis ilusa Abigaili veel enne, kui ta kuningaks sai, Taaveti, kelle lai al otsaesisel oli kuningakrooni kollakas aimdus. Ning justkui oleks nõiadoktor juhtinud niitepidi Pallu ja koadjuutori mõtteid nagu itaalia komejandid Püha Gertrudi platsil tunamullu oma nukkusid, vastas koadjuutor doktorile pingsal katkendlikul sosinal:

«... See... milleni ma... tõusta tahan... see on... Liivimaa... kuningakroon...»

Doktor tõusis võiduka naeratusesga püsti ja viipas Pallu ligi. Koadjuutori põlvekeder oli kahe minutiga paigale pandud — isand ainult ootas korra läbi une. Doktor võidis ta reiehaava palsamiga sisse, laskis Pallul teenrid kutsuda ning magav käskija kanti üles ja pandi baldahhiinvoodisse toibuma.

Järgmisel hommikul oli härra Gotthart reibas ja tegutsemistahet täis, kuigi jäi doktori käsul voodisse. Ta kurtis doktorile naerdes, et pole oma neetud haava pärast kaks nädalat saanud tüdrukut sülle võtta — ja doktor lohutab teda: «Kõrgus, minu palsam teeb, et teie haav teid selles asjas juba tunahomme enam ei sega...»

Kaks päeva voores koadjuutori haigetuppa ettekandjaid, korralduste saajaid ning oma sõnakuulelikkuse kinnitajaid. Kahekümne neljanda öhtul ütles doktor Pallule:

«Homme keskpäeval tõmbab isand Brun Jeruusalemma mäel kaks talumeest neljaks. Sinna koguneb laialt vahtijaid. Ma tahaksin, et te läheksite sinna ja paneksite tähele, kuidas rahvas selle asja peale vaatab.»

«Ja mis need talumehed teinud on?»

«Venelase kasuks teateid kogunud. Nii. Aga nüüd ma lähen ja kirjutan hertsogile koadjuutori saabumisest.»

Doktor läks üles oma praegusse katusetuppa ja kirjutas hertsogile järgmise kirja:

«Üliauväärne Kõrgestisündinud Vürst ja kõige armulikum Isand!

Minu kõige alandlikumad ja truamad teened on alati Teie päralt ja ma tahan kõige alandlikumal viisil Teie ees mitte saladuses hoida: Coadjutori-härra on üheksandal päeval pärast Rõngu lossi tagasi-vallutamist moskvalastele nende suures leeris peale läinud, kus neil üle kaheteistkümnne tuhande väge oli, ja need sealt välja löönud ja neid üle kolme miili taga ajanud ja põgenemise peal üle kolmesaja maha löönud ja kaks bojaari vangi võtnud. Ühte neist haavas Coadjutori-härra isiklikult püssikuuliga ja võttis tema vangi. Muuseas: seesinane oskab hästi prantsuse, itaalia ja ladina keelt. Selles kähm-luses kukkus Coadjutori-härra oma ruunaga ja rebestas end vasakul pool *circa pudenda*, mida üpris väga peab kahetsema. Sel põhjusel siirdus ta rüütlike ja sõjasulaste nõul ja tahtel 22. novembril minu majasse (kus tema ka praegusel silmapilgul suvatseb viibida), et ennast siin terveks ravitseda, mida Jumala abiga kolme nädala jook-sul loota on. 23. novembril nõudis Coadjutor au-, elu- ja varakao-tuse ähvardusel kõigilt sulastelt ja rüütlitelt, nii aadlist kui mitteaad-

list, kes aga sündinud liivimaalased on, et nemad end Tallinna lossi isehakanud isandast Monninkhusenist lahti ütleksid, ja selsamal päeval ilmus neid sõnakuulelikul kombel ka enam kui sada ja viis tükki. Ta laskis ka kõiki aadlimehi, mõisavalitsejaid ning talupoegi, kes Tallinna lossi alla kuuluvad, käskida, et keegi nendest sedasinast ei pea teenima ega varustama, vaid peavad kõik tema enese Viljandi lossi viima kuni edaspidise korralduseni, mis ka nõnda on sündinud. Mis edasi sünnib, teatan Teie Vürstlikule Kõrgusele alandlikult kõige kiiremas korras.

Teie Vürstliku Kõrguse püüdlik alam
Matthias Friesner»

Aga kirjale lisas doktor sedeli, mis polnud määratud säilitamiseks isegi mitte hertsogi arhiivis:

«Peale selle ei taha ma Teie Vürstliku Kõrguse ees saladuses hoida; Coadjutori-härra tunnistas mulle üleele *In somno factitio*, et tema lõplikuks püüdeks pole midagi vähemat kui Liivimaa kuningakroon.»

Külmunud maa oli esimesest lumest musta- ja valgevöödiline ning selle aasta esimene tuisk lõikas inimestele kurjasti näkku. Kui ilm nii kõle poleks olnud, oleks sel lõunaaajal Jeruusalemma mäele kindlasti rohkem rahvast kokku voorinud. Nüüdki oli neid arvata mitusada. Aga hallid vammuseturjad ja kulunud koeranahksed mütsid olid siin täna suures ülekaalus sametbarettide ja naaritsanahksete kraede ning kasukate kõrval, mis niisugustel vaatamängudel muidu kippusid enamuses olema.

Pall jõudis natuke hiljaks jäädes kohale. Ta oli enne tulekut Katharina palvel ülemistesse tubadesse puud kandnud, sest tegemist oli majas nüüd enam kui teenijaid ja Johann oli mingite käskudega lennus niisama nagu koadjuutori teenridki. Ja siis olid nad vahetanud õieti vist esimesed sõnad Katharina Soome-reisist saadik — kui Pall ajas enese väikeses jahedas katusealuses toas kolinal põrandale kukkuvate halgude kohal sirgu ja Katharina ütles, seistes teispool haluhunnikut, põsk vastu ahjunurka surutud ja käed rohelisi kahleid silitamas, nagu tahaks ta külma ahjumüraka soojaks kallistada:

«Ma mõtlesin hertsogi juures aina teie peale.»

Pall oli vait.

«Aga teie vist minu peale ei mõtelnud...»

«... Ooo... ja kuidas veel...»

«Aga see ei kaitsnud mind...»

«Mille vastu?»

«... Nõiduse vastu... Aga mõte ei saagi mind kaitsta.» Ta läks äkitselt näost tulipunaseks ja jooksis toast välja. Ja Pall läks Frolinkite poole oma köögitagusesse, lükkas põisakna kuumuse pärast lahti ja vahtis tuisku, mis vihises üle Vana turu, ja inimesi, kes seal all Karjavarava poole tõttasid. Kuid ei võtnud tuppa puhuvat tuult ega üle turu tõttajaid teatavaks, vaid mõtles umbset mõtet — *Mis nõidus see on, millest ta räägib?* ja häbematut, valusat, nilbet, alasti mõtet — *Mida tähendab: ta mõtles hertsogi juures aina minu peale...?*

Ja nüüd oli ta siin ja trügis ruttamisest hingeldades läbi tuisupihu ja halli rahvasumma mööda Jeruusalemma mäe lauget nõlva ülespoole. Ja läbi oma häbematu, valusa, nilbe, alasti mõtte hakkas ta kuulma rahvasumma pillatud sõnu:

«Nii nagu röövmõrtsukaid —» ühmas keegi, ilma et oleks aru saada, kas nii oli ühmaja meelest õige või väär.

«Hullemini,» täiendas keegi, «mõrtsukail lüüakse halastusest pea enne maha.»

«Isamaa äraandjad!» ütles kellegi põlglik hääl.

«Mis isamaa see Vürstenpärkki sul õige...» pomises keegi kõrviku varjust.

«Või see suurvürst rohkem su isamaa on...» pomises teine.

«Lõuad seal!» karjuti samas. Sest eestpoolt hakkas kostma kummalist arusaamatut kähisevat kõnet — ja kui Pall end üle peade vaatama küünitaski, nägi ta, et karistuse täidesaatmine oli alanud. Kahest hukatavast oli noorem millegipärast suuremaks süüdlaseks arvatud ja pidi enne, kui tema järg kätte tuli, kinniseotult pealt vaatama, kuidas vanem talumees sureb. See vanem oli väheldast kasvu üleni halli habemetüükasse kasvanud mees palja peaga ja pulstunud punaka juuksega. Hukatava takusärki polnud meister Brun talle ta oma riiete asemel selga tõmmata lasknudki, sest ta niigi armetud riided (mis isand Bruni omaks pidid langema) olid mitmenädalasest mööda vangiarukaid lohistamisest ja piinamistest seevõrra närud, et härra timukas neid puruskäristamisest ja verest ja roojast päästma ei vaevunud. Vanamees seisis porile tallatud lumel keset raesõdureist ümbritsetud platsi, rümpapidi rihmadega madala posti küljes. Postist viie-kuue sammu kaugusel seisis neli hästitoidetud ja mustis rakmeis hobust, kõigil tagumikud posti ja koonud nelja ilmakaare poole, igal hobusel rangid kaelas ja pikad rahkerihmad hukataval ümber ühe jäseme. Iga hobuse kõrval ootas okaspiitsaga timukasulane. Viis sammu hobustest kõrval seisis harkisjalu meister Brun, punane jakk karvasel rinnal lahti, mõök käes. Sellega pidi ta hobuste tõmbeist tekkivaid rebenemisi vajaduse korral takka aitama. Timuka selja taga tammus mustas ametirüüs Seegikiriku õpetaja Harder, hüüdnimega Mündrik, kes oli oma armulauaandmisetöö juba teinud ja pigistas nüüd silmad kinni, et mitte vaadata, mis tuleb. Aga imelik arusaamatu kähisev kõne, mida Pall kuulis, tuli hukatava hallist habemeokkast. Tuule vihin hajutas seda ja rahvahulga hääled kippusid seda matma, kuigi kõik seda kuulata püüdsid. Suurivaevu sai Pall viimaks aru, et vanamees järjest midagi kordas — ja lõpuks tabas ta kõrv ka sõnad ära:

«... Nad käskisid... nad käskisid...» kähises vanamees, «... ja töötasid... leiba... Nad käskisid... ja töötasid leiba...»

Meister Brun tõstis märgiks mõõga. Timukasulased paindusid hoovõtuks ühekorruga niudeist tagasi ja neli piitsaplaksatust kõlas nagu üks vinguv plaks. Hobused hüppasid korsates paigast. Vanamees oiatas (just niisama nagu koadjuutorihärra oli unes oianud, kui ta põlvekeder paigale pandi). Ta kõnksus-hoitud käed rebiti sirgu, kaenlaõmblused kärisesid ja parem jalg tuli ilmsesti puusaliigesest välja. Ta kollane nägu oleks nagu silmanähtavalt halliks läinud, aga ta ei kisendanud, vaid kähises ainult. Läbi rahvahulga lainetama tõusnud häälte, hüüete ja kiljatuste ei saanud enam aru, mida. Siis hakkasid piitsad raugematult plakssuma ja hobused söötsid uuesti lahku. Vanamehe kuub ja kalgid kärisesid lõhki. Ta jõledalt laiaks tiritud sinakd õlad tulid hallidest räbalatest nähtavale, ta jalad venisid ebainimlikult pikaks. Aga vana künnipoisi sitked kõõlused ei andnud järele. Ja ikka veel ei pannud Issand ta mõistusele halastavat pimedust. Ta katkiste hammastega suu oli habemetüüka sees valust irevil. Ta ihu pidi olema rebenenud, sest

posti juurde porri nirises ta kaltsudest verd. Ta kähises meeletult. Nähtavasti polnud tal häält. Siis tuli vasak käsi äkitselt õõnsa rõksatusega öla küljest ära ja pidurita jäänud hobune sööstis lähematele raesõduritele rinnutsi otsa. Pärastust ölahaaavast purskus kaarjas verejuga ja — mida keegi poleks enam oodanud — vanamees hakkas kisen-dama. Nagu oleks ta alles nüüd, kus ta tõeliselt tükkideks oli kistud, mõistnud, et midagi päästmatut on juhtunud.

Pall tundis veremaitset suus, aga see polnud kujutlusest, et hukatava mutta nirisev veri on talle suhu tõusnud: see oli ta enese veri, mis immitses verele näritud huulest. Ja tal oli tunne, nagu oleks ta sisemuses midagi kivinenud. Ta tahtis äkitselt olla keegi hoopis teine, olla kuskil hoopis mujal, tahtis kisen-dava ja liikumapääsmatu jõuga pääseda iseenesest välja, pääseda hetkest ja paigast, mis oli ta ise. Ja tal oli kohutavalt külm. Ta tundis, kuidas ta silmamunad tuliseks läksid, ja sosistas: *Issand Jeesus Kristus, ütle, mispärast tahad Sa, et kaks röövlit ikka ja aina koledamalt risti peab löödama, kui Sa nende patud ometi andeks andsid — Kolgatal ja siin...?*

Ta hakkas rahvahulga vahelt tagasi lagedale trügima. Pori, lumi, veri, vahtijate hallid pilgud ja hukatava vaibuv kisa segunesid ta teadvuses ja tal oli tunne, nagu tahaks ta oksendada. Kui ta viimaste vah-tijate vahelt välja oli jõudmas, pani keegi selja tagant käe talle öläle ja hüüdis:

«Salve, härra primaan!»

Pall pöördus ja vaatas kellegi punetavasse veinilõhnalisse näkku. Siis tundis ta oma peataja ära, see tähendab: ta tundis temas ühekorraga kaks inimest ära. Üks oli härra Henningi tunaeline punasesarnaline abimees doktorimaja trepil. Teine — ja see oli üllatus, mis ta praegu-sest marraskil ja irdus teadvusest üle libises nagu pilv üle pae —, teine oli mullune Antoniuuse-härra Raasiku valitseja kirjutustoast.

Härra Antonius kandis nüüd mulluse tsistertsiaserüü ja tunaelse kiivri ning turvise asemel mustast kalevist baretti ja ordu sõjasulase musta talivammust ning ta punane nägu hõõgus ühtlaselt baretist kael-luseni. Ta oli ilmselt märksa rohkem purjus kui tookord Raasikul.

«Jaa, mu söber», kuulutas ta, «teie kallile suguvennale tehakse liiga! Jumala eest: ordu hobune, Moskva hobune, Poola hobune, Rootsi ho-bune! Kurat: Taani ja Leedu ja Soome ja Preisi hobusele pole tal enam kätt ega jalga!»

Pall oli vait ja härra Antonius pani ta kõrval kõndides käe talle öläle:

«Aga meie oleme vait. Oo, jaa. Ma ütlesin teile juba seekord: inimene pole midagi muud kui rott.»

«Kuulge — te pole seda mulle kunagi ütelnud!»

«Soo...? Võib-olla. Aga teadnud olen ma seda kakskümmend aastat. — Kuradi külm on — kas teil on ka? No näete. Meie rotijutu juurde: siinsamas Tõnismäe all on ju «Halli Roti» trahter. Tulge, soo-jendame nina.»

Kui neil mõlemal väike tinatopsitais kanget rukkiviina hinge alla oli pandud, mis ihu silmapilk soojaks võttis, ja nad hämaras kõrtsitoas rokase lauaköksi ääres suutäit soolatud ube peale järasid, tuli Antoniuse-härra oma teema juurde tagasi:

«Muidugi: inimene pole midagi muud kui rott. Kas te seda Hameln'i rotipüüdja-lugu teate? Teate, jah? Noh, siis on teil ju asi klaar. Puhutakse fanfaari või taotakse trummi — mis vahet seal on — ja rotid

jooksevad pasunamehe sabas jökke või kuhu tahes. Ja kui rott arvab, et sellest on talle kasu, närib ta teise roti ära. Kas koer niisugust asja teeb? Eluilmas ei tee! Aga rott teeb. Ja nii edasi. Kõik inimlikud jooned. Aga kõige tähtsam: rotid teavad ette, millal laev vajub. Jaa. Ma olen Danzigis oma silmaga näinud, kuidas nad sadamas korraga mööda köit kaile tulevad ja voois minema lähevad, enne kui laev otsad lahti teeb ja merele läheb ja hukka saab. Ainult inimene aimab niisuguseid asju ka mõnevõrra ette. Halvemini küll kui rott, aga siiski natuke — sest inimene ju õieti ei aima, vaid ainult n ä e b. — Kuulge, kas võtame veel ühe käraka? Teie ei taha? Mina võtan küll.»

Kui sinisenäoline kõrtsmik talle poisiga uue topsi oli lauale saatnud, arutas Antoniuse-härra edasi:

«Näiteks mina. Ma nägin ammu ette, et tsistertslaste laul on lauldud. Padisel on nüüd veel seitse munka järel. Aga see on ju peaaegu vajunud laev. Ja mina olen pardalt lahkunud. Nüüd ma teenin ordu, eks ole.»

«Kas te arvate, et see laev ei vaju?»

«Kõik laevad vajuvad. Kui mitte enne, siis viimselpäeval. Ja ordu vajub palju varem. Ma olen ju nüüd härra Henningi kaudu asjadele üsna lähedal. Aga meie oleme rotid ja läheme õigel ajal kaile. Ja ma ütlen teile — kena noosiga pealegi.»

«Nonoh...» ütles Pall, «ma arvan, et ordul on praegu näpud päris põhjas...?»

«Ordul — võib-olla. Aga koadjuutoril mitte.»

«Soo-oh?»

«See raha, mis meie seisused mullu mais Moskvasse saatsid, jäi ju Fürstenbergi kätte, sest Moskva ei võtnud seda enam vastu. Muidu poleks ta ju saanud meiega sõdima hakata. Aga koadjuutor kangutas selle Fürstenbergilt endale välja. Vägede värbamiseks ja provianteerimiseks. Noh, koadjuutori terviseks!»

Ta tühendas kolmanda topsi.

«Kui palju koadjuutoril siis praegu raha on?...»

«Ha-ha-haa... Ta on lasknud levitada kuuldusi, et tal on mõnevõrra raha, aga napilt. Tegelikult on neljas rautatud laekas, mis koos tema endaga doktori majja toodi, — noh, kui palju te arvate?» Siin läks ta sosinale üle: «Igaühes sada tuhat marka.»

Kõrts oli vahepeal hukkamiselt tagasivoolavaid külmetanud inimesi täis tulnud ja häältekömin ning õllehais ja hingedurupilved olid nii paksuks muutunud, et Pallu süda kippus jälle halvaks minema. Ta jättis Antoniuse-härra neljanda topsi juurde istuma (ja muuseas jättis ka ütlemata, et ta elab ja õiendab koadjuutoriga samas majas) ning ruttas läbi hämarduva valuskülma tuisu linna tagasi. Ta kujutluses veiklesid pimeneva taeva taustal hukatava ja timukahobuste jõllis silmad meister Bruni punaste hõlmadega segi ja ta enesetundele vajus ebamäärane ja päratu kaassüütunne: *miski hirmus oluline oli väär — ja kõik olid süüdi, kõik olid süüdi suures, ääretus maailmapatus. Tema kui üks neist, kes seda tajusid, rohkem kui teised.* Ja see tunne oli seda süüdistavam, et see oli siiski nii kauge ja hõre ja otsemaid hoopis püüdmatuks pudenes, kui Pallu mõte linnamüüride vahel taas Katharinasse haardus...

Õhtul ütles doktor Pallule ülal väikeses ajutises kirjutustoa:

«Muuseas, hertsog on meie peale rängasti vihane. Ei-ei, mitte minu ega teie peale — Tallinna linna peale, muidugi. Ja õigusega. Ta andis

neile nende kaaperlaevad välja, et nad mõistlikud oleksid. Aga nemad andsid härra Hornile korvi. Nüüd nõuab hertsog neid laevu tagasi — Buschmanni «Minervat» ja Bocki-härra «Delfiini». Kui hertsog oma nõudmisi kordab, tahavad meie kaubahärrad need laevad aastaajast hoolimata Tallinnast hoopis ära saata.»

«Kuhu?» küsis Pall, sest Märten oli ikka veel «Minerval».

««Minerva» vististi Riiga. Aga Bock pidi oma «Delfiini» sel juhul hoopis Stettini saatma. Riskantne ots, novembri lõpus nii väikese laevaga. Ta saadab sinna trepikive. Kakssada tahatud astet, teate, sellest Vasalemma kivist, millest meie suurtoa põrand tehtud on. Muide, meie suurtoas käis eile jälle nelikümmend Monninkhuseni meest koadjuutorile truudust töötamas...» Ta koputas sõrmega närviliselt vastu lauda. «Kui asi niimoodi jätkub, võtab koadjuutor selle Taani kuninga Toompea kahe nädala pärast ilma pauguta tagasi.»

«Paistab küll...» ütles Pall.

«Aga me teeniksime hertsogit halvasti,» ütles doktor, «kui me seda kuidagi ei takistaks.»

«Mismoodi meie seda...?»

«Me peame midagi välja mõtlema! Sest see Monninkhusen on esialgu hertsogi huvidele hoopis ohutum kui Kettler, see tähendab Poola.»

Doktor koputas jälle sõrmega vastu lauda. «Imelik,» jätkas ta, «et sel Kettleril on tema nii nappide rahade juures siiski nii tugev tõmme...»

«Napid rahad — temal...?»

«Muidugi. See on üldiselt teada.»

«Sellepärast see ongi vale!»

«Ohoo... te olete ju päris riigikunstide filosoof! Mis te tahate ütelda?»

«Et ma tean üpris otsesest allikast: koadjuutoril on siin teie enese majas puhast hõbedat nelisada tuhat marka.»

Doktor oli natuke aega vait. «Mmm...» ütles ta siis kõige tavalisemal häälel, «seda tuleb meil kontrollida...»

Alles märksa hiljem tuli Pallule meelde, et doktor oli tema teate puhul neljasajast tuhandest margast äkitselt püsti tõusnud — niisama nagu härra Horn Turus Pallu teate peale, et sõda Liivimaal on puhkenud.

K Ü M N E S P E A T Ü K K,

milles eelmise peatükiga ikka veel mitte lõpule jõudnud ratsasõit tõesti lõpeb, ja koguni kõiki dramatikareegleid täiel määral silmas pidades, muidugi küll ainult niivõrd, kuivõrd ikka seesama Elu ise nende reeglite tarandikke maha ei trambi nagu sõge sõnnihakatus (kui vaatame asju sellesinatse noormehe poolt küljest, kelle jälil me siin peamiselt oleme püüdnud püsida).

Andrusepäeva, kolmekümnenda novembri õhtul korraldas doktor oma majas koadjuutori auks väikese peo.

Samal hommikul kutsus ta Pallu üles ja ütles:

«Balthasar, mul elab peaaegu et Vürstlik Kõrgus majas ja tema lähi-

kond käib mul siin sisse ja välja ja tema ihukaitse peab minu ukse ees valvet. Minu majahärraseisund nõuab praegu, et mul oleksid vähemalt mõnedki teenivad hinged rohkem. Härra Dyck lubas mulle oma rohuségaja Franzu siia appi. Aga mul on tingimata tarvis ka sekretäri. Te hakkate saama viisteist marka kuus — kuni Marburgi-sõiduni. Olete nõus? Vaadake, mul pole Tallinna-taolises linnas ülikooliharidusega meest lihtsalt kuskilt võtta. Esiteks. Ja teiseks — te olete tubli poiss. Nii et pange õhtul oma viisakam ülikond selga ja istuge meie laua alumisse otsa.»

Laua ülemises otsas istus õhtul mustas sametkuues koadjuutor rohelises sametkuues majahärra ja veinipunases siidkleidis majaproua vahel, ja neist kolmest hüval ja kural käel läbisegi rae- ja orduhärrasid, esimestest mitmed prouadega, nagu näiteks punapäine isand Clodt ja paks isand Vegesack, kes pidi teatavasti doktori kaugelt sugulane olema. Muide, härra Clodt oli juba mõnda aega Taanist tagasi: ta polnud seal muud kätte saanud kui Kristjani lubaduse läkitada Moskvasse saatkond, kes hakkab suurvürstilt Liivimaale rahu välja kauplema. Ülemise lauaotsa pool oli istet võtnud ka tänaseks soliidsesse valgekraelisse ülikonda riietunud Henningi-härra, kes oli verivärskelt saanud koadjuutori sekretärist tema nõunikuks ja pidi sellega seoses asuma varsti diplomaatilisele reisile keiser Ferdinandi juurde Viini linna — tema jälle ordule mitte rahu, vaid sõjaabi välja rääkima.

Alumises lauaotsas istus vähemaid ordu ja linna ametimehi, teiste seas halli kassi näoline raekirjutaja Johann Topff, kelle härra Clodt oli suvatsenud kaasa võtta, ning, Pallu kõrval, juba lahedalt vintis Antoniuse-härra, kelle punaka juukseparjaga piiratud tonsuur (ligidalt paistis see hästi ära) oli juba kasvanud roostekarva rohumättasse. Temaga ühel pulgal ja kõrvuti istmeil istumine oli Pallule ühtaegu võõrastav ja meeldiv. Muide, Antoniuse-härra oli sellest naabrusest esimesel hetkel üpris hämmeldunud, aga sai oma hämmeldusest tubli reiniveinilonksuga üllatavalt hõlpsasti üle.

Bürgermeister Packebusch pidas koadjuutori tervenemise ja doktor Friesneri osavuse auks sündsä kõne (koadjuutor oli nädalaga tõesti niipalju paranenud, et ta elevandiluuunupuga kepi najal reipasti ringi võis liikuda), ja bürgermeistri kõne oli austavam, kui linna muiduse tõrksuse juures oodata oleks osanud. Ja karikad käisid õuntega täidetud ja vardas praetud partide juurde rikkalikult ringi ja veini peale võeti hõbeliudadelt morselle ja kollaseid kaneelipurus pruunik rullitud ingverikompekke, ja doktori hõbenõud kumasid ja kõlisesid koadjuutori oomadega läbisegi. Aga üleval, suurtoa trepirõdu rinnatisel mängis Toompea lossi neli väljamaa pillimeest, kes olid koos ületulnud sõjasulas-tega Monninkhuseni alt koadjuutori teenistusse siirdunud. Ning nad ei puhkanud seal sugugi mitte trompeteid ega tagunud trummi, vaid vulistasid mingitest Itaalia või mine tea mis maa tundmatuist keelpillidest imeliselt hoogsaid ja magusaid viise.

Pall silmitses üle karikate ja küünalde piduliste siin-seal juba veinist hõõguvaid nägusid ja muuseas abielupaar Vegesacke, paksu härrat ja luidrat prouat, ning tundis äkitselt rõõmuslaia matsimõnuga tammi-seid pingilaudu oma istumise all: tema oli siin, alumises lauaotsas muidugi, kuid ikkagi siin — aga näiteks Hommikumaa Paska ei olnud **siin teps mitte**... Kuskil madalas voogas hiljutine suure maailmapatu tunne küll taas ta meelde, **aga mõõnas ta enesetunde** kivikalda ees (küll vaipse allveemurega) tagasi, sest kaldakividele olid kandiliste täh-

tedega kirjutatud Issanda sõnad Pallu ja ta Jumala kabelikõnelusest:
... *Ära ole narr!*

Ei-ei! Pall ei tahtnud olla narr... Aga koadjuutor oli jõudnud üli-
lõbusasse tujju ja pani oma vasaku käe järjest ümber Katharina tooli-
korju ja nüüd äkitselt ka ümber Katharina õlgade. Nähtavasti jäi ilme,
mis sel puhul üle Pallu näo libises, Antoniuse-härrale silma. Sest ta
kummardus Pallu kõrva juurde ja ütles:

«He-he-hee... Pole seal imeks panna midagi. Meie isand on naiste
peale veel hakkajam kui moskvalase peale! Kas te seda ilusat laulu
kuulnud, mis tema kohta lauldakse —?»

Pillimehed pidasid rõdul parajasti vahet ning valjenenud jutukõma
ja peekrite tinina taustal ümises Antoniuse-härra Pallule kodi ja veini-
lõhnaga kõrva:

«Koadjuutoriks olen ma Liivimaal,
minu nime tuntakse mitmel maal.
Mind tuntakse maal, mind tuntakse linnas:
kenad naised on minu pool eriti hinnas.
Mu südames alati süütavad tuld nad
ja mul nendele kuluvad kenamad kuldnad...»

Tõsijutt, koadjuutor muutus iga hetkega lustakamaks. Ta jõi oma
karika kulinal tühjaks ja virutas elevantilunupulise kepiga niisuguse
laksu liudade vahele vastu lauda, et Pall mõtles: Klaar, et neil hulludel
kindlaks moeks peab olema mõõgad joomatuppa tülles ukse taha
jätta... Siis pöördus koadjuutor taas Katharina poole ja kummardas
oma pruuni habeme üsna ta näo ligi ja rääkis talle midagi, ja Kat-
harina vaatas naeratades lauale ning näis elevusest hõõguvat. Aga dok-
tor koadjuutori teisel käel nippis kitsast hõbekarikast veini. Ta parem
kulm seisis tsipa-tsipi kõrgemal kui vasak. Ta tumedad silmad sirasid
naerda ja ta kitsad vurrud puudutasid karikat nagu lendutõusev must
lind.

«... Ma saan veel aru, et ta härra Horni puhul käskis naisel lahke
olla, sellest võis tõesti linna saatuse ära rippuda,» mõtles Pall, «aga mis
kuradi pärast praegu siis...?» Ning ta tundis, kuidas ta selgroojuures-
tikust, sealtsamast, kus ta äsja oli tajunud tammiste pingilaudade mõ-
nusat kindlust, hakkas südame poole tõusma mingi ihuliselt tajutav
etteaimduse-äng... Laua teises otsas haaras koadjuutor Katharina
uuesti kaenlasse ning andis talle kogu laudkonna nähes suud — ja dok-
tori tumedad silmad sirasid naerda.

Hea, et Pall mõlemad põidlad lauale aetas ja mõlema käega laua-
serva hakkas pigistama. Sest sealsamas sosistas Antoniuse-härra talle
kõrva:

«Teie majaproua on ju kolmandat päeva koadjuutori kallim... Ja
minu isand keeras mitte ainult majaprouale, vaid ka majahärrale ära!
See sai nähtavasti teada, et koadjuutor istub hõbedahunnikul, ja sea-
dis enese ise talle ette...»

Pall pigistas lauaserva nii, et ta kumbki põidlaküüs oli valge kui luu.
«Te ajate jama!» ütles ta kähedalt.

«Kallis noormees... härra Henning võttis talt ju eile koadjuutori
nimel nuhivande. Ja maksis talle kolm tuhat marka. Truuduse ja naise
eest. Ma ei tea ainult, kuidas see summa kahe asja peale jagunes.»

Pall oli vait. «Ja mistarvis te seda minule räägite?» küsis ta tuhmilt.

«Niisama... Teie — kuidas seda ütelda —, teie m i t t e s a k s a r a h u käib mulle sapi peale. Või ütleme: ma olen selle pärast kade. Ma tahan, et te teate, mis isand teie isand on. Ja mis emand teie emand.»

Pillid rõdul vulisesid edasi. Ordukumpan doktor Geilsheim, atsakas mees, kelle ablas pilk ja liikuv ninaots iseseisvalt ja erinevais suundades seltskonda silmitsesid, seisis püsti ja pidas kõnet, mida keegi pillitiniinas ja jutukõmas ei kuulnud. Ja hetkeks näis Pallule, et Katharina saatis sealt kaugelt talle, Pallule, appihüüdva pilgu. Pall pigistas silmad kinni ja tundis peolärmis kahe-, kolme- ja neljakordseks valjenevat ning just nagu lõpmatult edasi kestvat. Siis tegi ta silmad lahti, pöördus täies laiuses härra Antoniuse poole ja ütles tasa:

«Tulge kaasa. Ma tahan teiega rääkida.»

Ta tõusis püsti ning Antoniuse-härra tõusis samuti, küll pisut viivitades ja õieti teadmata, kas tõrkuda või alistuda. Pall suunas ta enese ees laudkondsete vahelt välja ning peaaegu ja tõukas ta suurtoa tagant hoovi viivasse koridori. Kui nad õue astusid ja uks nende taga sulgus, küsis Antoniuse-härra:

«Kuhu me läheme?»

Pall ei vastanud. Ta suunas Antoniuse-härra enda ees minema ning järgnes talle. Ta lükkas palvekabeli ukse lahti ning nad astusid kabelisse. Kuna maja hoovipoolsed aknad olid valged ja hoovis lumi maas, oli pimedus kabelis võrdlemisi läbipaistev. Pall ütles tasa:

«Siin — inglikuju ees — vannu — see, mis sa rääkisid — tõeks või valeks.»

«Kuule — mis sa, poiss, mõtled,» ütles Antoniuse-härra natuke kile-dalt, «mis kuradi pärast mina peaksin sulle vanduma —»

Pall võttis parema käega Antoniuse-härra vammuserinnust kinni ja raputas. Raputas lihtsalt võimetusest teda teisiti sundida. Antoniuse-härra tundus olevat nagu õlest tehtud. Ometi oli kuulda, kuidas ta kumpanivammus õmblustest raksatas.

«Vannu! Tõeks või valeks!»

«... Ma... ma võin... ma võin muidugi vanduda... hõk...» ütles Antoniuse-härra neelatades.

«Noh?!»

«Ma — vannun — see on — tõsi.»

Antoniuse-härra hoidis kätt püsti, ja kuigi see lüümes pimeduses peaaegu ära paistis, katsus Pall (tal parema käega ikka veel rinnust kinni hoides) vasakuga järele, kas ta käsi oli korralikult vandeks tõstetud. Pallu vasak kämmal tõusis kobades mööda Antoniuse-härra paremat rannet üles ja kompis ka mõlemad tõstetud sõrmed ükshaaval üle. Siis tõukas Pall Antoniuse-härra õlgupidi vastu ingli kiviseid põlvi ja pöördus sõna lausumata minema.

«Oot,» hüüdis Antoniuse-härra kähedalt, «kui te mõtlete seda asja kellelegi rääkida —»

«Mis siis?»

«Siis — kas laseb härra Henning teid nurga taga maha lüüa või mürgitab doktor teid ära!»

Pall seisis avatud kabeliuksel ja Antoniuse-härra nägi ta laia musta kogu vastu õue heledamat pimedust ning mõtles vist silmapilgu, kas see suur tola, see hirmus matsimühakas ei kavatse tal uuesti rinnust kinni rabada. Aga suur tola ja hirmus mühakas ei liigutanud. Kuid silmapilgu pärast ütles ta äkitselt sõna, mida talt kõige ta primaanihariduse juures poleks mõistnudki oodata (kui just juhuslikult teada polnud, et ta hil-

juti oli juba ülbust võtnud seda tarvitada). Ta ütles selgesti kolmesilbiliselt:

«I-di-oot!»

Kaks tundi vantsis Pall mööda hilisõhtust kõledat, jäätunud, tühja, tõmbetuulist linna ja tundis, et teda on pussiga ribidesse löödud. Aga — uskumatu: müürid olid vankumatult paigal, tornid seisid endiselt, väravad olid kindlalt suletud (kuid poole färdingi eest avatavad — ha-ha-ha-haaa...) ja majade kivised näod ei näinud, kuidas il kihutas määratud lumepihu ümber koerakuseste nurkade. Majade kivilõustad ei lausunud sõnagi risust, sõnagi prahist, sõnagi roojast, mis vedeles oi kui paljudes hoovides. (Oi kui vähesed hoovid olid nii puhtad ja kasitud kui Friesnerite hoov — ho-ho-ho-hoo...)

Mööda Kuninga tänavat õõtsuvat lumekirjut munakivijõge tuli kella-mehe kantava laterna valgel pikas mustas kasukas õpetajahärra — aa, härra Harder, hüüdnimega Mündrik; mis ta unuvat matsipäritolu meelde tuletas — ükskõik kellele viimset salvimist viimas: viimset salvimist hukatavaile ja hukkajaile. käskijaile ja kästavaile... Eeeeh... Nunna-kloostri-taguses müüri vahes vilkusid küünlad põisakendes ning akende taga hüplesid pröökavad ja kiljuvad varjud: seal prassisid koadjuutori sõjasulased oma litsidega... ja doktorimajas prassis koadjuutor oma... Mmmmm...

Kaks tundi. Aga (olgugi tema maailm kokku varisenud) üle kahe tunni ei või noor inimene niisugusel puhul ometi mitte mööda südaõist linna ringi vantsida. Vähemalt mitte siis, kui ta just hiljuti on kõnelnud oma Issandaga ja kui Issand on talle selge sõnaga ütelnud: kuula minu häält eneses, *aga ära ole narr*...

Suurtoa päratu uhkuseaken oli valge. Majast kostis piduliste hääli. Pillid mängisid ikka veel. Ja kui Pall kangialuse väravast sisse hakkas minema, hüppas üks valvesse pandud sõjasulastest etikult alla, vaatas talle ligidalt näkku, noogutas ja ütles teisele, kes etikul hellebardiga vehkis, et sooja saada:

«Doktori sekretär.»

Pall lõi kangialuse värava klõmmdi oma tiitli järel kinni ning astus hooviuksest tasa Frolinkite trepile. Aga esimene asi, mida ta trepile astudes tajus, oli see, mida ta siin esmakordselt oli tundnud siis (ja pärast ikka ja jälle taas tajunud), kui ta retkelt hertsogi juurde tagasi oli tulnud ja majaukse avanud: Katharina nelgilõhn. Lõhn, nagu oleks kellegi käsi ta südame äkitselt pihku võtnud. Kellegi pehme käsi, mis paljale südamele ikkagi hirmsasti valu teeb...

Aga ära ole narr... Pall läks hiirvaikselt trepist üles ning avas ukse väikesse vahetuppa, mida Meus töötoaks tarvitas. Tuba oli pime ja tühi. Üle õue, koadjuutori ülakorruse akendest langes valgusekuma Meuse raamaturiiulile ja puldile. Tagumise toa ukse tagant kostsid magava Meuse hingetõmbed nagu lühikesed ohked. Pall avas ukse Frolinkite väikesse pimedasse suurtuppa ja sulges selle enese taga. Avas ukse kõöki ja sulges ka selle. Tõmbas saapad tasa jalast ja pani nad oma ukse kõrvale kõögi seina äärde. Seisis sokkides kõögi jahe-daist siledaist paeplaatidest põrandal ja nuusutas sooja koldetuha pimedas eriti selget lõhna — ning tundis, et nuga ta ribide vahel polnud enam nii terav nagu esmalt... *Nüüd oma urkasse minna, maha istuda ja mõtelda, mis peab sündima.*

Ta tegi madala, kuid raske ja kääksuva lömmulaudadest ukse ettevaatlikult lahti ja pani selle enese taga taas kinni. Ta sirutas jala välja, leidis varvastega järi ja võttis istet. *Mõtelda, mis peab sündima ... Kui kõik maailm on selle neetud naise lõhna pilgeni täis ...*

Siis sosistas keegi äkitselt otse siinsamas:

«Balthasar ...»

«Annika ...! Mis on?! Miks sa siin oled?!»

«Tsss. See pole Annika. See olen mina ...»

«... Katharina ...» ütles Pall sosinal. Kui on olemas sosistatud karjatusi.

Tuul kõbistas aknapõie taga. Alt kostis piduliste ja pillide hääli.

«Te peate minema. Teid otsitakse,» ütles Pall pika hetke pärast. Ta hääli kõlas nii, nagu sosistaks ta kivikasti põhjast.

«Keegi ei otsi mind!» ütles Katharina sosinal ja ruttu. «Matthias arvab —» Ta takerdus ja rebis selle siis enesest välja: «Te saate ju nagu nii teada — Matthias arvab, et ma olen koadjuutori juures.» Ta pidas vahet ja oli kuulda, kuidas ta iga ihukübemega kuulatas Pallu iga liigutust. Kuid Pall ei liigahtanud — ja ta jätkas: «Aga koadjuutor magab. Ma näppasin Matthiase tagant uneõuna pulbrit ja puistasin talle veini sisse.»

«Ja mis te minust tahate?»

Vastus pidi olema Katharinal ammu valmis. Ta sosistas uneskõndija kindlusega:

«Et te päästaksite mind nõidusest, mis mu peal on — et ma Matthiase kütkest lahti ei saa ja ikka jälle temaga magan ja kõigi isandatega, keda ta teenib ja kellega ta käsib.»

Ta tõusis Pallu asemelt, kus ta oli istunud, ja tuli pimedas Pallu juurde. Ta silitas Pallu nägu lõhnavate jahedate värisevate kätega. Ja siis tuli Pallu sisse Kurat, imelik halemeelne ja raevune, irvitav ja himur Kurat ja võttis temas täiesti võimust. Pall asis Katharina pimedas sülle ja peaaegu et paiskas ta oma asemele. Ta rebis saamatute salarõõmsate raevuste matsikätega Katharina siidhilibud tal ült. Siin sa mul oled, parastas armutu Kurat, kui ta teda võttis — proua ja hoor — isa vana voorikasuka närudel! Ja kõik oli ta ägeduses koos: alaväärsus, armukadedus, petetus, viha, kättemaks. Ja Kurat tsiteeris ta lavatsi ees itsitades Apuleiuse «*Metamorfooside* ehk *Kuldeesli*» kõige lõbusrõvedamat kohta: *Heu me, qui dirrupta nobili femina bestiis obiectus**... Aga, oi, kui ebajärjekindlad on ometi inimsüdame vaesed kuradid! ... Pallu jämedad vihased heldivad käed libisesid mööda Katharina pööraselt siledaid liikmeid ja rindu... (... Kolmeteistkümmel maal ei leidu nii sileda nahaga naist...) Pall tundis huultega Katharina pisaraid ja tundis, et Katharina tundis tema omi, ja siis tundis ta Katharina süttimise meretõusu. Ta kõõgitaguse pimedus muutus tumelil-laks ja rohelisetäpiliseks ja ta sosistas: *Oi sina libu ja laps, oi sa õnnetu imeloom, sa kallid, sa õnnid, sa Püha Neitsi õde*... Ta sosistas ägades: *Issand Jumal, niisuguseks oled Sina meid teinud*...

Ainult üpris tähelepanelik pilk (ja võib olla, et isegi mitte see) oleks suutnud märgata pimedas nurgas Kuradit ootel, lõug pihus, küünarnukk «*Kuldeesli* ehk *Metamorfooside*» kaanel, mille servale oli kritseldatud: *Aga ära ole narr*...

Kui Katharina maldas käed Pallu ümbert lahti lasta ning nad pea

* Häda mulle, kes ma õilsa naise lõhki ajan ja metsloomade ette heidetakse...

alla asetab ja kui ta suu Pallu suudlustest vabaks sai, rääkis ta sosinal: «Ma olin ainult Matthiase kirjast lugenud, et sa olemas oled. Ta kirjutab: üks kena matsipoiss ja paistab, et südamega... Öösel pärast seda näidati sind mulle unes. Ja see olid täiesti sina, kuigi ma sind ihusil-maga polnud näinud. Ja sealsamas üteldi mulle: Kui te ma sind armastama hakkab, pääsed sa oma nõidusest lahti, aga ta peab ise seda tegema... Ja nüüd ma ei teagi, kas see aitab... sest ma pidin ikkagi sind paluma, et sa mind päästaksid...»

«Aga sa ei ütelnud mulle, kuidas...» ütles Pall sosinal.

«Jah, seda ma tõesti ei ütelnud...»

Kui Pall tukastusest virgus, hõngas tühi lohukoht isa vanal kasukal nelgilõhna ja aknanelinurk müüris oli hahtest hall. Ja Pall nägi selgesti: kambri kõige pimedamas nurgas istus Kurat ootel, lõug pihus, küünarnukk «Metamorfooside» kaanel, mille servale oli kritseldatud: *Aga ära ole narr...*

Pall pani jalad maha, tõmbas särgi selga ja istus lavatsi äärel. *Järele mõtelda, mis peab sündima.*

Ta heitis pilgu lauakõkatsile. Seal valendas kolm-neli paberilipakat üksteise peal — ah jaa: ta oli nädala eest alustanud märkmete kirjutamist sündmustest doktori majas, öieti sündmustest omaenese elus. Märkmeid omaenese kroonikaks. Mitte oma isanda omaks! Milleks isandate kroonikaid, kui isandad on ju u d a d! Et tõmbetuul lipakaid laiali ei puhuks, oli nende peal Vanalt turult leitud hobuseraud. Ta võttis hobuseraua pihku ja istus liikumatult oma lavatsi serval. Siis tõmbus ta äkitselt vimma. Ta õlad paisusid särgi all kummi ning randme- ja küünarnukikõõlused naksatasid — ta murdis hobuseraua pooleks ja ütles kuuldavalt:

«Ma lähen siit ära.»

Mõne tunniga oli kõik lahendatud.

Ta pani riidesse. Ta pakkis natuke pabereid ja pesu ning mõne riide-tüki parajasse puukasti, keeras isa vana voorikasuka selle peale rulli ja sidus sellele rihma ümber. Ta võttis kasti õlale ja läks varavalges Kimmelpenningi juurde ning sai talt õnnistuse ja sada marka:

«Mind ei ole ehk kes teab kui kauaks. Kui sul hiljem veel raha tarvis on, küsi raelt. Ma jätan vaeste eesti poiste koolitamiseks tuhat marka raehärrade kätte. Saad aru: ma tahan, et rohkematele abi oleks. Noh, lase jalga. Kui Issand annab, ehk näeme veel.»

Kimmelpenningi juurest läks ta Oleviste käärkambrisse — Meus oli juba seal. Pall pani pambu maha ja ütles talle: «Kirjuta nüüd Wolffile see kiri. Ma sõidan tema juurde Stettini.»

Meus võttis ehmatuses istet: «... Millal?»

«Homme koidu ajal.»

«... See on ju... see on ju nagu põgenemine?! — Oled sa kuriteo teinud?»

«Ma ei tea. Võib-olla...»

«Hm. Ja mis ma talle kirjutan?»

Pall dikteeris Meusele lühikese kirja: *Selle tooja on minu naise vend. Ta on Tallinnas minu käe all õppinud. Õpeta teda edasi. Ma usun, et ta mu lootusi ei peta.* «Kas sa usud seda?» küsis ta ja vaatas Meusele silma.

«... Usun küll,» vastas Meus, ja mõtles: Ma ei ole selles ju tõesti

mitte päris kindel. Võib-olla isegi mitte kuigi kindel... Aga vististi on poisil praegu minu usku tarvis.

«Ja Annikale räägi minu ärasõidust ise.»

«Mis ma mõistan talle rääkida...?»

«Seleta midagi... Võib-olla ma kirjutan...»

End käärkambri uksele Meuse murelikust ja masendavalt heasoovlikust pilgust lahti rebida oli valusam, kui Pall oleks oodanud.

Olevistest läks ta sadamasse ja otsis Märteni «Minerval» üles. «Minerva» pidi homme lõunal purjede alla minema, aga «Delfiin» juba koidu ajal, sest hertsog Johanilt olid saabunud uued nõudmised ja ähvardused.

Märten võttis Pallu pambu hommikuni hoiule. Ta pidi asja «Delfiini» pootsmaniga klaariks rääkima ja tahtis ka Pallu enese juba õhtul «Delfiinile» viia. Aga Pall ütles, et tal on linnas veel asja.

Selle viimase öö magas ta Kalamajas. Peale vana Truuta ei olnud siin kedagi kodus, sest isa ja sulased olid voriga Haapsalus. Aga Pall las kis Truutal endale süüa anda ja palus teda isale seletada, et tema on nüüd Saksamaale ülikooli sõitnud, kuna selleks avanes ootamatu võimalus. Siis kõndis ta majaümbruse läbi, jalutas mööda lumevöödilist jääkirmes randa parasjao Kopli poole ja jälle tagasi ning ronis ka talli lakapealsesse ja leidis ülevalt müüriservalt oma vanad kivikuulid üles.

Ta magas isamaja madala lõhaspoolikuist lae all lühikese unenägudeta une ja oli enne koitu Truuta leivakotiga sadamas.

Märtenile ei jõudnud ta jumalagajatul midagi mõistlikku ütelda. Pimedal kail toppis Märten talle ta pambu ühte ja omalt poolt suure leivakoti teise kaenlasse ning «Delfiini» pootsman viis ta sedamaid kaasa.

Seesama pootsman, kes ta viie marga eest jäneseks peale võttis, ütles, et väinad mandri ja saarte vahel on sel aastal juba jääs ning et «Delfiinil» tuleb lääne poolt mööda avamerd ümber Hiiu- ja Saaremaa purjetada. Ning et välja ei tohi Pall trümmist enne ilmuda, kui nad Kõpu tuletornist möödas on. Kõige varem ülehomme hommikul.

Pall keeras enda madalas pimedas trümmis küljeli. Ta tahtis Märteni antud leivakoti pea alla panna, ja märkas, et üks kahest leivapätsist, mis seal sees tunda olid, oli tahkjas kui ront. Ta võttis selle välja ja kompis seda pihuga, ning ehmatas: ta käsi tundis Märteni teravad sarnad ja kitsa palge ja pilgese suunurga ära. See oli ta sõbra laastudesse peidetud kasepuust nägu.

Ja siis lesis Pall pimedas trümmis vana kasuka peal, külje all kivikõvad kodusest paest trepiastmed, ühe kõrge ning aimamatu trepi jaoks määratud, sõõrmeis ühe unenäolumma nelgilõhn — ja kuulis, kuidas otsad lahti hõigati ja purdetu mere plahin aina valjemaks tõusis, ning tundis, kuidas kõik õotsuma hakkas, nagu poleks maailmas ei lõhnadel, ei kaljudel pidet.

Armastus

ja pudelisse tilkus minu valge küünla vaha
ning nelja külakooli helelillat tinti
sa istusid ja meie aeg sai rahaks
sa istusid mu rohelisse pinki

su tuhat silma korruga mind kaalus
ma aimasin su palaviku palveid
me ajus keerles unelmate vaalu
me salgasime ennast luuni valgeks

kolm imikut nii sündis meie valust
me laenasime pinaleid ja küünlaid
kuldprosse salamandreid ratsu jalust
et teineteisele neid minna maha müüma

sa istusid mu rohelisse pinki
ma olin laatsaretis palatis ja voodis
mus lõgisesid miljon ukselinki
siis nende tarvis mulle ukсед toodi

palatikaande mu nimed on lõigatud
selline palat selline laatsaret
tuln ei teadnud et hüütud või hõigatud
tuln kui viimane leegitsev naatsaret

sirelipõõsad mul kasvasid põlvedest
käel hoidsin kandmikku kus oli rohi
tuln ja suitsu mul immitstes õlgadest
oimudel see mida öelda ei tohi

must mantel seljas ma vaarusin rannani
rand oli kaevudeks kuiivanud kokku
süütasin sinu sa põlesid kannani
süütasin sinu ja vajusin kokku

ära vaid möödu must lühtrises toas
ning ära piina mu silmi
kokku me saime kord kevadel joas
valguvas sinas kesk pilvi

ükskord meid põletas rammestus suur
kandsime hukkuvaid tähti
aimasin öö tuleb varjudepuur
sulgub ei tea kas meid nähti

ära vaid möödu see lühtrite vaik
kõrvetab juba mu silmi
luba ma ootan su särade paik
kordki võib korvata pilvi

Kolme küünla valgel inkunaablit lehitsedes *

ad kohtusid täpselt kell 12 Raekoja kella all.

Seda kokkusaamiskohta olid nad armastanud lapsepõlvest peale, see sidus neid romantiliste mälestustega, veel rohkem aga mingi üleva paraadlikkusega. Teinekord ei lahkunud nad kohe, vaatasid mööduvat inimesumma, satustid häbenevale kohtamistootajale või leidsid ennast äkki turistidegrupis, keda energiline giid võlvialuste linnavappide juurde vedas. Nad neelasid giidi sõnu, kuigi see neid sugugi ei huvitanud, neile tegi pöörast nalja fantaasiarikkus, mis kogu keskaegse linna ajaloo taandas mõnele totrale anekdoodile või banaalsele loole keskaegse vibuvõitluse ja aadlipreilide edevuse aadressil. Siis nad turtsatasid kõige ebaloogilisemas kohas naerma ja tulid tulema, jättes terve grupi imestunult järele vaatama. Nad ei läinud siit kaugele, ronisid üles «Pegasuse» keerdreppist ja istusid mõnesse seinalauda valgustite metallkilpide ääres. Nad armastasid kohutavalt seda kohvikut, neile meeldis siin kõik — abstraktne alumiiniumskulptuur, keerdrepp, kunstnike miniatuursed hooajanäitused ja haigutamapanev igavus. Selles kohvikus, vist ainukesena kogu linnas, võis tunda ennast ümbrusest lahtirebituna, lobiseda, teha tähtsaid märkmeid või niisamuti suitsetada ja vaadata keskaegse kiriku tornikiivrita kontuuri, mis sellisena neile nii meeldima oli hakanud, et nad puhtfüüsiliselt ei talunud torni taastamise ideed ja pommitasid toimetusi ning vastavaid asutusi, kuigi ametlike reageeringute põhjal tagajärjetult. Siis lubasid ja vandusid nad endale, et niipea kui tornikiiver valmis saab, lahkuvad nad demonstratiivselt kohvikust, nad mõtlesid välja terve protseduuri ja isegi lahkumiskõne teksti, kuigi nad selles päris kindlad polnud, kas nad seda siiski kunagi teeksid. Sest liiga armas oli neile kohvik, liiga armsad ettekandjad ja nad armastasid ainult siin valmistatud kohvi, kasutades iga võimalust selle reklaamimiseks.

Siinviibimise kodusus ja harjumuslikkus kohutas teinekord neid endidki, sest nad hakkasid kartma, et võivad mingi harjunud ootamatusega hakkama saada ja leida ennast näiteks põrandal idamaa-istes kohvi joomas või imelikke, võikaid ja segaseid häälitsusi esile kutsu-

* Tänavusel Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» novellivõistlusel äärmärgitud teos.

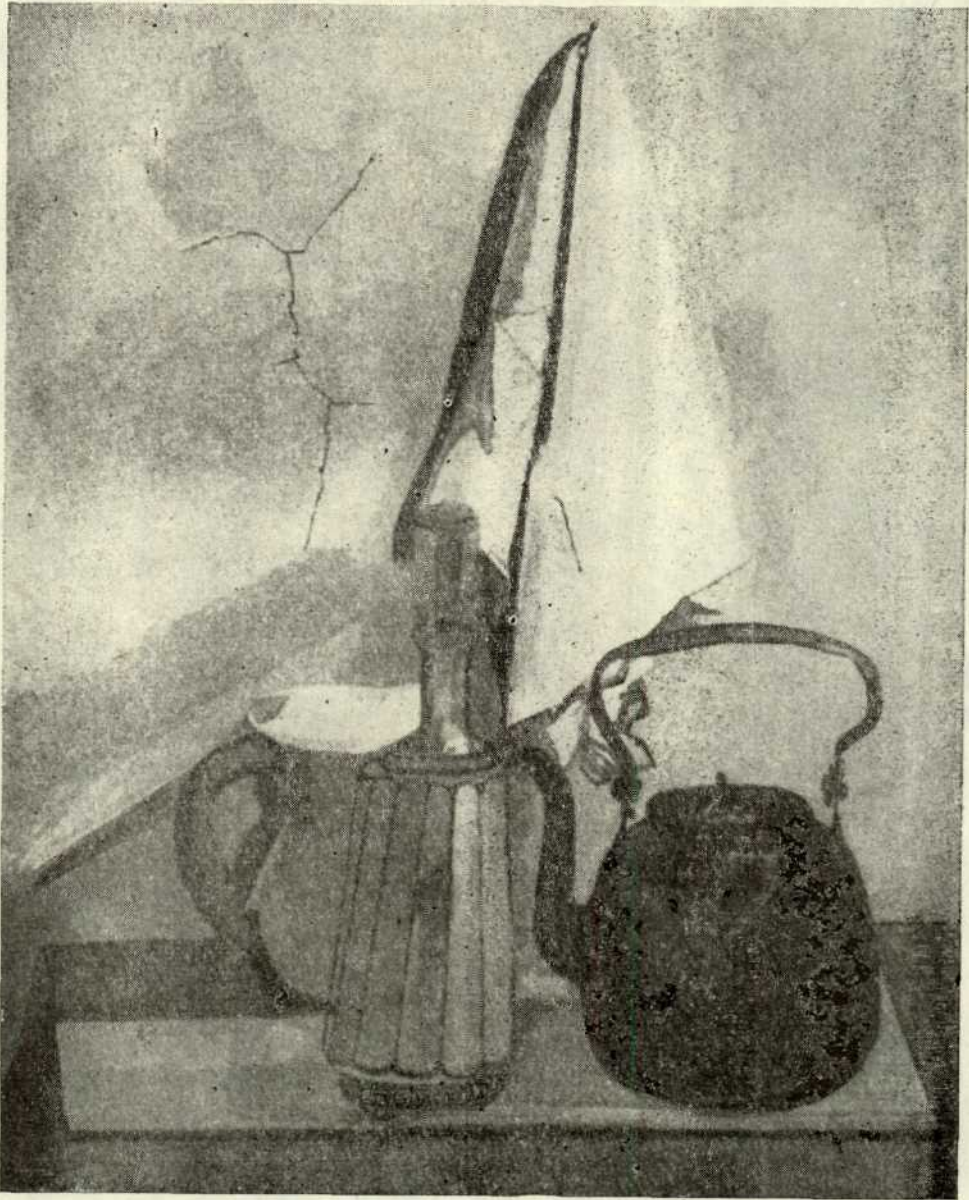
mas. Paljas mõte sellele maandas nad jälle naljatundele vaatamata reaalsuse pinnale.

Siin käis hulgaliselt nende sõpru, kes tavaliselt jõid rutates oma kohvi ja jooksid tööle tagasi, neile aga oli see protseduur, maagia, mis nõudis aega ja millele kulutatud ajast ei tohtinud kahju olla. Taoti näis, et siit käib päeva jooksul läbi terve nende tutvuskond, mis vastas ka tege-likkusele, sest kujunenud oli see just siin, sama igava, pealtnäha vaipse kohviku miljöös.

Tavaliselt ei tervitanud nad üksteist erilise põhjalikkusega, aitas väikesest peanõksatusest, naeratusest või silmapilgutusest; kui keegi oli aga nädalaks kadunud, siis tuli kindlasti mõni sõna vahetada, see aja-line intervall tundus nii lohutamatu pikana.

Neil ei tulnud kunagi puudu vestlusteemadest, nad veensid ja lohu-tasid sellise jõuga, mis ainult aatekaaslastele omane on. Kindlasti kor-dasid nad teemasid, rääkisid üldtuntut, igavat, aga nad ei rikkunud mänguregleid, nad olid kannatlikud kuulajad ja arutlejad, see oli nende kokkukuuluvuse üheks põhitähiseks. Selleks oli nende tutvus-kond küllalt läbi arutatud, kindlaks määratud, et ükski ohver neile või nendelt palju ei olnud. Siin olid arhitektuuriüliõpilane, grupp noori kuulsusetuid luuletajaid, paar instituudi teaduslikku töötajat ja mõned väga proosaliste alade esindajad, kes nõustusid vaikimisega seda mängu vastu võtma. Võiks öelda, neil kõigil oli üllatavalt ühesugune arusaamine, lähenemine, vaidlused mõjusid praktiliselt näilise vahemänguna, kus veel enam konsolideerus arusaamade ühtsus. Nad teadsid seda, ja kui keegi neist arvas, et teatav etendus teatavas teatris on läbi kuk-kunud, rämps, võis ta veendunud olla, et nii arvavad ka teised; kui mõne noore luuletaja debüüt maailma-avastusena mõjus, siis ei tulnud see ka teistele üllatusena. Ilmsesti ei saanudki see teistmoodi olla ja ilmsesti ei olekski saanud teistsugustel tingimustel seda seltskonda tekkida. Sellepärast oli päris arusaadav, et neil olid oma lemmikauto-rid, moejoonekohased klassikud; kõik muu liigitus hajuvasse keskpära-susse, mille on üles upitanud ja reklaamikäraga ümbritsenud seesama keskpärasus.

Nad suitsetasid ja rääkisid lõpmatult noore kahvatu luuletusi kirju-tava advokaadi seltsis; siis hakkasid nad eksponeeritud üliõpilasnäituse järgi ennustama kunstnike (*à propos*: kahjuks tundmatute) tulevikku, see oli lõbus, meelikõitev, vastutuseta fantaasiategevus. Äkki hakkasid nad ülima püüdlikkusega dešifreerima näituse «Emadust», «Iivet», «Konstruktsiooni», unustades selles mängus varasemad ironiapisted. Kui nad olukorra totrust *in facto* tunnistama pidid, keerasid nad jutu-teema teisale ja kuulasid heldinult advokaadi uusi värsse. Nad olid kogu tema loominguga tuttavad, seda jätkus mitte üksnes tööle ja koju laua-sahtlitesse, vaid ka pööningule, mida advokaadi-noormees ilmse rõhu-rõõmuga teatavaks tegi. Siis, riivanud hooletult seltskonnaklatši, lõpe-

H. Roode

Vaikelu (Õli) 1970

tasid nad ootamatult poolelt lauselt, jättes punetava kaaslaste pabereid korrastama, ja keerlesid trepist alla. See loomingupalangu puänteeritud lõpp joobnustas neid, andes neile täitumatut usku ja optimismi. See kohvikuturniir sünnitas neid teiseks, õhuliseks, valuliseks, kunstidest osasaavaks, mille momentaanselt, halastuseta neelas endasse röske neljakorruseline maja, kirjastus, kus nad töötasid korrektoritena, kuigi eri tubades, kus pealegi sagedased sisemised reorganiseerimised sõidutasid neid korruse üles- või allapoole. See maja oma rikkis liftiga, kitsaste, mõõdetud koridoridega ja ülipüüdliselt valgeks värvitud ustega oli neid esimesel pilgul kohutanud ja mingi ebamugavustunne, võõrastav eemalehoida täitis neid ka aastate takka, kuigi taipamisega, et nad masinaosadena nende valgete uste varjus hommikust õhtuni on sunnitud töötama. See töö oli igav, tüütu, nad püüdsid seda endast välja suruda, kui vähegi võimalik. Mõnikord, viimasel ajal väga harva, petsid nad endid illusiooniga avastada midagi jalustrabavat keele süntaktilises ehituses, viia vead mingisse süsteemi, muuta tähed elusaks. Aga ometi pidid nad endale tunnistama, et nad seda ka ise tõsiselt ei võta ja et nende tegelik elu piirdub töövälise ajaga, lõunatundide ja õhtutega. Siis tundsid nad ennast märtritena, kadunud luuletajatena ja kunstnikena, kes liiguvad totrate tähtede, silpide ja sõnade maailmas, mis neid kurdistab ja nende oletatava hea alged armutult hävitab. Korrektuurpoognaid lugedes jälgisid nad tegelikult kella, tegid oma armutut lõputut tööd ja ootasid nende kõite katkemist, mis tiivustatud hinge kinni hoiavad. Nad jäid endassesulgunuiks, sissepoolevajaajaks, see ei häirinud neid, sest sinne maailm, terve kirjastus oma ametnikega oli neile liialt tehisklik maailm, et sellega enamat kontakti otsida. Taoti püüdsid nad oma tööd võtta kergelt, koketeerivalt nagu paratamatult tülikat, nad ei näinud karjäärivõimalust ega üldse perspektiivi. Siia tulles olid nad veel üliõpilased olnud, kes kergesti auditooriumikitsikusest loobusid, hellitades hinges võimalust diplomi ka niisama, muuseas tasku toppida. Sest see elu, kaasa arvatud ka valgete uste elu, oli märksa vilkam ja fantaasiarikkam tudenglikust tuupimisest, millest nad kogu aeg olid tundnud end kõrgemal seisvat. Nad tundsid, et võivad lennata, neid ei huvitanud esialgu lennukõrgus ega -trajektor. See vabanemine oli andnud neile õiguse sukelduda maailma näilisusse, arendada intellekti, maitset ja käitumist mitte pehastanud klassikute, vaid kaasaja järgi. Neid haaras see intellektikooli niivõrd kaasa, et paljas mõte õpingute jätkamisele ülikoolis neid ahastusse oleks viinud, kuigi nad mõistsid, et just paratamatult sellega kärbib nad ihaldatava lennulae, võib-olla üldse frivoalse lennu võimaluse. Aga nad uskusid, uskusid siiralt mingisse imesse, oma õnnetähte, mingisse ootamatusse õnneloteriisse, mis neid heljuvalt taevasse kannab. Selle ragiseva ja kuiva tekstidepaikamise juures leiutasid nad üha rohkem teooriaid ja hüpoteese, mis väärinuksid patenteerimist, ja

mõnikord läksid nad nii kaugemale, et võtsid mõne teeneka tegelase memuaarid koju haltuuratööks kaasa, et autori mannetuse üle professionaalset mõnu tunda. Neid pakkumisi ei olnud palju, need ei olnud eriti tasuvad, aga ometi sisendasid maagilist kindlustunnet.

Aga alati ei jõudnud nad oma osas olla, varisesid kokku, muutusid kergestiärrituvaiks ja absoluutselt töövõimetuiks, eriti õhtustel kodutundidel, millest nad ometi päev läbi tööl mõelnud olid ja mille eel-
tööks nagu kogu varasem päev kujunes. Siis ärritas neid kõik — kollane pörand, lilla lagi, mõisnike-aegne kuldraamis peegel, eelmise sajandi põimtoolid ja saatüritega sekretär, mille kohal kassinägu-kell kukkus täistunde; nad losutasid kusagilt väljakougitud pärsia vaibal, lehitsesid punases nahas «Iliast» ja suitsetasid lemmikpiipe piipude kollektsioonist. Siis nad mõistsid oma elu ersatslikku väärikust, see läbi-
nägev kõigemõistmine kohutas neid, või õigemini arusaamine, et nad troonilt tõugatuina rüselevad üldises, hallis massis. Nad tõid hingelo-
hutuseks välja ennesõjaaegset veini, jõid raskete sügavalõikeliste kristallpokaalide kõlina saatel ja kujutasid ennast purju jäämas, õhku tõus-
mas, hõljumas kõigi nende saatürite, mongoolia maskide ja saja-aastase prantsuse portselani kohal.

Siis kui neil tuju oli parem, andusid nad unistustele; need unistused olid piirideta ja samas küllalt konkreetsed, sisaldades endas loetu-
kuuldu konglomeraati. Neil ilusatel soojadel õhtutel, mil nad teineteise vastas tugitoolides losutasid, rikastasid nad realsust fantaasiaga, see fantaasiamäng täitis neid hindamatu õnnetundega, mis kandis neid otse-
kui puhastustulest läbi.

Nad kujutasid oma tuba ette määratu suurte rootsi pürjelite maali-
dega, Louis XV stiili ehtsa mööbli ja läikimahõõrutud raudrüüga. Siis kujutasid nad veel ette õhtutundi kolme väreleva küünla valgel inkunaablit lehitsedes. Oli aeg, kus nad kõike seda jäagitult uskusid, nad jooksid kolm korda nädalas antikvariaadist läbi, tegid väljasõite maale, käisid talust talusse, pööningutel, lakkades, mahajäetud veskites, nad korjasid seljatäitega kokku vana koli, jõudes üheaegselt mõistmisele, et inkunaabli värvilised puulõiked küünlaleegi valgel on järjekordselt üks nendest nurjumisele määratud fantaasialendudest. Nad uskusid, et see teadmine tegi neid vaesemaks, see kohutas neid ja sellepärast otsisid nad järjekordselt abi illusioonidest. Nad kapseldasid ennast oma maailma, hakates kohutavalt sarnanema läikimalöödud fantaasialennulise raudrüütliga.

Mõnikord nende fantaasia pinnatus rõhus neid, nad hakkasid tunne-
tama seltskonnavaajadust, nad hakkasid plaanitsema väikest pidu paremate sõprade ringis. Neil olid teada mõned noored kunstnikud, kelle freskodega nad korteriseinad oleksid katnud, nad mõtlesid välja kokteile salapärase ja hirmutavate nimedega. See pidu pidi olema kordu-
matu, ekstravagantne, delikatesside ja veinisortide ülirohkusega,

karahvinide ja serviiside tulevärgiga. Nad olid sedagi arutanud, et pidu pidi üldise põrandal roomamise ja lahtiriietumisega lõppema ja kõik külalised haarama vanade portselannõude järele, millest nad äsja söönud olid, ja halastamatu julmusega vastu seina puruks taguma, nii et kuldäärtega kildude kuhilad hommikul toa põrandal ootaksid. See pidi olema mingi tõeline bakhanaal, mis kordumatu teatrietendusena mällu sööbib.

Aga tegelikult kaugemale nad vaiksetest kohviõhtutest ja värsside lugemisest ei jõudnud. Nad jumaldasid klassikalisi blues'e ja lugesid venitava, käheda häälega:

I woke up this morning, rain water in my bed.
I woke up this morning, rain water in my bed.
You know my roof is liquid, Lord, liquid on my head.

Neile viirastusid lihavad neegrikehad, brutaalne naer, terved hambad, higipärlendus otsaesisel.

Early in the morning, when it's dark and dirty outdoors.
Spider man makes a web, and hides while you sleeps and snores.

Hääled muutusid madalamaks, kähisevamaks, higihaisus ja suitsupilvedes jäid lõõmama veel silmad, sõnad surid aeglaselt, nukralt, jättes järele tundetu oige.

Siis ühel päeval täitus see, mille täitumist nad olid oodanud või mis sobis reaalseste unistuste raamidesse. Nad said kohvikus tuttavaks ameerikastunud soomlasega, kes vahetpidamata järas õudset sigarit, rääkis soome keelt aktsendiga ja punetas näost. Ta jõi nagu kaamel, aga ta kannatas ka nagu kaamel, mitte nagu teised soomlased; nad rändasid sel ööl läbi pooled kohvikud, restoranid ja varieteed, aga mehel näis täitumatu joomishimu olevat ja nad kutsusid ta enda poole. Alles siin langes see vana preeriahunt kokku, hakkas märatsema, kuni krampides vaibale magama jäi. See soomlane, see Finnish Jimmy vähemalt ei teeselnud ega valetanud, ta oli mingi keskmise suurusega kaubakontori omanik ja hommikul kutsus ta oma uut «Buicki» vaatama, sõidutas nad hotellist kirjastuse ukse ette, kuhu momentaanselt kogunes jõnglaste uudistav parv, kellele lisandusid kümned silmapaarid akendest.

Nad viivitasid meelega, venitasid jututeemat, vestlesid kaupade hindadest, hipidest ja viinasortidest, ööpäeva jooksul arvatavasti juba kolmandat korda. Ja kuigi Finnish Jimmy oma valutavat pead kinni hoidis, ei teinud nad sellest välja, vaid jätkasid moodide teemal, põigates vahepeal heanaaberlikele suhetele ja nailoni odavusele Soomes.

Seda olid kõik näinud, see oli tõeline suurpäev, kus nad esimest korda napisõnalisi, tagasihoidlikke kangelasi said mängida, suurendades fakti

tähtsust veelgi, ja kadusid töölt enne ettenähtud aega, et alustada tuntud igavest kolmnurka: kodu-töö-kohvik.

Mõnikord mõtlesid nad sellele miniseigale tagasi, mis nende silmis määratu suureks oli paisunud, ja nad kahetsesid, et ei olnud tookord ennast «Buicki» ja punetava, sigarit järava Jimmyga pildistada lasknud. Mis oleksid nad selle pildiga teinud, kes teab, võib-olla oleksid nad osanud selle ära mahutada kolme küünla ja inkunaabli vahele, vähemalt oleks see olnud siis midagi reaalselt ja käegakombatavat.

Vähemalt oleks selle all edasi unistada võinud...

Veepeegel

Näen unes, et veepeegel olen
Puhaste piltide
tuhmide varjude
põiming
mus kihiseb
Lillede järele
lõhnab mu nägu
kes minus end vaatavad
Ja kuldnokavile akorde
põrkub mu vastu
sädemeid
mis kustuvad vees.
Siinsamas üks sihvakas mänd
mu laineisse vajub
seal lõputult sumiseb
leedripõõsas
Ja taevas ja taevas:
vihmad millest on paisul
mu peale vajuvad veekasvud
hallad mis noana mind lõhuvad
tuul mille puudetest hõljub
minus ligunev lehestik
kuu millest mu lained
end hullunult jalgele ajavad.
Taevast
taevast
vaatan
terve päeva
terve öö
sest ma iial ei maga
Vaid mõneks viivuks
vajub kinni mu silm:
Mälestuste tagasihelgid
kullendavad silmi pilutades
nagu jaaniussid —
Kunagi olin inimene.

Buda, 21. märts 1968

Viimne seiklus

Kauged kohad mind kutsuvad,
mered ja jõed.
Mina ei lähe.
Siin minus eneses kohiseb Baikal,
Narva, Thames —
ja Vahemeri.
Ei enam pärani silmil vaadata julge.
Mu tuppa lainetab hommikutuul:
võib olla, et Selenga kaldal
jäid kord ta tiibade külge need
kerged ja mõrkjad aroomid —
Nagu viulipoogen on tuul,
aga kõik keeled on tummad.
Kauguses sinavad mägede harjad
ja taevas, ja taevas lõputult.
Pigistan kinni laud,
nii valmistan end suure seikluse vastu, kui
ma kord puhkama heidan, peotäis põrmu:
ilma kujuta,
ilma vihata,
ilma mõtteta.

Buda, 1. juuli 1967

Mu silmad hoiavad su nägu

Viisteist päeva enam ma elavate kirjas
pole. Ja unne vajuda ei suuda
asemele heites. Üks vaim mu kohal virvab,
must saanud mummia,
kes mähitud on seisma jäänud aja
unustuselõuendisse, lohutusse igavikku
palsameeritud, kus õhkki ajapikku
igaveseks seiskub. Laman, keegi üles mind ei aja.

Ei usu enam, et see soov taas ärkab
neis kivinenud liikmeis. Las see jäägu . . .
Kuid silme väikseis sõõres midagi veel ärkab:
mu elu suurim saladus — su lillenägu.
Ma selle projitseerin laele üles,
kaks jäika nägu — teineteist seal kaeme:
kaks laevavrakki suures roostevas,
kes kaldale on kantud aja sülest.

Üks huaröövel mummiale satub,
sünknäoline piraat kord vrakki maandub.

Ah, jätkem talle kaljus avastatu
ja laevalae-akvaariumist saadu.
Kõik röövigu, kui mus veel mingit väärtust:
meeskonnarahad, aarded muumias
viigu laiali, kuid siiski ühteainust,
üht osakest, mis terve veel — su nägu
ma palun endale. Kui silmad oleks siis veel minu jagu.

Ungari keelest tõlkinud E. ASU-ÖUNAS

Géza Képes'i (sünd. 1909) nimi peaks paljudele eesti lugejatele juba tuttav olema: produktiivne ungari luuletaja ja luuletõlkija. 30-ndatel aastatel vahendas eestlastele tema luulet Marie Under, Géza Képes aga tutvustab juba pikemat aega ungarlastele eesti luulet. Tõlgib üldse rohkem kui kahekümnest keelest, räägib vabalt soome, «teoreetiliselt» ka eesti keelt.

Möödunud suvel ilmus G. Képesi 9. luuleraamat «Kivirüngas» («Cseréphem»), mis sisaldab viimase kahe aasta värse. Neist «lemmiklasteks» peab autor luuletusi «Mu silmad hoiavad su nägu» («Arcodat örzi szemem»), «Viimne seiklus» («Az utolsó kaland»), «Veepeegel» («Vízükör») jt.

Sel suvel sõidab G. Képes Tallinna rahvusvahelisele fennougristide kongressile.

Lehekülgi eluraamatust

ÜLE PIIRI

äbi vanglamüüride imbusid hilissügisel 1921 meieni kuul-
dused, nagu oleks kodanlik valitsus nõus meid välja vahe-
tama Nõukogude Venemaal areteeritud eesti soost kontr-
revolutsionääride ja kodanluse esindajate vastu. Midagi
kindlamat siiski ei teatud. Jutud vaibusid ja hall ning üks-
luine vangielu venis edasi.

Siis aga — see oli umbes novembri lõpul — kutsuti vangla kantse-
leisse Georg Kreuks. Ei möödunud veerandtundigi, kui koridoris kost-
sid uuesti tema ja saatja sammud. Minu kongile lähenedes hüüdis
Kreuks läbi ukseava:

«Hurraa, Riiks! Varsti läheb sõit vabadusse!»

Surusin ennast uksele lähemale.

«Kuidas? Kust sa tead?»

«Saad varsti ise kuulda!»

Pikemaks jutuks ei antud mahti. Vanemtunnimees lükkas ukseklapi
kinni ja viis Kreuksi edasi.

Mõne minuti pärast aga ragises ka minu kongi ukse lukk ja korido-
ris seisev valvur teatas:

«Kantseleisse.»

Seal istusid juba kaks vormikandjat, kes ei kuulunud vangla juht-
konna hulka. Jutt oli lühike ja laua taga istujaile ilmselt ebameeldiv.

«Kui olete nõus, et teid vabastatakse ja Nõukogude Venemaale välja
saadetakse, siis kirjutage siia alla.»

Minu ette lükatud paber nõudis tõepoolest mu allkirja selle kohta, et
ma olen nõus astuma Nõukogude Venemaa kodakondsusse ja Eestist
lahkuma. Ühtlasi hoiatati mind, et kodanliku valitsuse loata Eesti
vabariigi territooriumile tagasitulekul pean mulle määratud vangla-
karistuse uuesti otsast peale ära kandma.

Kogu protseduur kestis vaid mõne minuti. Vaevalt oleksid laua taga
istujad rahuldanud mu uudishimu: millal ja kuidas toimub vabasta-
mine. Niikaua kui veel nende võimuses olime, püüdsid nad meie elu
võimalikult kibedaks teha.

Vabastamine algas järgmisel päeval nõnda, et meid kahekaupa kongi-
dest välja viidi ja üle hoovi surmakongi konvoeeriti. Siia toodi kõik

Richard Majak sündis 1898. aastal Jõhvis, oli kooliõpetaja; bolševike
partei liige 1917. aastast, võttis osa nõukogude võimu kehtestamisest Viru-
maal ja Punaarmee lahingutest saksa okupantide ning inglise-ameerika interven-
tide vastu Põhjarindel. Oli 1918. aasta lõpul Eestis illegaalsel parteitööl, kus
areteeriti ja mõisteti sunnitööle. 1921. aasta detsembris vahetati poliitvangina
Nõukogude Venemaale, töötas ja õppis Moskvas ning Leningradis. 1937. aastal
represseriti, 1956. aastal rehabiliteeriti; töötab EKP Keskkomitee Partei Ajaloo
Instituudi direktori asetäitjana.

esimesse vahetuspartiiisse kuuluvad vangid Vene tänava vanglast, kokku umbes kümme inimest, kellele Nõukogude valitsus oli suutnud taotleda vabaduse ja pakkunud varjupaika.

Üks etapp meie elust oli lõppenud. Minevik oli läbi lõigatud, uus elu veel alustamata. Rõõm eelseisvast vabadusest, plaanid ja unistused edaspidise suhtes. Ja teadmine, et nüüdsest peale on sünnimaa meie ees lukus. Kodanlik valitsus oli terve Eestimaa muutnud meie jaoks üheks suureks vangikongiks. Tarvitseb vaid tõsta jalg oma sünnimaa pinnale, ja jälle ootavad sind käerauad, konvoi, vangla.

Ning siis saabus viimane öö. Vangla oli mu elukohaks juba üle kolme aasta. Olin siin mööda saatnud üle tuhande öö, rahutute unenägudega ja avasilmi. Kõige pikem öödest oli viimane...

See algas 8. detsembri hilisõhtul, kui meie käed raudu pandi ja meid vangimajast välja Vene tänavale viidi. Seal piiras meid sisse suur vangivalvuritest saatjaskond, keda oli meist vähemalt kaks korda rohkem, nagu ei ootakski meid ees seaduslikult saavutatud vabadus, nagu võiksime iga hetk teha põgenemiskatse.

Kõlasid käsklused. Liikusime valvurite vahel Balti jaama poole. Kusagil Nunna tänaval jäid peatuma kaks jalakäijat, kelle tähelepanu me äratasime. Üks nendest küsis midagi, võib-olla lihtsa uudishimu rahuldamiseks — kes me oleme või kuhu meid viiakse. Vastuseks eraldus meie saatjaskonnast kaks püssimeest, kes hakkasid uudistajaid püssipäradega peksma. Niisugune oli meie viimane, vahetu mulje sünnimaa «kodanikuõigustest».

Pimedas Balti jaamas paigutati meid nagu tavalisigi vange tapivagunisse, mis rahvasuus oli ristitud Stolõpini vaguniks. Vagunis oli ees juba üle kolmekümne seltsimehe Patareist. Oli tuttavaid ja sõpru, kellega enne areteerimist koos töötatud ja võideldud. Oli tervitusi, õnnitlusi, käepigistusi, suudlusi ja sülelusi pärast mitmeaastast lahusolekut.

Ka mina leidsin ühe ammuse tuttava — Paul Schützi, keda tundsin tema isa Juliuse kaudu. Lugu Schützi pere-konnast aga on lugu revolutsioonilise töölisperekonna saatusest kodanlikus Eestis...

... Me olime Julius Schützigaga võitluskaaslased, kuigi meie vanuse vahe oli nii suur, et tänapäeva mõiste järgi kuulusime nn. erinevatesse põlvkondadesse. Tema jutu järgi ma teadsin, et tal on kaks poega ja tütar. Vanem poeg Paul, seesama, kellega kohtusin nüüd vagunis, õppis isa areteerimise ajal Tallinna reaalkoolis ja pärast selle lõpetamist astus Tartu ülikooli. Juba 1919. aastal täitis ta partei ülesandeid ja jätkas seda ka Tartus. Seal ta areteeritigi 1921. aasta suvel ja nüüd, pärast pooleaastast vanglas istumist, siirdus koos meiega Nõukogude Venemaale.

Isa teed oli läinud ka noorem poeg Arkaadi. Ta oli kommunistlik noor, töötas põranda all. Siis aga, kui ähvardas otsene areteerimise oht, põgenes üle piiri. Nüüd oli lootus, et vennad taas kokku saavad.

Isast ja vendadest ei jäänud maha ka tütar Lilli. Ta oli Noorproletaarlaste Ühingu liige, mille pärast teda koolis lakkamatult taga kiusati. Tüdruk ei pidanud vastu ja tema elu lõppes traagilise surmaga. Ema aga, kellel niigi tuli üle elada ränki katsumusi, areteeriti ja mõisteti mitmeks aastaks sunnitööle...

... Kui rong hakkas Balti jaamast liikuma, alustasime «Internatsionaali».

Vagunisse hüppas maruvihane konvoikomando allohvitser.

«Vait! Vait!»

Veel oli tal õigus meie peale karjuda ja meid käsutada. Et aga tema sõnad mingit mõju ei avaldanud, hüppas ta kõige lähemal seisva poliitvangi Peeter Lempo kallale. Siis aga kostsid väljast vägevad hurraahüüded. «Dvigateli» tehase töölised olid meie ärasõidust teada saanud ja kogunenud raudtee äärde, et hüüda meile kaasa lahkumistervitus ning meie kaudu tervitada tööliste ja talupoegade vaba maad. Vastasime «Dvigateli» rahvale sama vägeva hurraaga ning selles erutuses ei märganudki, millal ehmunud allohvitser vagunist kadus.

Narva jõudsime varahommikul. Meie vagun haagiti rongist lahti ja, vagun ees, vedur tagant tõukamas, liikusime piirini. Sinna oli samasugusel kombel jõudnud vagun veduriga ka vastaspoolelt, Jamburgist. Kahe vaguni vahel piiril aga seisid vangide vahetust korraldavad Nõukogudema ja Eesti valitsuse esindajad nimekirjade ning muude dokumentidega.

Kuidas ja mismoodi toimus dokumentide vormistamine, seda meie midugi ei näinud. Vahetus ise aga käis nii, et vastavalt nimekirjadele hakkas meie vagunist liikuma otse piirile kolm inimest, meile vastu tuli Nõukogude poolelt viis. Niisugune oli kokkulepe, millest rangelt kinni peeti. Kolm kommunisti viie kontrrevolutsionääri vastu. Oli üsna uhke tunne, et meid nii kallilt hinnati. Tookord me veel ei teadnud, missuguseid pingutusi oli teinud Nõukogude pool, et kommunistide hinda just «odavamaks» teha, vahetust läbi viia üks ühe vastu. Oli ju Nõukogude valitsuse sooviks välja vahetada võimalikult palju kommuniste.

Varsti oli vahetusprotseduur läbi. Vabade inimestena istusime samasse vagunisse, mis oli äsja piirile toonud kontrad, ja vedur viis meid Jamburgi.

Juba jaamale lähenedes oli kuulda sõjaväeorkestri mürtsumist. Jaama ees oli auvalveks üles rivistatud Punaarmee väeosa. Meid olid vastu võtmas kohalikud partei- ja nõukogude töötajad, Kominterni eesti sektsiooni esindajad. Tervituskõned vaheldusid marsihelidega, õnnitluste ja rõõmupisaratega. Jälle leidis sõber sõbra või vana tuttava, võitluskaaslase. Leidsin neid minagi.

Õhtul oli korraldatud vastuvõtt Jamburgi klubis. Seal vaheldusid kõned teejoomise ja tantsuga.

Isegi nüüd, pool sajandit hiljem, kutsuks meie tunnete ja vastuvõtu üksikasjalikum kirjeldamine esile ülearuse sentimentaalsuse...

UUEL KODUMAAL

Aeglaselt venis rong Petrogradi poole, mööda kodusõjas laastatud küladest, läbi laostunud linnakeste. Peatus pikalt igas jaamas, kus rongi uudistavate talumeeste kõrval sagisid «kotimehed», hulkurid ja kodutud lapsed. Vanad, sõjas pihtsaanud vedurid puhkisid igal väikesel tõusul. Halb kütus ei suutnud kateldes rõhku hoida. Igas jaamas tuli koguda auru järgmise jaamavahe läbimiseks.

Meil, äsja vanglamüüride vahelt tulnuil, aga oli nii palju tegemist ja uudistamist, et me sõidu ebameeldivust ei märganudki. Olime nii kaua oodanud vabanemist, teinud plaane uue elu alustamiseks, et mõnedki ettevõtmised vabaduse esimesel päeval tundusid veidratena. Mäletan, kord mööda vagunit ringi hulkudes heitsin pilgu kütteruumi. Leidsin siit eest vana tuttava — «Dvigateli» sepa R. Leesit, kes 1920. aasta

aprillis oli areteeritud koos G. Kreuksiga. Tabasin mehe kummaliselt tegevuselt — ta hõõrus peopesi vastu seinat ja põrandat. Kas tõesti on vangistus mehe mõistusele mõjunud?

«Käed olid nii õrnaks muutunud, et sepatööd niisugustega teha ei saa,» seletas Lees.

Tegevusetult istunud aeg oli aga süüdanud peaaegu haiglase kire asuda võimalikult kiiresti tööle, teha midagi kasulikku, viia end vormi. Seepärast tuligi Lees siledate pinkide ja seintega vagunist kütteruumi, mille krobeline sein ja põrand pidid ta käsi harjutama tulevaseks tööks. Järgnevad aastad näitasidki R. Leesi tubli mehena. Ta läks Putilovi tehasesse sepaks, ning kolmekümnendate aastate algul lugesin Leningradi ajalehtedest korduvalt tema kohta kiidusõnu. Nagu paljud teisedki endised poliitvangid, võttis ka tema uuel kodumaal endale uue nime — Lessov — ning tema auks anti ühele suurele kaubalaevale nimeks «Kuznets Lessov».

... Petrogradi saabumine valmistis esialgu väikese pettumuse. Olime juba harjunud Jamburgi vastuvõtuga, siin aga ootas vaid väike grupp eesti seltsimehi eesotsas R. Vakmani ja E. Strauchiga. Alles hiljem selgus, et meid olid siingi oodanud delegatsioonid lippude ja orkestriga. Ootasid pool päeva, siis aga väsisid. Pealegi, tollaegset sidet ja rongiliiklust arvestades, ei saanudki nad teateid meie saabumise aja kohta eriti usaldusväärseks pidada.

Kõnesid ja vastuvõtutseremooniaid asendasid isiklikud kohtumised ning taasleidmised. Rudolf Vakmaniga olin viimati koos 1918. aasta novembris Tallinnas koosolekul. Kuid tema kõrval seisvat ehtsas siberlase varustuses lühikasvulist meest oli esialgu raske ära tunda. Oli ju möödunud üle kümne aasta, kui ma Engelbert Strauchiga koos Jõhvi ministeeriumikooli pinke nühhisin. Nüüd olid poisikestest saanud mehed.

Tookord läks Jõhvist Tallinna lukksepaametit õppima nooruk, kelle huulel olid alles esimesed vurrudemed. Tallinnas tutvus Engelbert sotsiaaldemokraatidega, võttis osa põrandaaluste ringide tööst. Varsti hakati talle andma parteilisi ülesandeid ja 1912. aastal, revolutsioonilise liikumise uue tõusu ajal, astus ta sotsiaaldemokraatide organisatsiooni. Peagi muutus ta sandarmite huviobjektiks. Tema juures pandi toime läbiotsimisi. Paar-kolm korda teda areteeritigi. Kuid nooruk oli küllalt hea konspiraator ning alati tuli ta süütõendite puudumisel vabastada. Uue revolutsioonilaine kerkides oli Strauch Tallinnas tsaarivõimu kukutajate hulgas. Vaatamata noorusele peeti teda «vanaks» parteiliseks ja valiti VSDTP Tallinna Komitee liikmeks. Oktoobrirevolutsiooni päevil oli Strauch Sõja-Revolutsioonikomitee liige, tema korraldada olid Eestimaa toitlusküsimused. Mu koolivend, kes oli kaks aastat minust vanem, oli 1918. aasta algul Tallinna Sõjasadamas juhtinud sõjalaevade remonti ja valmistanud neid ette Tallinnast väljaviimiseks enne saksa okupantide saabumist. Siin kulus varem õpitud lukksepaamet marjaks ära. Petrogradi jõudes anti talle kohe uus ülesanne. Jõhvi ministeeriumikooli lõpetaja ning Tallinna lukksepp sõitis Siberisse, et organiseerida vilja saatmist Venemaa nälgivatele linnadele, ja asjaolude sunnil jäi Koltšaki vägede poolt vallutatud alale. Koos meie ühise koolivenna August Jalakaga töötas ta Siberis kõige raskemates olukordades põranda all, kuni Koltšak minema peksti. Ning siis taastasid kaks Eestimaa meest nõukogude võimu teisel pool Uuraleid, tuhandeid versti sünnimaast. Koolivend Jalakas, nagu Strauch

jutustas, ei pidanud raskele elule vastu ja suri 1921. aastal tiisikusse. Strauch aga kutsuti pärast seda Petrogradi, kus ta töötas EKP KK Venemaa Büroos. Niisugused olid vahepealsed aastad mu koolivennal, kes meid Keskkomitee esindajana jaamas vastu võttis ehtsais siberi viltides, mustas kasukas ja siberlase karvamütsis.

Juba Jamburgis olime aru saanud, kui ettenägelikult talitas Nõukogude saatkond Tallinnas, andes meile kaasa rohkesti toidumoonna. Me olime tundnud Tallinna vangla näljatoitu. 400 grammi leiba päevas, lõunaks kulbitäis vesist suppi, õhtuks kaks-kolm koorimata kartulit. Vabadusse jõudnud seltsimehed püüdsid meie olukorda hiljem kergendada toidupakkide saatmisega. Ka parteiorganisatsiooni üheks ülesandeks oli vanglas asuvate seltsimeeste abistamine. Seepärast me viimasel vangla-aastal päris näljas ei olnudki.

Seda enam imestasime, et ka vabaduse saabudes Nõukogude saatkond Tallinnas meid toidupakkidega varustas. Sealsed töötajad teadsid raskusi, mida elas üle Nõukogudemaa, ega maalinud meile mingisuguseid roosilisi pilte. Nüüd laadisimegi Balti vaksalis oma toidupakid autodele, ronisime ise sinnasamasse ja sõitsime Smolnõisse, kus meie jaoks olid ruumid ette valmistatud.

Teade meie saabumisest oli kulutulena levinud kõigi Leningradi eestlaste hulgas ja järgmisel päeval oli Smolnõis palju külalisi. Peale isiklike tuttavate ja sõprade parteikaaslaste hulgast tuli isegi vähivõõraid. Teiste hulgas ilmus meid tervitama ka «paljasjalgne» Tõnisson, kellel oli veel meeles meie kunagine kohtumine. Nüüd oli ta endale tegevuskoha leidnud Petrogradis, Novaja Derevnjas, kus ta oma sõnade järgi pidi olema buda usu suure templi ülempreester.

Tont selle Tõnissoniga. Palju tähtsamad olid kohtumised parteikaaslastega, et lülituda ühisesse võitlusse sünnimaa vabastamise eest. Viibimist Nõukogude Venemaal, osavõttu sotsialismi ehitamisest Petrogradis, Moskvast, Siberis, Ukrainas või mujal võtsime ajutise nähtusena. Varem või hiljem pöördume ikkagi Eestisse tagasi!

Sama päeva õhtul oli Fontankal, majas nr. 27, kus asus ka «Edasi» toimetus, eestlaste koosolek. Suur, mitusada inimest mahutav saal oli rahvast täis. Peeti kõnesid ja öeldi tervitusi. Minagi esinesin lühikese kõnega. Kui lõpetasin, tõusis üks saalis istujaist, tuli lavale, embas ja suudles mind. See oli õpetaja ja noore kolleegi kohtumine üle hulga aastate. Mind embas Artur Vallner, kes 1918. aastal sõitis Jamburgi, et organiseerida seal esimene Eesti Tööraha Ülikool.

Kuid elu ei koosne ainult soojadest sõnadest ja vastuvõttudest. Juba vanglasse oli ääri-veeri mööda immitsenud teateid, nagu oleks eesti kommunistide vahel Petrogradis hõõrumisi. Nüüd tuli endal nendega otseselt kokku puutuda. Ühe esimesena külastas meid Smolnõis vana parteilane Jaan Ikmelt. Olin temaga varem korduvalt kohtunud, kuid nüüd ei tundnud teda äragi. Ta oli kasvatanud pikad juuksed ja pika musta habeme. Ta rääkis oludest, kõneles eestlaste tegevusest, lõpetas aga EKP juhtivate töötajate mustamisega. Meie jutust osavõtnud R. Vakman lükkas Ikmelti süüdistused tagasi.

Kuigi meil, Eestist tulnuil, ei olnud ülevaadet olukorrast, tundusid Vakmani seisukohad õigematenä. Igatahes Eestist tulnute hulgast Ikmelt endale toetajaid ei leidnud ning pidi nõrdinult, peaaegu nuttes lahkuma.

Samade probleemidega puutusin mõni päev hiljem kokku Hans Pöögelmanni kodus teeõhtul. Meid oli seal kümme-kolm Eestist saabu-

nut ja viis-kuus Petrogradi eestlast eesotsas majaperemehega. Esimest korda üle paljude aastate olin jälle mugavas perekondlikus õhkkonnas. Pöögelmanni kodul oli alati eriline külgetõmbejõud. Hans Pöögelmanni endal polnud küll aega ega erilist oskustki kodu eest hoolitseda. Seda aga tegi väga hästi ta abikaasa Juuli, ning südamlilik teineteisemõistmine andiski nende kodule erilise võlu.

Kuid kahjuks hakkasid ka tolel teeõhtul kostma ebakõlad. Eestist tulnute hulgas olin mina ainuke, keda Pöögelmann varasemast ajast tundis, ja sellepärast kujunes vestlus nii tema kui ka küllakutsutud N. Riuhrannaga avameelseks. Viimane oli mõni aeg tagasi partei puhastuse (ümberregistreerimise) ajal parteist välja heidetud, kuigi ta oli Eesti Tööraha Kommuuni ajal Virumaal haridusosakonna juhataja ning pärast Kommuuni võimu taganemist astus Punaarmeesse, kus võitles mehiselt Lääne- ja Lõunarindel. Tema vaprust tõendas seegi, et kodusõja lõpetas ta eesti diviisis brigaadikomandörina. Punaarmee astus ta Nõukogudemaale kõige raskemal ajal kommunistliku partei ridadesse, demobiliseerununa aga töötas nüüd Petrogradi haridusosakonnas instruktorina.

Jutuajamisest jäi mulje, et Riuhranna väljaheitmise olid põhjustanud jällegi omavahelised tülid. Riuhrand olla toetanud EKP juhtkonna (Anveldi, Kingissepa ja Pöögelmanni) seisukohti. Vastasrindlased (Palvadre ja Peterson) aga ei andestanud seda ning leidsid ettekäände Riuhranna kõrvaldamiseks.

Ajast ette rutates olgu öeldud, et Riuhrand peagi taastati parteisse, ta töötas endiselt Petrogradis ja oli üks 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu juhte Tallinnas.

Tol õhtul aga nakatas Riuhranna masendus teisigi, vähemalt mind.

Järgnevad päevad kulusid dokumentide kordaseadmiseks. Tol ajal Nõukogude Venemaal veel passisüsteemi ei olnud. Selle asemel anti kõigile välja nn. tööraamatud, kuigi me veel kusagil ei töötanud.

Vanglas hüüdsid, sõbrad mind naljatades Majakaks. Nüüd valisingi selle oma uueks nimeks. Samale nimele kirjutati välja parteipilet, formaadilt umbes kolm korda suurem kui praegused, köidetud punasesse kalinguri. Detsembris 1921 lakkas nimena olemast Anslaud, tema asemel hakkas eksisteerima Richard Majak.

Kõrvalseisjale või kodanlasele võis tolelaegne revolutsioonilinn jätta masendava ja lootusetu mulje. Juba tänavapildist alates. Inimesed riietusid, millesse said. Et kodanlus ja tsaariaegsed võimumehed olid põgenenud, linnas üldse elanikke vähe, tuhanded tööliselised siirdunud Punaarmeesse või maale, siis saadi parandada korteriolusid. Paljud tööliselised elasid kapitalistide suurtes korterites. Kuid need olid külmad ja kõledad, sest keskküte ei töötanud. Hädaga seati korteritesse väikesed plekkahjud, buržuikad, mille suitsutoru läks lihtsalt aknast välja. Trammisõiduks, mis vahepeal oli olnud tasuta, tuli jälle pilet osta, ning see ei maksnud vähem ega rohkem kui üks miljon rubla või — nagu miljoni asemel öeldi — üks «limon».

Petrogradi tõelise vaimu tabasid siis, kui inimestega rääkisid. Ma ei kohanud nende hulgas ühtegi pessimisti. Nagu vabandades, et revolutsiooni häll võttis meid vastu majandusliku laosega, lohutasid nad, et kõige raskem on siiski möödas, juba on palju kergem kui aasta või ka mõni kuu tagasi. Tööline tehases teadis, et raske pole mitte ainult temal. Inimesi ühendas teadmine, et isegi raskusi jagati võrdselt. Selle näitena võiks tuua Smolnõi kinnise söökla, kus meid toideti. Me ei saa-

nud seal kunagi kõhtu täis, kuigi tegemist oli ikkagi Petrogradi kõrgema juhtkonna toitlusettevõttega.

Pärast ametlike dokumentide vormistamist kerkis küsimus töölesuunamisest. Meie grupi inimesed jäid Petrogradi või selle ümbrusse. Erandiks olime meie Paul Stammiga, kes suunati Moskvasse tšekaasse. See ei läinud päris kokku minu isiklike plaanidega. Palusin ennast saata koolitööle. Vakman ja Strauch aga ei tahtnud sellest kuulda. On aegu, kus inimene ei saa teha oma soovi järgi, tal tuleb minna sinna, kus teda kõige rohkem vajatakse. Nii nad seletasid, sest nemad olid kogenumad ja partei oli neid juba korduvalt saatnud kõige raskematele tööloikudele. Praegu aga vajavat just tšekaa meiesuguseid parteilasi, kelle haridus on siiski veidi suurem kui otse tööpingi tagant tulnud töölisel.

Kuid ka minul on küllalt jumalast antud jonn. Teadsin, et isegi sel raskel ajal andis Nõukogude valitsus kõik võimalused edasiõppimiseks nendele, kes soovisid. Saadetagu ka mind edasi õppima. Asja otsustas Pöögelmanni vahelesegamine: tuleb sõita Moskvasse ja asuda tööle. Mis edasiõppimisse puutub — eks seal näe. Moskvas pidid olema hoopis paremad võimalused õppimiseks kui Petrogradis.

... Mind võttis vastu uusaasta-eelne Moskva. Petrogradiga võrreldes oli siin tõeline suurlinna signin-sagin nii raudteejaamas kui ka tänavatel. Kuid ikka needsamad bogatõrkad ja kõrvikud, sinelid ja kasukad, rasked vildid ja tanksaad. Päris asjaks olid puldanist või nahast portfelligid, kuhu kõrvuti topiti nii päevane leivanorm kui ka ametlikud dokumendid.

Otse raudteejaamast sõitsime Lubjankale. Suure maja koridorides sagis erariietes ja kõige mitmekesisemas vormis inimesi. Võib vist öelda, et nõukogude võimu organitest oli kõige raskem luua riikliku julgeoleku organeid. Teistel Nõukogude rahvakomissariaatidel olid eelkäijad tsaariaegsete ministeeriumide näol. Tšekaal aga ei olnud ega saanudki olla mingisugust pärandit. Ka kõige väiksemalpalgalist tsaariohranka tegelast ei saanud kasutada Nõukogude julgeolekus. Ohranka kõigi oma süsteemidega peksti laiali juba Veebruarirevolutsiooni ajal. Nõukogude julgeolekuorganid tegid kõik, et kätte saada viimast kui ühte ametlikku või salajast ohranka agent, töörahva reeturit ja nõukogude võimu vaenlast. Meil ei olnud võimalik üle võtta mitte mingisuguseid «eelkäijate» kogemusi, polnud kellelki midagi õppida ega nõu küsida, sest meie ülesanded ja töömeetodid olid hoopis teistsugused, tuginesid rahvamasside abile ja valvsusele. «Kogemusi» oli tšekistidel endil ainult niipalju, kui nad olid olnud ohranka poolt jälitatakse või areteeritavad.

Elu ise aga tõstis tšekistide ette üha keerulisemaid ülesandeid. Võitlus kontrrevolutsiooniga, sabotaažiga, spionaažiga. Sellepärast pidas iga kommunist suureks auks töötada tšekaas.

Niisuguse asutuse uksest astusime nüüd koos Paul Stammiga sisse, tõusime liftiga viiendale korrusele ja meid juhutati kabinetti, kus ootas Johannes Käspert. Kätt surudes lausus ta imestunult:

«Sul polegi nälgunud vangi käsi.»

Käsperti kämmal oli suur ja tugev. Kuid ka minu käed olid vangla köitekojas raamatute külgi hõõveldades kahe aasta jooksul krobelisteks ja tugevateks muutunud. Nii ma seletasingi, et ta ei suru mitte vangi, vaid sunnitöölise kätt.

Siinsamas esimesel kohtumisel jutustas Käspert lühidalt, millega meil

tuleb tegelema hakata. Õhtuks aga kutsus enda juurde koju. Seal tutvusime ka tema abikaasa Elliga.

Käspertiga vesteldes märkasin aknaaluse laua taga istumas küllalt kummalist, selles majas kohatut kuju. Pikad tumedad juuksed, must kuklasse lükatud soni, must sõduripluus, kantud tanksaapad ja sääremähised. Selle juurde prillid, mille aisad olid niidiga kokku seotud, vööl kabuur, millest vahtis välja suur «Smith-Wesson», omaaegne tsaarikardavoi relv.

Umbes niisugustena nägid välja «kommunistidest inimsööjad» Nõukogude-vastastes karikatuurides, mida seeriaviisi avaldas kodanliku Eesti tööerakonna ajaleht «Vaba Maa».

Laua taga istuja tõusis püsti ja teretas sulaselges eesti keeles. Kui ma kõheldes käe ulatasin, küsis imestunult:

«Kas sa mind enam ei tunne?»

Hääl oli tõesti tuttav. Kuid alles siis, kui teretaja oli prillid ära võtnud, taipasin:

«Sa oled ju Vettik!»

Sama Artur Vettik, kellega 1917. aastal Rakveres maakonna sõjaväeülema kantsleis kirjutajateks olime.

«Kas ma nelja aastaga olen nii palju muutunud?»

«Näost tunneb ära, aga muidu...» silmitsesin veel ta väikesekasvulist kogu.

Tähendab, ka tema, mu tagasihoidlik ja äärmiselt vaikne ametikaaslane, oli siia jõudnud. Tundsin teda kui andekat maalikunstnikku. Ta armastas väga muusikat, mängis viulit ja klaverit. Tema isa Peeter Vettik oli Väike-Maarjas käsitöeline, hiljem aga Väike-Maarja täitevkomitee esimees. Punaarmee taganes ta Nõukogude Venemaale, koos temaga pojad. Noorem poeg Teodor (hiljem Tuudor) siirdus üsna pea tagasi Eestisse. Isa ja teine poeg Artur aga sõidid kodusõja rinnetel valgete vastu. Pärast kodusõja lõppu töötas Peeter Vettik Kremli töökodades, poeg Artur aga suunati tööle tšekaasse, kust ta hiljem siirdus Kõrgemasse Kunstikooli, et jätkata poolelijäänud õpinguid. Küllap Arturi kunstnikuvaim oli omajagu süüdi, et ta kontrevolutsiooni vastu võideldes endale hästi metsiku välimuse andis.

Tööülesannetega tutvunud, saime orderi tšekistide ühiselamusse, endisse võõrastemajja Roždestvenka tänaval, praegusel Ždanovi tänaval. Meie tuba asus kolmandal korrusel. Juba varem elasid seal kaks eestlast — Narva noormees Eduard Aksel ja Kroonlinnas sündinud ning elanud endine lukksepp Vilberg. Ka nemad töötasid tšekistidena.

Enne tööleasumist oli jäänud veel üks formaalsus — parteiarvele võtmine. Siis aga selgus, et ka meil tuleb läbi teha nn. ümberregistreerimine. Enne seda muidugi kontrolliti, kas inimene üldse väärrib partei liikme austavat nime.

Et olime saabunud välismaalt ja kohalikud parteiorganisatsioonid meie kohta midagi ei teadnud, suunati meid otse Partei Keskkomiteesse. See asus kolmekorruselises majas Vozdviženka tänaval (nüüd Kalinini prospekt). Sellisena on maja püsinud tänaseni endise Morozovi lossi vastas. Omal ajal asus seal «Proletkult», praegu aga Rahvaste Sõpruse Maja.

VK(b)P agitatsiooni- ja propagandaosakonnas võttis meid vastu Eesti Sektsioonide Keskbüroo sekretär P. Peterson. Mõni päev tagasi olime

koos temaga sõitnud Petrogradist Moskvasse ja kupeekaaslastena üks-teist võib-olla isegi rohkem tundma õppinud, kui on võimalik ametlikel jutuajamistel. Meie Stammiga jutustasime vanglaelust, olukorrast Eestis, oma arvamustest. Meie kaaslane aga, umbes minuealine, näpitsprille kandev ruugejuukseline pikk noormees, oli endine Treffneri kooli kasvandik, kes 1917. aastal bolševike parteisse astunud ja Tartus kommunistliku noorsooühingu asutamisest osa võtnud. Hiljem töötas ta Punaarmees poliitöötajana. Teistelt petrogradlastelt olime kuulnud, et Peterson koos Palvadrega kuulub nn. vastasrindlaste hulka. Küllap ka Peterson teadis üht-teist meie seisukohtadest. Vaikival kokkuleppel rääkisime kõigest muust, ainult mitte lahkkelidest eesti kommunistide hulgast.

Petersoni auks aga tuleb öelda, et ta aitas meil partei puhastuse (ümberregistreerimise) protseduuri kiiresti läbi teha. Meil tuli vaid korraks vestelda vana kommunisti V. Lobovaga, kes tsariajal oli Riigiduuma bolševike fraktsiooni sekretär, nüüd aga Keskkomitee vähemusrahvuste osakonna juhataja.

Tuli alustada tööd.

Kui palju oli mu elus juba alustamisi. Õpingud. Töö kaupmehe õpisina. Revolutsiooniline tegevus. Vanglaelu. Alati midagi niisugust, millest varem aimugi ei olnud.

MOSKVA PILDID JA KONTRASTID

Nagu kõik mälestused, on ka siin kirjapandu teatud määral ühe-külgne. Inimene kirjutab alati oma isiklikest muljetest, asjadest, millega ta on vahetult kokku puutunud (kui ta just abiks ei võta teatmikke ja ajalooramatuid). Minul aga tuli Moskvas elamise ja töötamise esimesel aastal kokku puutuda just elu varjukülgedega.

Tuleb arvestada sedagi, et me saabusime Nõukogudemaale majanduslikult kõige raskemal ajal. Hiljem arhiivides töötades olen näinud üsna paljude inimeste dokumente, kelle parteistaaž lõppes 1921. aastal. Isegi kõik kommunistid ei pidanud katsumustele vastu, momendi raskuste taga ei näinud nad nende tekkimise põhjusi, ei näinud võimalusi nende ületamiseks. Oli neid, kes ise jätsid parteipileti ümber registreerimata. Ja teisi, kes kommunistile sobimatu käitumise pärast parteist kõrvaldati, oli see siis spekulatsioon, ametikoha kasutamine endale paremate elamistingimuste loomiseks või midagi muud.

Aeg aga oli tõepoolest raske.

Ka tsariaegsel Venemaal oli olnud viljaikaldusi ja nälga, mille all kannatasid tuhanded inimesed. Kuid 1921. aasta ennenägematu põud tabas Nõukogudemaad äärmiselt raskes olukorras, millesse oli ta viinud laastav sõda. Ikaldus oli haaranud 35 kubermangu, kus elas 40 miljonit inimest. Tegelikult nälgis kogu Venemaa.

Nõukogude valitsus tegi kõik võimaliku. Võeti arvele viljatagavarad põuast puutumata kubermangudes. Organiseeriti näljahädalistele vabatahtlikku toiduainete eraldamist punaarmeeleaste toidunormidest või töölistele ja teenistujatele kaardisüsteemi alusel jagatavatest produktidest. Võimalust mööda püüdsid esimest sotsialistlikku riiki abistada töölisorganisatsioonid välismaal. 1921. aastal moodustati Berliinis Rahvusvaheline Töölisabi, mida juhtis saksa kommunist Willi Müntzenberg. Näljahäda püüdsid Nõukogudemaale vaenulikud jõud oma huvides ära

kasutada. Nii näiteks saatis üsna suurel määral toiduaineid, ravimeid ja muid hädavajalikke esemeid ARA (American Relief Administration), tehes ühtlasi Nõukogude-vastast urgitemistööd ja organiseerides salakuulamist.

Nälja haripunktiks oli just 1921/22. aasta talv. Oli vaja välismaalt vilja osta, kuid riigi kullatagavarad olid läbi. Kulda, hõbedat ja kalliskive oli aastasadade jooksul kogutud kirikute varakambritesse. Ja siis võtsidki näljast haaratud kubermangude inimesed vastu resolutsioone, et kirikute varandused loovutataks riigile. Otsuste vastuvõtjad olid ise koguduste liikmed, see tähendab, et kirikute varandus moodustas nende omalaadse ühisvara, mida neil oli õigus käsutada. Sellega olid nõus ka mitmed kohalikud vaimulikud. Kui aga Nõukogude valitsus olukorrast lähtudes otsustas osa kirikute varandust rekvireerida, saatis kirikupea patriarh Tihhon vaimulikele ja usklিকে läkituse, milles kirikute varanduste rekvireerimine või vabatahtlik annetamine kuulutati pühaduse rüvetamiseks, mida nuheldakse kogudusest väljaheitmise ning kiriku-vande alla panemisega. Tuli kasutada Nõukogude seaduse jõudu, et patriarh Tihhon täidaks kiriku üht peamist käsku: armasta ligimest nagu iseennast.

«Pühaduse rüvetamisest» tuli minulgi osa võtta. Rekvireerimiskorraldus käes, anti mulle kaasa mõned punaarmeeelased. Kusagil Arbati tänava lähedal asus väike kirik, mille rahvas oli ristinud «Nikolaiks kanajalgadel». Ei mäleta enam, missuguste imetegude eest tolele Nikolaile kirik oli ehitatud. Kuid küllap ta oli kuskil pühakute ametiredeli alumisel astmel, et suuremat ei väärinud ja rahvas sellegi ümber ristis.

Otsisime üles pikajuukselise, solkus habemega papi, leidsime koguduse esindaja ja hakkasime äravõetavate esemete nimistut ning akti koostama. Jumalamehed ise vastu ei hakanud. Küll aga oli kiriku ümber salkkond naisi, kes hädaldasid ja meid issanda nuhtlusega ähvardasid. Mõnede arvates pidime karistuse kätte saama juba maa peal, teiste arvates pärast surma. Eriti agar oli üks 40—50-aastane naine, kes kileda häälega värvikalt kirjeldas kõiki põrguvalu piinasid ja vägisi püüdis kirikusse kippuda. Jumalamehed, kellega kirikus pabereid vormistasime, tegid näo, nagu poleks neil väljas karjajatega midagi ühist. Tagaselja on kergem teisi üles ässitada kui endal vastu hakata.

Patriarhi ja tema lähemate kaaslaste pideva ässituse tõttu tekkis siiski ka tõsisemaid kokkupõrkeid. Ainukeseks võimaluseks oli patriarhi isoleerimine kogudusest. Tema kasutusse anti Donskoi klooster Moskvast, kus ta elas valve all. Ka kokkusaamised võisid toimuda ainult erilubadega. Üldiselt elas vahialune tunduvalt paremates tingimustes kui tema valvurid. Olgu sellest ainult üks näide.

Nagu öeldud, patriarhi valvasid punaarmeeelased, ent pidevalt oli seal ka üks tšekaa vastutav töötaja. Lihavõtte teisel või kolmandal pühahal olin selleks mina. Pühade puhul oli kloostriis eriti rahvarohke. Vana kombe kohaselt käidi oma kirikupead tervitamas ja temalt õnnistust saamas. Kui kloostri õuele oli kogunenud juba küllalt suur rahvahulk, väljus patriarh Tihhon oma ruumidest, läks teise korruse rõdule ja tõstis õnnistuseks käed. Jutlusepidamine oli keelatud.

Paljud usklikud tõid patriarhile pühadetoitu — kulitše ja pashasid. Nepmanite eraärvides oli neid selleks ajaks juba rohkesti müügil, nende ostmiseks aga olid küllalt paksud rahakotid ainult hangeldajatel või kapitalistidel, kes osa oma aaretest olid osanud kõrvale panna. Meie poistel, punaarmeeelastel, võisid toiduvirnasid vaadates ainult suud vett

joosta, sest valvemeeskonna toiduks oli kuiv leib «roostetanud» heeringa või vobлага. Patriarhi kullitšid ja pashad aga kippusid juba halvama minema.

Kaalusin kaua, mida teha. Kui patriarh pärast järjekordset õnnistamist rõdult taas oma ruumidesse pöördus, astusin tema tuppa.

«Kodanik Belavin! (Nii oli patriarhi ilmalik perekonnanimi.) Teile on toodud pühadeks nii palju toitu, et see ähvardab rikneda. Teid valvatel punaarmeelastel on aga toit väga vilets ning sedagi vähe. Ma loodan, et teil pole midagi vastu, kui punaarmeelased pühade puhul saavad osa teile toodud toidust.»

Nägin patriarhi näol tõrjuvat ilmet, juba tahtis ta hakata midagi seletama. Ruttasin temast ette.

«Ma olen teile väga tänulik, et mu palvet kuulda võtsite. Niisiis suur tänu teile.»

Kirikuisa tahtis veel midagi seletama hakata, et mind kui palujat alandada. Kiirustasin ruumist välja ja teatasin vahtkonna ülemale, et kodanik Belavin lubas oma tagavaradest igal punaarmeelasel võtta kas ühe pasha või ühe kullitši.

Nii tehtigi. Ainult üks kullitš või pasha mehe peale. Täpne arvestus, et hiljem poleks ütlemist. Poiste rõõmsad näod olid palsamiks mu südametunnistusele, mis ikka veel kripeldas.

Ajast ette rutates olgu öeldud, et üsna varsti pöördus patriarh Tihhon avaldusega Nõukogude Ülemkohtu poole, milles ta tunnistas, et on tõepoolest süüdi Nõukogude-vastases tegevuses. Aasta hiljem aga pöördus ta üleskutsega kõigi usklikke poole ja kutsus neid tunnustama ning austama nõukogude võimu «mitte hirmu, vaid südametunnistuse kohaselt». Küllap avaldasid mõju patriarhi enda kogemused, sest hirmu ei tulnud tal tõepoolest kannatada. Ka mitte sel ajal, kui ta meie vahialusena Donskoj kloostriks istus.

Elu väljaspool kirikuid ja kloostreid aga läks omasoodu. Nõukogude uus majanduspoliitika (NEP) hakkas andma tulemusi. Otsekuu peeglis väljendus see Moskva südames asuval kuulsal Ohhotnõi Rjadil (praegusel Karl Marxi prospektil, kohal, kus asub hotell «Moskva»).

Oma nimetuse oli turg saanud juba iidsetest aegadest, kui seal kaubeldi jahisaagiga (ohhotnõi rjad — jahiturg). Hiljem kaubeldi lihaga, kalaga, aed- ja puuviljaga, kõigega, mida Moskva perenaine vajas. Mitte asjata ei nimetatud seda turgu Moskva kõhuks. Mitu rida kauplusi ja laoruume, kümneid kaubaputkasid, mille vahel askeldasid vilkad ning kärarikkad kaupmehed ja poesellid. Sõjakommunismi ajal oli «Moskva kõht» peaaegu varjusurmas. Nüüd alustasid kaupmehed taas tegevust. Kaupluste ja putkade vahel liikusid pirukate ning pliinide müüjad, kes endise kärarikkusega oma kaupa pakkusid.

Veel suuremat osa mängis Moskva elus Suhharevka — lai ja pikk turuplats Sadovajal 60 meetri kõrguse torniga, mille lasknud ehitada Peeter I pärast streletside mässu mahasurumist tsaarile truuks jäänud polkovnik Suhharevi auks.

Siin ei vaibunud tegevus isegi sõjakommunismi ajal. Poolsalaja ajasid oma äri spekulandid, «kotimehed» ja muud sellid. Uue majanduspoliitika ajal muutus Suhharevka avaliku kaubitsemise keskuseks mitte ainult Moskvast, vaid isegi kogu Venemaa jaoks. Siin müüdi kõike, mis vähegi müüa andis. Avalikult ja salaja. Suhharevka polnud ainult turuplatsi nimetus, see tähendas üldse erakaubandust ja spekulatsiooni.

Hangeldati valuutaga. Siin võis althõlma osta Nõukogude rahamärke ja tšervoonetseid, Inglise naelsterlingeid ja Ameerika dollareid.

Selgituseks olgu öeldud, et tollal oli Venemaal käibel kaks valuutat. Lisaks rubladele lasti 1921. a. lõpul käiku Riigipanga piletid — tšervoonetsid. Kui rublade kurss siseturul kohutava kiirusega langes, siis tšervoonets oli kindel valuuta, mida noteeriti kõigil välismaa börsidel ja mis oli võrdne omaaegse kümnerublase kuldrahaga. Sellest siis ka hangeldamine valuutaga ja spekulatsioon.

Suhharevkaale ostusid tegema ruttasin minagi, kui ma 1922. aasta jaanuaris sain kätte oma esimese kuupalga, mis oli küllalt kõrge. Sain selle eest pool naela tubakat ja suitsupaberit, ühe žiletiaparaadi ja otsekuu pealekauba L. Pavlenkovi entsüklopeedilise sõnaraamatu. Hangeldajate ja spekulantide maailmas raamatuid ei hinnatud. Teiste kaupade hindadega võrreldes oli entsüklopeediline sõnaraamat sada korda odavam kui enne sõda.

Rubla väärtus aina langes, kuni 1924. aastal viidi läbi rahareform. Käibelolevad Nõukogude rahamärgid osteti välja — 50 tuhande tolleaegse rubla või 50 miljardi vana rubla eest maksti 1 uus rubla. Raharinglus unifitseeriti ja nõukogude inimene võis oma töötasu kulutada talle sobival ajal, kartmata, et nädala või paari pärast raha on kaotanud poole ostujõust.

Esiolgu aga rõõmustasid «nepmanid», pidutsesid ja praalised restoranides. Moskva jõe ääres, praeguse Lužniki staadioni kohal puhkavad ja suplevad moskvalased, kes harva said kõhu täis, vaatasid vihaga suvilaid Varblaste (nüüd Lenini) mägedel, kus palavatel suvepäevadel istusid «nepmanite» seltskonnad samovaride ümber rikkalikult kaetud laudade taga.

Oli küllalt nõukogude inimesi, sealhulgas kommuniste ja isegi juhtivatel kohtadel töötajaid, kes ei mõistnud uue majanduspoliitika olemust, pidasid seda taganemiseks, kapitulatsiooniks eraettevõtluse ees. Meil, tšekistidel, tuli aga selles keerulises situatsioonis olla partei abimeesteks olukorda kasutavate «nepmanite» ebaseaduslike tehingute ja kuritegelike elementide avastamisel, aidata parteil ning nõukogude võimal luua majja korda, alustada pealetungi erakapitalile.

Sellest siis ka meie esimesed tutvumised küll turgudega, küll iga-suguste muude kohtadega, kus võis kohata tolleaegse Moskva põhjakihti.

Üheks sääraseks oli kurikuulus Hitrovi turg. Nagu räägiti, olevat sealt pärit ka Gorki näidendi «Põhjas» prototüübid. Kuivõrd see kirjanduslooliselt tõele vastab, on muidugi iseasi. Koht ise asus Soljanka tänava lähedal, üsna linna keskel. Oma nime oli ta saanud kindral Hitrovilt, kes olevat seal ostnud suure krundi ja ehitanud täis maju, kus elas ning ööbis üle kümne tuhande inimese kõige vaesemate hulgast, olid nad siis maalt linna tööd otsima tulnud talupojad või sunnitöölt põgenenud röövlid. Sinna asumiseks oli vaja maksta vaid 5—20 kopikat ööpäeva eest, olenevalt magamiskohast.

Ka pärast Oktoobrerevolutsiooni jätkas Hitrovi turg kuidagimoodi oma elu. Nüüd aga oli Dzeržinski käsul juba lähemal ajal oodata selle vana maailma ühe suurema mädapaise väljaopereerimist. Sellepärast otsustasimegi ühel jaanuari hilisõhtul koos Stammiga teha sinna era-viisilise tutvumiskäigu.

Suurem osa puust maju oli kodusõja aastail maha põlenud või kütteks lammutatud. Alles oli jäänud vaid majade maa-alune osa — keld-

rid, laoruumid, poolpimedad keldrikorterid, mis olid saanud Hitrovi turu uute elanike asupaigaks.

Suure vaevaga leidsime üles ühe sissekäigu ja laskusime katakombidesse. Need olid pikad, madalad ja väga keerulised käigud. Ühes või teises kohas paistis kollane tuluke. Valgusallikana kasutati välikaablit, mis põles pikkamisi, kuigi ajas musta suitsu ning tahma ja levitas vänget kõrbenud kummi haisu.

Niisuguste ähmaste valgusallikate ümber liikusid räbaldunud inimeste grupid. Mehed, naised, lapsed. Kusagil mängiti raha peale kaarte. Teisel söödi. Kolmanda tulukese ümber istusid või lamased äraseletatud nägudega inimkehad — narkootikumid. Vaatamata näljahädale suudeti siiski kokaiini ja morfiumi hankida.

Käisime ringi, peatusime ühe või teise grupi juures. Mitte keegi ei tundnud meie vastu huvi, kes oleme, mida otsime. Kõige vastu ükskõiksed inimvarjud. Ükskõiksus ümbruse või teise inimese vastu oligi kõige masendavam.

Paar nädalat hiljem piirasid tšekistid ja miilitsamehed turu sisse. Maa-alustest keldritest toodi välja kõik asukad. Nende ükshaaval «läbisorteerimine» võttis üsna kaua aega. Tagaotsitavate bandiitide uueks elukohaks said vanglad, deklasseerunud elementidele leiti töö- ja elamiskohad kas Moskvas või mujal. Lapsed saadeti lastekodudesse või kolooniatesse.

Kodutud lapsed olidki üheks probleemiks, millega ka tšekistidel tuli alatasa tegelda. Kodusõja keerises orbudeks jäänud, rändamistel ja põgenemistel vanemad kaotanud või seiklushimus kodunt ärajooksnud lapsed hulkusid mööda kogu Venemaad. Eriti palju oli neid suuremates linnades ja Moskvas. Nad elasid ja ööbisid kanalisatsioonitorudes, maha jäetud majade keldrites, varemetes, sildade all, tühjades vagunites, jõel vanades lotjades. Suviti rändasid nad «jänestena» tühjades kaubavagunites, vagunite all ning vagunite katustel lõunasse ja tagasi.

Sellest, kuidas Üleliidulise Kesktäitevkomitee juures loodud komisjon M. I. Kalinini juhtimisel rakendas kõikvõimalikke abinõusid laste kodutuse likvideerimiseks, kuidas loodi ühing «Laste Söber» ja kuidas tšekistid F. Dzeržinski isiklikul juhtimisel koos rahvahariduse organitega tegid jõupingutusi laste ärakorjamiseks tänavatelt ning nende paigutamiseks lastekodudesse — sellest kõigest on juba palju kirjutatud.

Siin toodud mälestuskilde minu esimesest kohtumisest Moskvas, tema kontrastidest oleks ehk kasulik teada sellel, kes täna sõidab Moskva metroos, külastab ta näitusi ja kontserte või lihtsalt läheb piki Kalinini prospekti Arbatile.

VANGIDE VAHETAMINE JÄTKUB

Üheks esimeseks ülesandeks uuel töökohal anti mulle poliitvangide vahetuse korraldamine. Teadsin, missuguse igatsusega ootavad väljavahetamist mu vanglakaaslased Eestis. Küllap see oligi määravaks vastutusriikka ja raske ülesande andmisel.

Vastavalt lepingule pidi Eestist vabanema 167 poliitvangi. Nõukogude Venemaalt pidi nende vastu antama 274 inimest. Sama 3:5 vahekord nagu varem. EKP Keskkomiteel olid täpsed andmed Eesti vanglates istuvate kommunistide kohta ja need esitati Välisasjade Rahvakomissariaadi kaudu Eesti võimudele.

Kodanliku Eesti võimude poolt meile esitatud nimekiri oli aga äärmiselt lünklik ning ebamäärane, koostatud peamiselt sugulastelt ja tuttavatelt saadud andmete põhjal. Kogu töö pidi algama nimekirjas olevate inimeste asukoha kindlakstegemisest. Selleks oli kõikidesse kubermangudesse saadetud korraldus: välja selgitada, kas nimekirjas mainitud kodanikud on vahistatud või kas nad üldse olid vahistatud ning millal vabastati. Selleks ajaks, kui mind töösse lülitati, oli selgunud, et kodanliku Eesti võimudelt saadud nimekirjas olid peamiselt «surnud hinged», s. t. neid polnud kunagi areteeritud või olid siis juba ammu vahi alt vabastatud. Tolleaegses praktikas olid saanud tavaks igasugused üldamnestiad ja enne tähtaega vabastamised.

Meil aga oli vaja «surnud hingede» asemele leida teisi, et vabastada Eesti vanglates viibivaid kommuniste. Jaanuarikuu alguses läks kubermangudesse uus ringkiri: kõik kontrrevolutsioonis süüdistatud eestlased, kes istuvad vanglais või on eeluurimisel, saata Moskvasse.

Korralduse täitmisel esines kurioosseid juhtumeid, nagu näiteks kapten Goldi ja tema naisega. Nad mõlemad olid kauemat aega Kaug-Idas tsaarikindral R. Ungerni jõukudes nõukogude võimu vastu sõdinud. Ungerni ja tema bandiitide verejanulisus oli kaugel kuulus. Koos Ungerniga langesid meie kätte vangi ka Gold ja tema naine. Mõlemad mõisteti surma. Nüüd aga saadi meie telegramm ja tõlgendati seda omamoodi — mahalaskmist ootav Gold vabastati koos naisega, anti neile teeraha ja kohustati Moskvasse sõitma. Hea, et nad siiski käsu täitsid ja üldse kohale ilmusid. Küllap neil oli teada, vähemalt nad aimasid, et surmamõistetuna on neil kõige kiirem ja kergem tee oma mõttekaaslaste juurde Eestisse jõudmiseks meie kaudu. Nii see ka oli.

Et meie poolt pakutud «vahetuskaup» ei vastanud nimekirjale, siis tahtis Eesti kodanliku vabariigi esindaja ise igapähega tutvuda, ta «teened» kindlaks määrata ja seejärel otsustada, kas võtta meie pakkumine vastu või ei. Välisasjade Rahvakomissariaat leppis eelnevalt iga kord Moskva Eesti saatkonnaga kokku kohtumise aja ja koha suhtes ning siis sõitsin koos saatkonna nõuniku J. Feldmanniga ja meie Välisasjade Rahvakomissariaadi esindaja M. Kereselega vanglasse.

Saatkonna nõunik J. Feldmann oli endine Moskva advokaat. Maa-ilmasõja ajal oli ta mobiliseeritud tsaariarmeesse, sõdinud Läänerindel. Kodusõja ajal aga oli ta Punaarmee poolel ja võttis diviisikomandörina osa Koltšaki armee purustamisest Siberis. Hiljem, kas ehmunud Vene-maal valitsevast viletsusest või maailmavaatelistel kaalutlustel, opterus ta Eestisse.

Nüüd aga sõitsime ühes autos ja ajasime «diplomaatilist» juttu. Mina teadsin, et Feldmann oli kunagi Punaarmee tubli komandör, ja temalgi polnud teadmata, et sõidukaaslaseks on endine sunnitöoline riigist, keda tema esindab.

Teemade valik polnud suur. Kahel või kolmel korral juhtis Feldmann mu tähelepanu Moskva toleaeagsetele kolme sihverplaadiga kelladele, mis ikka veel seisis, ning hakkas pikalt-laialt seletama, kui kerge olevat neid käima panna. Nähtavasti oli ta unustanud, et sama vestlus oli juba eelmiste sõitude nomenklatuuris.

Vanglas läks Feldmann selleks eraldatud tuppa vahialustega kohtuma (see toimus nelja silma all), et paarikümne minuti pärast öelda oma arvamus.

Juhtus, et Nõukogude kohtute ja tšekaa poolt karistatud eestlased ise ei tahtnud Venemaalt ära sõita.

Nii oli keskkooliõpetaja J. Lülliga, kes saadeti Moskvasse Krimmist. Süüdistusmaterjaliks tema toimikus oli patakas salapäraseid, arusaamatute kirjamärkidega kirju. Spetsialisti abil sain teada, et selliseid kirju kasutavad mõned vabamüürlaste loožid.

Kutsusin Lüllit välja. Pärast pikemat puiklemist ta tunnistas, et kuulub tõesti ühte vabamüürlaste looži ning ka kirjad on sealt pärit. Kuid nende sisu ei tohi ta võõrastele teatavaks teha.

Kui teatasin, et tal on nüüd võimalus pöörduda tagasi Eestisse, protestis ta väga ägedalt. Kogu oma teadliku elu oli ta Krimmis töötanud. Lastagu tal rahulikult oma aeg vanglas ära istuda, et pärast vabanemist koduseks saanud Krimmi tagasi minna.

Kuid Lüllil suhtes oli kodanliku Eesti valitsusega juba kokku lepitud. Ta vend Mihkel Lüll oli kodanliku Eesti polkude üks asutajaid, Riigikogu liige. Tema nii kategooriliselt venda välja nõudiski. J. Lüll oli juba vormistatud Eesti kodakondsusse ja saadeti vahetusvangina Eestisse. Tema viimased sõnad olid, et Narvas karantiinist vabanedes hakkab ta kohe piiri poole tagasi astuma.

Kas ta oma lubadust pidas või ei, seda ma ei tea.

Sama lugu oli grupi naistega, kes tabati ühes salaurkas eestlastest puskariajajatega ja kes olid sidemeis spekulantide ning bandiitidega.

Lootsime, et saame nad kommunistide vastu välja vahetada, sest neile oli küllalt pikaajaline karistus määratud. Esialgu nad nõustusidki. Kui aga Feldmann saabus, seletasid naised, et pole neil ühti soovi Eestisse minna. Ning ka poliitikaga pole neil midagi tegemist, on niisama sulid ja kaabakad. Vihastas, ütlesin mõned kõvad sõnad ja lubasin kogu kupatuse kusagile kaugemale välja saata, kus tuleb kogu karistusaeg ära istuda. Nemad ainult irvitasid.

«Onuke, ega te ise ka ei usu, mida räägite. Praegu pole tsaariaeg, et inimesi aastate viisi kinni peetakse.»

Minul aga tuli jälle otsekui saatuse pilkena hakata eestlastest kontr-revolutsionääre otsima, et neile vabadust pakkuda. Ma ei kujutle praegugi suuremat humaansust kui see, kuidas nõukogude võim suhtus seaduserikkujaisse, ka revolutsioonivaenulikesse elementidesse. Niikaua kui oli veel vähegi lootust või kui inimene andis lubaduse oma karistusväärsusest käitumisest loobuda, usaldati teda, anti võimalus kuriteod vabaduses lunastada.

Omapärane oli ka vanglarežiim. 1922. aasta suvel saatsin ühe oma kolleegi kesklinna asuvasse Sretenski kloostri, mida ajutiselt kasutati vangilaagrina. Seal olid kaks võrdlemisi suurekaliibrilist tegelast, kes Nõukogude-vastase tegevuse pärast olid saanud pikaajalise karistuse. Kolleeg aga tuli tühjalt tagasi. Vangid olid just saanud kolmepäevase puhkuse. Mine otsi, kus kohal nad Moskvast ringi hulguvad või oma puhkust veedavad.

Oli kuidas oli, 167 poliitvangi-kommunisti said vabaks. Lõpuks, kui olime leidnud mõned «hinnalisemad» valgekaartlased, oli kodanlik valitsus nõus vahetama ka üks ühe vastu.

DIPLOMAATILISE PASSI VARJUS

Vist kunagi ajaloos pole väikeriik sõlminud suurriigiga nii kasulikku lepingut, kui oli Tartu rahuleping jaanuaris 1920 kodanliku Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel.

Tartu rahulepingu järgi sai Eesti 15 miljonit kuldrubla. Loovutati venelastega asustatud Narva-tagused külad ja Petseri. Esimesena maailmas tunnustas Eesti riiklikku iseseisvust Nõukogude Venemaa.

Kuid rahulepinguga oli murtud ka blokaadi raudne rõngas Venemaa ümber. Kauemat aega oli Eesti Venemaale peamiseks aknaks Euroopasse. Läbi Eesti toimus transiitkaubandus välismaaga. Ja see oli mõlemale poolele tulus. Võib julgesti öelda, et rahulepingu ja selle põhjal sõlmitud muude koostöölepingutega sai Eesti majandus jalad alla.

Heanaaberlike ja mitmekülgsete suhete loomise eesmärgil andis Nõukogude valitsus võimaluse igasuguste Eesti esinduste loomiseks Venemaal. Moskvas Malaja Kislovka tänaval oli Eesti saatkond (sama maja praegusel Sobinovi põiktänaval, kus asub Eesti NSV Esindus). Petrogradis Moikal asus Eesti konsulaat, samuti muud esindused ja opteerimiskomisjon, kes vastavalt Tartu rahulepingule pidi korraldama Venemaal elavate eestlaste ümberasustamist sünnimaale.

Kodanliku Eesti valitsus aga ei kavatsenudki esindusi kasutada niivõrd heanaaberlike suhete loomiseks kui eelkõige salajaseks sõjaks Nõukogude Venemaa vastu. Kodanlik Eesti kujunes platsdarmiks, kust juhi spionaazi. Paljud salakuulajad pugesis üle piiri, mida tol ajal veel kuigi rangelt ei valvatud. Suurem osa aga sõitis Nõukogudemaa ametlike välis- või diplomaatiliste passidega. Ühed, reaktsiooniliselt meelesstatud, tegid seda teadlikult, teised — ainult tasku huvides. Pugenud riigiorganeisse, Punaarmee staapidesse, nuhkisid nad välja sõjalisi saladusi ja majanduslikke andmeid ning varustasid nendega kõiki imperialistlikke kindralstaape. Kasutades rasket majanduslikku olukorda, riigiorganeis või sõjaväes töötavaid Nõukogude-vastaseid elemente või moraalselt laostunud inimesi, õnnestus neil tihti väga odavalt hankida kõige salajasemaid andmeid.

Samal ajal tegeles suur osa kodanliku Eesti opteerimiskomisjonide ja diplomaatiliste esinduste ametnike spekulatsiooniga ning konterbandiga. Moskvas ja Petrogradis ostsid nad kokku kunstiteoseid, mis olid röövitud muuseumidest või natsionaliseeritud kunstikogudest. Muidugi mitte selleks, et kodanliku Eesti muuseumi rikastada. Suurem osa neist rändas Inglismaale, Ameerika Ühendriikidesse ja mujale.

Hoogustus hangeldamine hõbeda ja kullaga. Eriti pärast seda, kui Nõukogude valitsus võttis vastu otsuse kirikute varanduse osaliseks rekvireerimiseks. Pappide ning teiste kirikutegelaste käest osteti kogudustelt riisutud kuld- ja hõbeesemeid. Neil oli tihti suur kunstiline ja ajalooline väärtus. Kuid mis oli spekulantidel sellega asja. Kunstiteosed taoti nassu, sulatati kangideks ja veeti diplomaatilistes vagunites Eestisse.

Kriminaaljälituse organitel ja tšekistidel oli Eesti «diplomaatide» tegevus teada, kuid nende kahjutukstegemine polnud sugugi lihtne. Me teadsime, et igal nädalal veetakse Eestisse hõbedat, aga diplomaatiliselt posti ei tohtinud kontrollida. Hõbedat veeti ka päris lahtiselt vagunis. Aga ka vagun oli puutumatu. Mitu korda pöörduti Välisasjade Rahva-

komissariaadi poole, kuid luba diplomaatilise vaguni läbiotsimiseks ei saadud. Nagu öeldud, Eesti oli tookord peamiseks «aknaks Euroopasse», ning vahekordi ei tahetud rikkuda.

Lõpuks, 1922. aasta kevadtalvel areteeriti Moskvas rida kirikutege-lasi, kes olid segatud hõbeasjade röövimise ja väljaveo loosse. Saadi uusi, veel täpsemaid andmeid, Välisasjade Rahvakomissariaadile võidi kindlalt tagada, et läbiotsimine annab ilmtingimata tulemusi.

Mõni päev enne lihavõttepühi sõitsime Moskva Oktoobri (praegune Leningradi) vaksalisse. Operatsiooniga ei tohtinud liiga vara alustada. Nagu tavaliselt toodi diplomaatiline post, astusid vagunisse Moskvast Tallinna sõitvad ametnikud ja asjamehed. Alles veerandtundi enne rongi väljasõitu sisenesime vagunisse, esitasime läbiotsimisorderid. Vagunis asuvad diplomaadid protesteerisid. Meie aga alustasime protes-tidele vaatamata süstemaatilist läbiotsimist. Vaguni kütteruumist leid-simegi mitu kangi hõbedat. Väliselt meenutasid need tavalisest pike-maid vormileibu, kuid andsid tõsta, sest igaüks kaalus oma 10—15 kilo-grammi.

Rong sõitis tookord ära ilma diplomaatilise vagunita.

Nagu võis oletada, esitas kodanliku Eesti saatkond protesti. Eesti või-mud alustasid vastuaktsioone. Samal päeval peeti Tallinnas kinni va-gun, milles sõitsid Nõukogude diplomaatilised kullerid. Vagun otsiti läbi, lootes leida vähemalt ettekäänети ka Nõukogude diplomaatide süüdistamiseks. Kuid asjata.

Nüüd nõudis kodanliku Eesti valitsus asitõendeid Moskvas korral-datud läbiotsimise tulemuste kohta. Välisasjade Rahvakomissariaat nõudis neid omakorda meie käest. Nii sattusingi vastuvõtule välisasjade rahvakomissari asetäitja Karahhani juurde. Too oli minu jaoks jälle uus maailm, esinduslik ja erinev muudest Moskva asutustest. Juba Karahhan ise. Must smoking ja hall vest. Lumivalge targeldatud manisk, triibulised püksid. Ka nende kandja, üks osavamaid Nõuko-gude diplomaate, oli esinduslik: sinimustade tahapoole kammitud juuste, kõrge lauba ja suurte näpitsprillidega, sellisena oli ta vääriline vastane ükskõik missuguse kapitalistliku riigi ükskõik kui kogunud esindajale.

Meil oli kogu hõbeda töötlemise protsess fotografeeritud. Algul ikoon hõbedast ristiga, siis ärakistud hõbeesemed kokkutaotuina, nende sulatamine tiiglis ja lõpuks hõbedakangid nii, nagu leidsime need diplo-maatilisest vagunist.

Komissari asetäitja sirvis need ükshaaval läbi, hinnates nende väärt-ust asitõendina.

«Homme esitame fotod lugupeetud Eesti diplomaatidele. Esialgu aga hoidke konfiskeeritud hõbe enda käes. Võib-olla on seda vaja teie suguvendadele veel näidata.»

Diplomaatiliste vahekordade klaarimine läks oma rada. Moskva Sõja-tribunalis aga toimus 1922. a. sügisel protsess, kus kuus konterbandisti pikemaks ajaks trellide taha mõisteti.

Veel raskem oli katki rebida neid niite, mis majakesest vaikselt Sobi-novi põiktänaval läksid agentide võrgu kaudu ametiasutustesse, sõja-väkke, tööstustesse.

Samal ajal kui mina töötasin tšekistina Lubjankal, istus Sobinovi majas teine Jõhvi kandi mees — Nikolai Vildenau, keda tundsin juba lapsepõlvest peale. Kuulus ta ju isa kaudu Jõhvi «antvärkide» perre. Oma kuulumist alevikese koorekihti rõhutas vana Vildenau näpitspril-lide ja sigariga, kuigi ameti poolest oli sadulseppmeister, kes selliga

sõitis ühest mõisast teise, parandas või tegi uusi hoburakmeid, polsterdas tõldu ja saane. Iseteadvust tõstis ka kahekorruline maja Narva maantee ääres.

Poeg Nikolai lõpetas Tallinna gümnaasiumi, siis Tartu ülikooli õigus-teaduskonna ja jõudis enne sõda mõni aeg advokaadi abina töötada. Sõja ajal poetas end kusagile tagalasse merekindluse staapi ja alles siis, kui 1917. aastal kodanlased hakkasid rahvuspolke moodustama, tõrkas temas sõjamehe vaim. Aga ikka kusagil tagapool. Ta oli nn. Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee sekretäriks, kus lõi hea vahekorra K. Pätsiga, kes oli sama komitee esimeheks.

Puutusin temaga isiklikult kokku 1917. aasta suvel, kui ta Jõhvis rahvakoosolekul agiteeris mehi eesti polkudesse astuma. Mina omakorda aga püüdsin koosolijatele selgeks teha, mida need polgud endast kujutavad, et nad ei kaitse eesti rahva, vaid ainult kodanluse huve.

Kodusõja ajal sai N. Vildenaust eesti valgete vägede ülemjuhataja J. Laidoneri esimene adjutant ja lähim usaldusmees.

Nüüd aga istus too tagalakapten Moskvas Eesti saatkonnas. Et saatkonnas polnud sõjaväeatašeed ametlikult ette nähtud, siis täitis selle kohustusi teine või kolmas sekretär. Vildenau oligi ametlikult kolmas sekretär, täitis sõjaväeatašee kohustusi, faktiliselt aga oli ta Nõukogude-maa vastu suunatud luure juhiks.

Üsna lühikese ajaga soetas Vildenau laialdase agentide võrgu, kelle kaudu hankis sõjalisi andmeid, mille edasisaatmiseks Tallinna oli tal lihtne kasutada diplomaatilist posti. Tema käsutuses olid suured rahasummad, suur tagavara eesti piiritust ja muud joodavat, rääkimata sakuskast. Peale agentide kostitamise kasutas ka Vildenau ise üsna oht-ralt nii üht kui teist. Lood tema joomingutest jõudsid Tallinnani, tehti isegi laul:

Ei see tee vabariigile au,
et vaadi otsas Vildenau.

Kuid teened spionaaživõrgu juhina kaalusid üles tema joomarikuui-suse.

Juba 1922. aasta alguses oli tšekaa kogunud tohutul hulgal mater-jali Vildenau tegevuse kohta. Areteeritud oli isikuid, kes Vildenau üles-andel hankisid luureandmeid, ja neid, kes andmed saatkonda edasi toi-metasid.

Märtsi lõpul areteeriti ühe Moskva hotelli numbritoas kodanliku Eesti põllutööministri vennapoeg kapten Pool. Ta tabati just hetkel, kui üks agentidest andis talle üle Punaarmee Peastaabi Mobilisatsiooni Peavalit-suse salajased käskkirjad. Vaatamata teolt tabamisele ei tunnistanud Pool ennast süüdi, kuigi sellega saanuks karistust kergendada. Küllap tal oli kindel veendumus, et ministrist onu astub vajalikud sammud ja vahetab vennapoja välja.

Teised tabatud, kellel polnud nii mõjukaid kaitsjaid, hoolitsesid oma isikliku heaolu eest ja paljastasid ülekuulamistel Vildenau loodud spio-naaživõrgu tegevuse.

Ka Vildenau ise tajus, et tema tegevus on Lubjanka meestel hästi teada, ja istus kogu aeg ainult saatkonnas. Kohtumised linnas sidemete loomiseks ja ülesannete andmiseks olid lõpetatud.

Meil aga oli küllalt materjali, et Vildenau vaatamata diplomaatilisele

passile areteerida. Eelkõige pidime muidugi kokku leppima Välisasjade Rahvakomissariaadiga. Esialgu saime eitava vastuse.

Siis aga läkitas saatkond Vildenau diplomaatilise passi Eestisse sõidu viisa saamiseks Välisasjade Rahvakomissariaati. Väga võimalik, et Vildenau tahtis Moskva tolmu igaveseks jalgadelt raputada, tundes rõngast enda ümber järjest koomale tõmbuvat.

Pärast lühikest nõupidamist otsustati väljasõiduluba anda. See aga tähendas meie jaoks, et Vildenaual pole taskus teda kaitsvat diplomaatiliselt dokumenti. Ka Välisasjade Rahvakomissariaat oli areteerimisega nõus, kuid ainult ühel tingimusel: see ei tohi sündida eksterritoriaalsel pinnal, s. t. saatkonnas, sini-must-valget lippu kandvas saatkonna autos ega ka diplomaatilises vagunis. Meie tegevuskohaks võis olla ainult raudteejaam.

Præguses Leningradi vaksalis oluaks see lihtne. Autost rongini jõudmiseks tuleb läbida jaamahoone või siis vähemalt kõndida tükk maad piki platvormi. Tol ajal võis jaama peahoonest möödudes sõita autoga otse jaama territooriumile, peatuda kitsa platvormi kõrval, mille teisel poolel seisis rong. Niisiis oli meie kasutuses ainult paarisammune vahemaa platvormi ühest äärest teiseni.

Olime koos Paul Stammiga juba varakult kohal, uurisime kõrvalistele inimestele märkamatu rongi ja diplomaatilise vaguni asukohta, oma tegevusvälja. Kõik olenes mõnest sekundist. Kas jõuame Vildenau areteerida või suudab ta diplomaatilisse vagunisse lipsata? Oodata võis igasuguseid üllatusi.

Juba peatuski platvormi ääres, otse diplomaatilise vaguni vastas auto sini-must-valge lipukesega radiaatoril. Autost väljus saatkonna esimene sekretär Jõgi, tema kõrval Vildenau. Käe alt kinni hoides astusid nad vaguni poole. Vahemaa autost vagunini oli kõigest mõni samm.

Stamm tõkestas tee, esitas areteerimisorderi.

«Vabandage, kodanik Vildenau on areteeritud.»

Jõgi tõmbas taskust välja dokumendid.

«Ma protesteerin. Siin on puutumatusetõend härra Kalinini allkirjaga.»

«Vabandage, kuid see tunnistus on ainult teil. Härra Vildenaual sellist dokumenti pole ja ta sõidab meiega kaasa.»

Samal ajal kui Paul vaidles Jõega, jälgisin mina, et Vildenau vaidlust kasutades vagunisse ei putkaks.

«Ma protesteerin vägivalla vastu. Nõuan kategooriliselt selle arusaamatuse selgitamist Välisasjade Rahvakomissariaadis.»

Ka niisuguse nõudmise puhuks oli meil tegutsemisvariant juba varakult valmis.

«Sellega võime nõustuda. Palun!»

Nagu iseendast juhtus, et P. Stamm ja Jõgi istusid Eesti saatkonna autosse, Vildenau koos minuga sõidukisse, mis selleks puhuks meie käsutusse oli antud. Kõik oli läinud nii nagu vaja. Diplomaatilise passita Vildenau istus autos, millel polnud kaitsvat sini-must-valget lipukest.

Esimesena Välisasjade Rahvakomissariaadi ette jõudnud Stamm ja Jõgi kiirustasid. Kui üks nende järel kinni läks, ütlesin autojuhile vaid ühe sõna:

«Lubjankale.»

Küllap kuulis seda ka Vildenau, kuid teha polnud midagi.

Peavalitsuse ette jõudnud, avasin auto ukse.

«Palun, astuge välja. Meie läheme siia.»

Diplomaatiline spioon haaras veel viimasest ölekõrrest.

«Ma protesteerin. Ma ei välju autost enne, kui härra Jõgi on siin.»

Oleksime koos autojuhiga ta üsna kergesti võinud välja tassida. Kuid mine tea — jälle vägivalla kasutamine diplomaadi kallal. Peavalitsuse ukse ees Jõhvi antvärgivõsuga jagelemine ei kuulunud mu plaanidesse.

«Mulle on antud käsk teid kohale toimetada. Igauht, kes selle käsu täitmist takistab, on mul õigus maha lasta. Ja ka teid, kui te käsku ei täida.»

Vildenau kobis autost välja. Vapras tagalakaptenis tekitas juba relva nägemine hirmu, sest mu sõnadele vaatamata ei saanud mingisugusest tulistamisest juttugi olla.

Sõnatult — tema ees, mina järel — tõusime liftiga viiendale korrusele, läbi kitsa koridori jõudsime kabinetti, kus Käspert ootas operatsiooni lõppu ja oli vastavalt ka oma tööruumi korda seadnud.

Kohtumine toimus «kõrgel tasemel». Kaetud laud suupistetega, mida tollaegses Moskvas võis hankida. Vildenau nõrkust tundes oli rikkalik valik viinu, veine ja muud joodavat.

«Palun!» juhtis Käspert Vildenau laua juurde.

Minu ülesanne oli täidetud. Lahkusin, sest ees ootas uus kiire korraldus. Kui ma paari tunni pärast tagasi tulin, oli Vildenau juba paraja auru all ja püüdis klaasi tõstes järele aimata suuri väejuhte, kes ka vangilangemise puhul säilitavad oma väarikuse.

«Veel kord teie terviseks, maestro! Teie õnnestumise puhul!»

Käspertil polnud erilist soovi etiketireeglite täitmiseks, pealegi ei tarvitanud ta kunagi alkoholi. Ka nüüd tõrjus ta pakutud terviseklaasi kohmetult tagasi.

«Mis maestro nüüd mina olen...»

Juba varem oli meil tohutu materjal spionaaživõrgu kohta, mida juhtis Vildenau ja millega tegelesid Eestist Nõukogudemaale sõitnud asjamehed. Kuid mõnigi sõlm selles võrgus oli veel lahti harutamata. Selles aitas meid väga palju just Vildenau ise, kes tõepoolest ladus välja kõik, mis tal vähegi hinge taga oli. Sidemed, agendid, kellele andis ülesandeid tema ise ja kes neid temale andis. Veel enam. Ta palus endale lugemiseks Marxi teoseid. Ning kahetses:

«Ma tundsin juba ammu Marxi tööde vastu huvi. Aga viinavõtmine segas... pummeldamisest ei jäänud lugemiseks aega üle.»

Ning andis mõista, et temastki oleks saanud marksist, aga... pagana viin.

Hilissügisel arutas Moskva Sõjatribunal välismaiste spioonide süüasju. Suurem osa kohtualuseid eesotsas Vildenauga tunnistas end süüdi ja palus tribunaalilt kergemat karistust. Erandiks oli ainult kapten Pool. Too hakkas kohtus uurimisorganeid süüdistama, et teda on ülekuulamisel pekstud. Tema ülekuulajaks aga oli mu sõber Paul Stamm ja sageli mina ise.

Tribunal Pooli kaebust arvesse ei võtnud. Kuidas aga asi tõeliselt oli?

See oli 5. mail. Tegelesime oma igapäevase tööga, kes toimetas ülekuulamist, kes korraldas uurimismaterjale, kirjutas ettekandeid. Rohkem kui käsilolev töö erutas aga Viktor Kingissepa saatust. Kuulsime tema tabamisest. Teadsime, et Nõukogude valitsus on astunud samme tema päästmiseks. Meie isiklikult oleksime kas või kogu Lubjankal istuva salakuulajate karja, kellega vaeva nägime, Viktori vastu välja vahetanud. Siis tormas tuppä näost kahvatu Käspert.

«Viktor on tapetud!»

Käspert ruttas masendavat uudist teistele teatama. Istusin tükk aega pooluimasena, siis läksin kõrvaltuppa Stammi juurde. Seal oli parajasti ülekuulamisel kapten Pool. Paul küsis midagi oma tavalise, rahuliku häälega, sai aga üsna terava vastuse. Uus küsimus ja niisama solvav vastus.

Teadsin, missugust närvipinget rahulikuks jäämine nõudis. Kutsusin Pauli hetkeks koridori:

«Mis sa sõnnikuga jandad. Las läheb vanglasse tagasi. Viktor on tapetud.»

«Kust sa tead?»

«Käspert ütles.»

Paul jäi kivistunudult seisma. Siis kogus ennast ja istus uuesti laua taha. Võib-olla sundis teda selleks just mälestus Viktor Kingissepast, kes enne Eestisse minekut oli töötanud samuti siinsamas Lubjankal.

Võib-olla Pool märkas muutust ülekuulaja meeleolus. Igatahes vastas ta nüüd veelgi solvavamalt. Siis ei talitsenud Paul ennast enam, hüppas püsti ja virutas Poolile kõrvakiilu. Jooksin vahele, lükkasin Pauli uksest välja, kutsusin valvuri kohale ja saatsin Pooli vanglasse tagasi. Niisugune oligi kogu lugu «vägivalla kasutamisest». Muidugi — eeskirjade rikkumine, seda võib nimetada ka tooruseks, metsikuseks või ükskõik kuidas. Kuid antud konkreetset juhul, kuidas ma ka arutasin, ei saanud ma Paul Stammi hukka mõista. Üks kõrvakiil Viktor Kingissepa surma eest.

Tribunali otsusega mõisteti Vildenaule ja Poolile küll kõrgeim karistus, teised saadeti pikemaks ajaks vangilaagritesse, aga juba mõne aja pärast vahetati nad kõik välja Eesti vanglates istuvate kommunistide vastu.

MOSKVA EESTI KLUBI

Iseloomulik, et isegi nendel keerulistel ja rasketel aegadel ei unustanud partei ja Nõukogude valitsus hetkekski internatsionaalset poliitikat, hoolitsust vähemusrahvuste eest.

Nõukogudemaal asuvate eestlaste majandusliku ja sotsiaalse elu ümberkorraldamiseks, poliitilise taseme tõstmiseks ning eesti rahvusliku kultuuri edasiarendamiseks oli Moskvast loodud hulk eesti asutusi ja organisatsioone. ÜK(b)P Keskkomitees oli Eesti Sektsioonide Keskbüroo, Rahvasajade Rahvakomissariaadis, samuti Rahvahariduse Rahvakomissariaadis tegutses eesti osakond. Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomiteesse kuulus eesti sektsioon.

Ometi oli eestlasi enne revolutsiooni Venemaal kõigest 200 000 inimest, laialipillatuina umbes 300 asulas Peterburi, Novgorodi ja Pihkva kubermangus, Volga ääres, Kaukaasias, Krimmis, Siberis ja Kaug-Idas. Esimene eestlaste asula tekkis Siberis juba 1843. aastal seal vabanenud sunnitöelistest. Neile lisandusid väljarändajad Eestist. Tuhanded eestlased olid sunnitud sünnimaalt põgenema ühenduses saksa okupatsiooniga, kodusõja ja valge terroriga Eestis.

Tartu rahulepingu põhjal aga oli kõigile eestlastele antud võimalus sünnimaale tagasipöördumiseks. Seda võimalust kasutas siiski vaid umbes 30 000 inimest, eelkõige ärimeeste ja poliitiliselt mahajäänud väikekodanlaste hulga. Ei aidanud marurahvuslik propaganda, ei

mõjunud isegi nendel aastatel valitsenud nälg ja majanduslik laostumine, mis tegi paljuliikmeliste perekondade elu väga raskeks.

Moskva polnud enne revolutsiooni eriliseks eestlaste koondumiskohaks. Pärast kodusõda võis neid seal olla umbes kaks-kolm tuhat. Eesti kultuurielu arendamiseks oli antud väike kolmekorruseline maja Tšistõje Prudõ tänaval nr. 17. Alumisel ja kolmandal korrusel olid eluruumid, teisel korrusel klubi.

Üks esimesi käike Moskvast, mille tegin koos P. Stammiga, oligi Eesti Klubisse. Ja sellest ajast jäimegi ta alalisteks külastajateks.

Klubi ümber oli koondunud 150—200 inimest. Nende hulka ei arva ma peoõhtute ja muude ürituste külastajaid. Tegutsesid kõik isetegevusringid, mis olid traditsiooniliseks saanud sünnimaa kultuurikolletes. Laulukoor, näitering, spordirühm. Lisaks veel marksismi õpiring.

Klubi hingeks olid Julius ja Anette Rossfeldt koos tütarde Leida ja Heddaga. Julius oli oma kunstiharrastusele vaatamata sattunud üpris proosalisele tööle — Kremli kaupluse juhatajaks. Südamelähedast lavategevust sai harrastada vaid vabal ajal klubis. Armastuse lava vastu olid vanematelt pärinud ka lapsed. Ja nii juhtus, et O. Lutsu «Paunvere» kujunes Rossfeldtide perekonnalavastuseks. Kaasa tegid isa, ema, kaks tütar ja poeg Harry, kes töötas või õppis Moskva Kunstiteatris. Mingisugust pahandust selle «perekondlikkuse» tõttu ei tekkinud.

Ainult üks kord, mäletan, tuletas Julius Rossfeldt klubis meelde, et ta pole ainult näitemängutegija, vaid ka majandustöötaja. See oli 1922. aasta kevadel, kui marksismi õpiringi liikmed ühel istungil Juliuks ägedalt ette heitsid, et ta teeb küll näitemängu, aga poliitiliselt täiendab end vähe ja võtab loiult osa marksismi õpiringist, kus parajasti uuriti Marxi «Kapitali».

Julius võttis vestitaskust uue Nõukogude hõberubla, viskas selle kõliseses lauale.

«Vaata see on nüüd kapital, mida tuleb tundma õppida,» vihjas ta sellele, et temal tuleb uue majanduspoliitika tingimustes osata Nõukogude rublat kasutada riigi huvides, nepmanlusele pealetungiks.

Klubi aktivistideks oli ka Tummeltaude perekond — Tõnis ja Anna Tummeltau ning poeg Harald, kes õppis Sõjaväeakadeemias. Koos Harald Tummeltauga võtsid klubi tegevusest osa ka teised akadeemia kursandid, nagu näiteks Karl Rimm (hiljem Richard Sorge kaastööline) ja Johannes Hermann.

Haraldi «leivanumbriks» oli Majakovski «Vasak-marss», millega ta esines mitu korda. 1924. aasta maipühadeks aga kirjutas ta algupärase sketši, milles kujutati sündmusi kodanlikus Eestis. Tegelasteks olid tähtsamad poliitiliste parteide tuusad Päts, Tõnisson, Rei jt. Nende jagelemine riigipiruka kallal lõppes sellega, et lavale tuli kommunist punase lipuga ja peksis revolutsioonilise laulu saatel kodanlikud tegelased laiali.

Tänapäeva seisukohalt võiks sellelaadilist etendust pidada naiivseks, deklaratiivseks ja veel tuhat pattu peale lugeda. Kuid ärgu unustagu, et äsja oli esimene sotsialistlik revolutsioon maailmas, kodusõda oli võidetud. Oli 1924. aasta mai ja ees seisis 1. detsember. Ettevalmistusest kodanluse kukutamiseks Eestis oli aimu mõnelgi klubi aktivistil.

Et kommunisti üleolekut ka füüsiliselt demonstreerida, pandi mind punase lipuga sissemarssijaks ja kodanlaste peksjaks, sest olin teistest tublisti pikem. Ometi ajasin just mina kodanluse minemakihutamise untsu. Tulin lipuga lavale, laulsin ühe salmi ära, järgmise sõnad

aga olid kui peoga peast pühitud. Alustasin üht teist, mida hästi mäletasin, lootuses, et etteütleva mind vahepeal hädast välja aitab. Istus ju etteütlevakastis Jüri Pruun, kes suurtükiväe komandörina oma torudega oli läbi käinud Lõuna- ja Läänerinde, ka kõige keerulisemast olukorrast välja rabelnud ja nüüd töötas Punaarmee Peastaabis. Kuulsin, kuidas Jüri kastis omaette pomises: «Kuhu ta, kurat, nüüd kargas.» Ja siis hakkas tekstivihikut lappama, et leida järke sellele, mida parajasti laulsin.

Selge, sealt pole abi loota. Kahmasin lipu ja kadusin kulisside taha.

Rahvas saalis aga aplodeeris vägevalt. Suurem osa neist oli istunud proovidel ja ootamatu «muudatus» finaalis kutsus esile elevuse. Ainult kaasnäitlejad olid maruvihased. Harald arvas, et mind võiks kontrale kaasaaitamise pärast isegi maha lasta.

Kui halvasti, siis uuesti. Kordasime etendust. Rahvas saalis istus kannatlikult. Ja ka mina — laval ootasin ühe salmi lõppedes kannatlikult, kuni Jüri järgmise algussõnad ette ütleb. Nii jõudsingi õnnelikult lõpuni ja paiskasin kõik vaenlased põrmu.

Laulukoori juhatas keegi Meistri-nimeline muusikamees. Repertuaaris olid «Tuljak», «Ma olen võitlev rahvapoeg» ja peale nende muidugi revolutsioonilised laulud. Kuid meie päritolu ja revolutsioonilise võitluse neid aastaid arvestades pole imestada, et me «Tuljakust» varsti lahti ütlesime (pulmapidusid terve kihelkonnaga ja viiekümne vaadi viinaga võis korraldada vaid hallparun). Pealegi oli «Tuljak» kõigi kodanluse poolt organiseeritud laulupidude ja muude rahvuslike ürituste nomenklatuuris. Õigustada meie sammu pole ehk vaja, aga mõista tuleks küll.

Laulukooriga oli alguses üldse raskusi. Dirigent teenis oma igapäevast leiba raamatupidajana. Et aga pere oli küllalt suur, tuli tööst vabal ajal lisa teenida kellade parandamisega. Koori juhtimine tähendas perekonna ilmajätmist mõnestki nii hädavajalikust sajamgrammisest leivatükist. Juhtus, et laulukoor oli koos, Meister aga ei tule ega tule. Hiljem saime teada, et dirigendil on kodus naisega pahandusi. Kord oli too isegi saapad ära peitnud, et pereisa ei saaks kodunt kellade juurest klubisse minna. Lõpuks jõudsimme niikaugemale, et koorijuht hakkas oma töö eest saama väikest tasu ja lauluharjutused jätkusid eriliste viperusteta.

Spordiringis tegelesid peamiselt naisvõimlejad, kes ringijuhhi Tisleri juhendamisel valmistusid esinemisteks. Tollest ringist vaid niipalju, et naised esinesid seal pikkade varrukatega pluusides, laiades põlvi katvais pükstes, sukkades ja sussides.

Marksismi õpiringi tööst võttis aktiivselt osa väljaõppinud agronoom E. Aibel (Andrejev). Too oli tsaariajal revolutsioonilisest liikumisest osa võtnud, selle eest repressseeritud, kuid mitte marksistina, vaid maksimalistina. Ta toetas aktiivselt nõukogude võimu, töötas Põllumajanduse Rahvakomissariaadis juhtival kohal ja püüdis põllumajanduses ellu viia partei poliitikat. Tema kaudu saime kuulda, kui ägedad vaidlused toimuvad rahvakomissariaadi kolleegiumil agraarküsimustes.

Nii oli ringi liikmetel ülevaade mitte ainult sellest, mida Marx kirjutas «Kapitalis», vaid ka Nõukogude poliitika päevaprobleemidest, sest eestlasi töötas peaaegu kõigil elualadel. Siin olid Johannes ja Elviine Käspert, mõnikord V. Vööلمان, Nikolai ja Berta Janson. Klubi majas elas Artur Vettik koos isa Peetriga. Neist oli juba eespool juttu.

Klubi külastasid kolm venda Trakmanid. Nendest Maks oli Tervishoiu Rahvakomissariaadi kolleegiumi liige, Karl lõpetas 1922. aastal Sõjaväeakadeemia ja töötas Punaarmee Peastaabis. Ka noorem vend Hugo oli sõjaväes.

Agaralt käis klubis vana Tallinna tööline August Umblia, kes algses töötas Kremli töökodades, hiljem oli meie diplomaatilisele kullerile välismaasõitudel saatjaks. Umblial oli, millest vestelda. 1905. aasta sündmusi meelde tuletades kirus ta tihti iseennast. Oli juhtunud nii, et just Umblia oli karistussalkade saabumisel aidanud Konstantin Pätsil Eestist põgeneda.

«Oleks ma seda teadnud, missugune tööliste vereimeja temast tuleb...»

Peale selle oli Umblial kombeks alati pärast seda, kui oli öelnud oma arvamuse, lisada veel mõni Marxi seisukoht öeldu tõestamiseks. Mõnikord kujunes sõnavõtu algus koomiliseks:

«Mina ütlen nii... ja Marx ütles ka.»

1923/24. aastal sõitis Umblia diplomaatilise kulleri saatjana Eestisse. Eriti tähelepanelikud olid kaitsepolitsei nuhid nende kullerite vastu, keda teadsid olevat eestlased. Nii oli ka Umblial kohe «saba» taga. Lõpuks haaras Umblia keset Viru tänavat nuhil ühe käega kraest, teiega võttis vestitaskust peenraha ja surus mehele pihku:

«Säh võta ja mine. Mina ei sõitnud teie «vabariiki» kukutama.»

Rohkem Umbliale Eestisse sõidu viisat ei antud.

Meie klubi oli tõepoolest kõigi Moskva eestlaste kooskäimise kohaks. Üldse — me kõik tundsim eelkõige, kui mitte nime-, siis vähemalt nägupidi. Nelja-aastase Moskvas viibimise ajal kohtasin ainult üks kord trammis eesti keelt kõnelevaid naisi, keda varem polnud näinud. Ning toogi kohtumine polnud meeldivate hulgast. Minu selja taga istudes arutasid nad omavahel tulevikuennustust, mida kaardimoor kusa-gil Marino Roštšas (tollal väga halva kuulsusega linnaosa) neile kaardide pealt ette oli lugenud. Mõlemad võtsid kaardimoori juttu väga tõsiselt, kuigi rääkisid haritud inimestele omast eesti kirjakeelt. Trammist lahkudes ütlesin paar pilkavat sõna säärase ennustuste kohta. Naised kohkusid, nad ei võinud aimatagi, et keegi nende salajuttu pealt kuulab. Soovitasin neil Eesti Klubisse astuda, kuid ma ei näinud neid hiljem ei klubis ega kohanud ka kusagil mujal Moskvas.

Klubi tegevus aga laienes, nii et saal jäi juba väikeseks. Saali oli võimalik kõrvalruumi arvel suurendada, kuid vahel oli kapitaalsein, millele lagi toetus. Vaheseina võis lõhkuda vaid siis, kui panna laele toeks pikem raudtala.

Kõige muuga oleksime ise hakkama saanud, aga kust võtta tala? Lõpuks keegi teatas, et on Arbati lähedal varemtes näinud midagi niisugust vedelemas. Otsustasime tala ära tuua öösel, kui tänavatel liiklust vähe. Kõik tuli teha omal jõul, remondi- või transpordikontori abita.

Ühel talveööl kogunesimegi Arbati varemtesse. Meid oli 15—20 meest. Kangutasime tala lume alt välja, tõstisime õlgadele ja kummaline rongkäik hakkas mööda Moskva peatänavaid klubi poole liikuma. Minna oli kolm-neli kilomeetrit. Paaril korral peatasid meid öised patrullmilitsad. Kuid esitasime nii kõvad dokumendid, et nad aupaklikult kulpi löid, mitu korda vabandasid ja kaua meile imestunult järele vahtisid. Isegi tollel igasuguste imede juhtumise ajal ei võinud nad arvata, et ühe raudtala all marsivad mööda öist Moskvat komissariatide kolleegiumide liikmed, Punaarmee Peastaabi töötajad, asjamehed Lub-

jankast ja Kremlist. Meie aga sammusime talaga klubisse, upitasime ta lae alla ja müürisime sisse.

Niisugune ühendav jõud oli oma klubil.

Eesti Klubil, nagu igal teiselgi ettevõtmisel, olid oma plussid ja miinused. Oli hea, et kohtasid kaasmaalasi, said teada sündmustest Eestis, lugesid eesti ajalehti ja kirjandust. Ka emakeele kõla ise oli naudinguks.

Kui aga klubi jäi ainukeseks või peamiseks kokkutulekukohaks, siis tähendas see tahes-tahmata eraldumist muudest, laialdasematest probleemidest. Ei saanud ju meie vaidlusringid oma taseme poolest võistelda nende vaidlusõhtutega, mis toimusid Polütehnilises Muuseumis, kus paaril korral käisin näiteks A. Lunatšarski ja vene vaimulikkonna ühe väljapaistvama tegelase Vvedenski vahelistel dispuutidel ning jälgisin kahe hiilgava kõnemehe piikidemurdmist. Mõnikord tundus, et Vvedenski on vastase seljatanud, kuid lõpuks jäi Anatoli Vassiljevitš oma tohutu eruditsiooni ja hiilgava kõnekunstiga ikkagi peale. Peamine aga oli siiski, et Lunatšarski järgis vaidlustes kuldset põhimõtet: tunne vastast nagu iseennast, see tähendab, et usu või mingi filosoofilise koolkonna vastu sõtta minnes pead materjali tundma paremini kui selle kaitsjad.

Roždestvenka tänaval, kus elasime, asus ka tolleaegne Kõrgem Kunstikool, kus õppis Artur Vettik. Et Vettik hiljem elas meiega ühes toas, siis külastasin koos temaga kunstikoolis korraldatud üritusi. Tihti esines seal Majakovski ja paaril korral oli juhus teda näha ning kuulata. Ta luuletused tundusid mulle väga omapärastena, vaimukatena, nad olid revolutsioonilised, aga... midagi jäi nagu puudu poeesiast.

Tolleaegne Moskva oma huvitavate üritustega andis palju. Kuid ikkagi tundsin vajadust hariduse süstemaatilise täiendamise järele. Selleks kutsus ju Lenini kõne komsomoli III kongressil — õppida, õppida ja veel kord õppida. 1922. aasta suvel andsin oma dokumendid koos avaldusega Moskva ülikooli kantseleisse. Kui augustikuu lõpul Petrogradist puhkuselt tagasi tulin, leidsin oma nime vastuvõetute nimekirjast.

Pärast elu-, vangla- ja muid ülikoole sattusin nüüd päris tõelisse, kogu maailmas tuntud kõrgemasse õppeasutusse.

Kirjanduslikult töödelnud A. SAAR

Kaks retsensiooni alustepanijate loomingu kohta

ellel suvel pühitseb eesti teater oma 100-ndat sünnipäeva. Juubeliaasta repertuaaris rõõmustab pöördumine just seesuguste dramaturgide poole, kelle loomingu najal meie teater on arenenud ja kasvanud. Nende ridade kirjutamise aegu on möödunud küll ainult pisut rohkem kui teatriaasta esimene pool, ent juba ette

võime kindlad olla, et tänavuste lavastuste hulgast jäävad sündmusteks vähemalt kaks — H. Ibseni «Metspart» vabariigi noorima, alles viiendas eluaastas Noorsooteatri ja A. Kitzbergi «Laseb käele suud anda» 100-ndat aastat käiva «Vanemuise» laval. Vanameister Ibsen ees ja kunstiküpsust omandav Kitzberg järel, nii tulid nad meie teatri lavale ajaloolises perspektiivis, just nagu nad juhtumisi samas järjekorras astusid vaataja ette ka käesoleval hooajal. Kahtlemata andsid Ibsen, Björnson jt. psühholoogilis-kriitilised realistid eesti näitekunsti ja dramaturgia arengule väga palju. Neil oli auväärne koht Menningu-aegse «Vanemuise» repertuaaris, mille najal (tänu ka Menningu enda pädevatele näpunäidetele) «Külajuttude» ning «Punga-Mardi ja Uba-Kaarli» Kitzberg oma «Libahundi» ja «Kauka jumalaga» kujunes eesti draamakunsti kõige säravamate tippude vallutajaks. Ibsenlike, eelkõige aga eesti realistliku kirjanduse sotsiaalse kriitika traditsioonide jätkamist võime tunda ka «Lauritasas», «Neetud talus» ning näidendis «Enne kukke ja koitu», mis nüüd «Vanemuise» esituses kannab esialgset pealkirja «Laseb käele suud anda».

Täna katsuvad Ibsen ja Kitzberg meie käsivarre jaksu. Nemad on tähised, mis lasevad mõista meie teatri poolt läbitud kunstitee pikkust, aitavad kontrollida tänast publikut ja tänast teatrit. Nad olid ja on jäänud saavutuste ning kitsaskohtade proovikiviks.

On huvitav kokkusaatus, et eesti teatri sajandat aastapäeva pühitseme V. I. Lenini juubeliaastal. Suurte juubelite aegu kostab alati väga kaasaegselt vajalikuna V. I. Lenini manitsus tähistada neid asjalikus vaimus, kriitiliste arutlustega ja kokkuvõtete tegemisega. Ainult seesugune suhtumine ehk õigustab juubeliürituste raami tõstma ka järgnevat kahte teatretsensiooni, mis valmisid kumbki omaette, kuid hakkasid töö käigus oma minevikulise ja olevikulise järgnevuse alusel otsekui iseenesest teineteisega liituma.

Kirjanduslik ajakiri on teatriloolise materjali avaldamiseks valitud sel lihtsal põhjusel, et iga uus lavastus pole mitte ainult kingitus publikule, vaid viib õige mitmest aspektist edasi ka meie kirjandusliku ja kirjandusteadusliku mõtte arengut. Kui suurel määral, see ei olene ainult teatrist, vaid siin on sõna kaasa öelda ka kriitikuil ja kirjandusloolastel, kelle üks olulisi ülesandeid peaks olema esteetiliste tõdede tõlkimine filosoofia selgemini ja ühesemalt mõistetavasse keelde. Näib, et teater on nii uudisteoste kui ka klassika avastamisel siiski mõndajagu eelisolukorras, sest on ju tema käsutuses meie spekulatiivsete arutluste ülemkontrolli teostamise vahend — praktika. Tundub ka, et skolastiliste või skolastiliseks muutunud tõdede koorem, mida selle või teise teose lavastuste ja kriitika ajalugu alati oma turjal kannab, vaevab teatrit vähem kas või seepärast, et e t e n-

dus kui vahetu elamus eksisteerib ainult teda näinud inimeste mälus, kriitika ajaloo koos tema vooruste ja puudustega aga fikseerib kirjatäht igaveseks. Iseenesest mõista on kirjatähe fikseeritud tõesed või ebatõesed ühtviisi jalus küll teatril, küll kriitikal. Kirjutuslaua perspektiiv on nendest ülenägemiseks küllap kitsam kui kolmemõõtmeline lavaavarus. Neid tõsiasju peaksime silmas pidama eriti teoreetikute ja praktikute vahelistes jagelemistes, kus kivid ja roosibuketid lendavad mõnikord fanaatilise ja fantastilise läbimõtlematusega.

Muidugi, vana ja auväärne tõe praktikast, mis teooriata on pime, ja teooriast, millele alles praktika silmaseletuse annab, väärrib alati meeskeskandmist. Kõige parem lahendus oleks muidugi see, kui teoreetiline ja praktiline tarkus on teineteisega õnnelikult liidus. Kurvim aga tõik, kui praktika on teooria vilju kasutama rumal või kui teooria — täpsemalt «teooria» — oma isekuses hakkab materdama praktika poolt aretatud elujõulisi tõetaimi või muutub sektantlikult sallimatuks väljaspool omaksvõetud esteetilise ideaali piire.

Tundub, et vaadeldavates lavastustes ja nende kriitikas on mõndagi, mis väärrib veel järelemõtlemist, kui me ei taha oma ebatõpsuste või küsitavuste üle otsustamist jätta tulevaste teatri- ja kirjandusajaloolaste hooleks.

Kummagi lavastaja töö lähema vaatluse teeb kütkestavaks tõsiasi, et ühe loojaks on küps meister, meie professionaalse teatrinooruse ülemõpetaja, teise tegijaks tema andekas õpilane, kes on üle pesakasti ääre sööstnud tiivatugevust proovima.

Võrdselt tähelepanelikku takseerimist väärivad niihästi meistri saavutused kui ka noore mehe esimene künnivagu. Ei taheta siin küll mingile Justitia pjedestaafile tõusta ega teab mis laiu teoreetilisi üldistusi välja loitsida. Ka pole arutlused adresseeritud kogunisti mitte kitsale teatrispetsialistide ringile, vaid kõige laiemale avalikkusele. Leiavad tegijad või ka spetsialistisemad inimesed siit mõne virgutava mõtteotsa, siis rõõmustaks see mõistagi nende ridade kirjapanijat.

«METSPART»

1916. aastal, Henrik Ibseni 10-nda surma-aastapäeva puhul, tõi Fr. Tuglas varjude vallast avalikkuse ette suure norralase inimliku portree. See kellavärgina täpne, pedantsuseni korrektne, kõrgelt kinninööbitud kuues vanahärra ei tarvitse igapähele meeldida. Mis aga puutub tolle pisut veidravõitu mehe loomingusse, siis ei kõhkle Tuglas teda kõrvutamast seesuguste maailmadramaturgia suurkujudega nagu Sophokles ja Shakespeare: «Kogu praeguse inimkonna ajaloo kestel on meil vaevalt enam kedagi nende kolme nime kõrvale asetada» («Valik kriitilisi töid». Tallinn, 1959, lk. 58).

Juba selles hinnangus sisaldub tunnustus igale teatrile, kelle repertuaar võimaldab meie tänasel vaatajal kontakti dramaturgiaga, mis Euroopa südametunnistust äratades rajab ühtaegu terve epohhi kirjanduses.

Ometi pole meie tänapäevaste teatriinimestel mitte liiga kerge leida Ibseni loomingu teost, mille probleemistik oleks säilitanud oma põletava aktuaalsuse. Igihaljad püsivad eelkõige teosed, mis põlistavad inimesest midagi kestvat ja põhilist. Selliseid teoseid on kahtlemata «Metspart», mis tõstab nn. maailmaparandamise, inimese kujunemise ja eluõnne probleemi üpris tõsisesse ja järelemõtlemisele kutsvasse valgusesse.

Seejuures on huvitav, et päris vanas on alati olemas ka see, mida me hetkel peame kõige modernsemaks.

Nii võiks kõrges klassikuaus Ibsen huvi pakkuda isegi meie modernsust taotlevale teatrinoorusele, keda näivad eriti huvitavat šokiteatri probleemid. Sest ka «Metspart» šokeeris ja šokeerib veel tänapäevaste vaatajate. Omal ajal oli šokk nii tugev,

et üks osa kriitikuist kaotas pea ning hakkas arvama, nagu oleks kirglik aususe apologet ning tõe ja õiguse eest võitleja selles näidendis hoopis-tükkis lahti ütelnud oma nooruse ideaalidest. Tegelikult muidugi mingit ideaalidest loobumist ei olnud. Tasakaalukamaks ja küpsemaks saanud Ibsen laiendab oma nõudliku kriitika siin mitte üksi maailmale, vaid ka tema parandajatele, kutsudes absoluutseiks peetavaile väärtustele vaatama mitmest küljest, elulistes seostes. Aga rutiini ja rutiinset mõtet šokeerimata seda teha ei saa!

Seejuures nõuab «Metspart» nii teatrilt kui ka tema küllastajalt suuremat aktiivsust ja iseseisvamat otsustusvõimet kui paljud muud teosed meie raamatu-riiuleil ja teatrilavadel, sest näidendis puudub selline seisukoha kujundamist hõlbustav tegelane, kelle positsioonile me märkamatuks asume või kellega vihahelb vaidlema sööstame. Siin ei saa ühtegi tegelast uskuda sõna pealt. Minevikuvärjud valitsevad oleviku üle ja nende vägi ja võim ulatub tulevikku. Esemad ei loo keskkonda, vaid avavad karaktereid. Kogu näidend on komponeeritud üleskutsena iseseisva arvamuse kujundamiseks. Kes selleks vaevub, see peab koos Ibseniga minema läbi haavatud, inimeste armust vegeteeriva metspardisümboli viirastuslikul pööningumaastikul. Sellegi suurema üldistuse äärele haarava kunstilise võtmevõttega on Ibsen vanade allegooriameeste järelkäija ning ühtaegu värskendaaja; teda võiks ka pidada justkui eelkäijaks meie tänastele tegelikkuse range kopeerimise käest lahtirabelevatele kunstiinimestele. «Metspardis» kõneleb sümboli läbi elukogenud psühholoogiline realist, kes ei karda oma telerasi asetada äärmuslikesse situatsioonidesse, nii äärmuslikesse, et kaob piir reaalse ja illusoorse vahel. Sünnib nagu lahtiste silmadega nähtav unenägu, kus kõik on oma tavakohaselt paigalt lendu tõusnud. Võime tõusta meiegi, kui meil pole teatrisse kaasa võtta küllaldaselt gravitatsioonitungi ja reaalsusetaju.

Kuidas on sellel viirastuslikul maastikul suutnud orienteeruda teater? Ons meil põhjust kõike heaks kiita või ehk vastu vaielda? Küll seda ja teist — sellele vaatamata, et lavastus on üks hooaja huvitavamaid ja küpsemaid saavutusi.

Püüdkem esiteks jagu saada sellisest kriitikuile peamurdmist põhjustanud pähklist nagu Gregers Werle, suurkaupmehe poeg, kes ülal mäestikus on oma isa kontoris endale igapäevast leiba teeninud ja nüüd koju tagasivõõrdunud põhiustab suuri segadusi vana sõbra Hjalmar Ekdali perekonnas, kus ta püüab maailma parandama ja valede võrkudest välja kiskuma hakata. Gregers tööpööst šokeerib meie traditsioonilisi kujutlusi maailmaparandajaist, kes, kui nad pole ideega spekulierivad šarlatanid, on ikkagi õilsad inimesed, võitlevad õilsatel eesmärkidel ja on omamoodi kaunid isegi siis, kui nad pole just Jupiterid ega Junod ja neil elus hoopiski hästi ei lähe.

Heino Mandri on maailmaparandaja Gregers Werle rollis veidrik pealaest jalatallani, mees, kelle fanaatikupilk, kahvatu jume, lapselik-abitu olek ja pisut hõljuv kõnnak loovad ta ümber eluvõõrust ning sektantlikkust kiirgava atmosfääri. Teater on temas näinud tõe ja õiguse fanaatikut, hädaprophetit, kes — käsulauad käes — on mägedest alla tulnud, et inimesi õnnelikuks teha. Ent mees ei oska hinnata olukordi, läbi näha inimesi ega ette näha teo tagajärgi, mistõttu uuestisünni ja eluõnne taotlus valedest lahtiütlemise läbi muutub idee parodiaks, Hedvigi lapselik eneseohverdus perekondliku õnne nimel lihtsalt enesetapuks mitte millegi eest. Selline lahendus on algupärane, meisterlikult teostatud, milles lõpptulemusena kriitiline häälestus domineerib psühholoogilise diagnoosi ja inimliku mõistmispüüde üle.

Ent algmaterjal, nii Gregersisse suhtumist suunav tegelassüsteem kui ka tema kujunemismotiivistik, inspireerib ka pisut vaidlema ja süvenemisevõimalusi otsima. Esiteks tundub, et petlik on kujutlus, millele lavastaja paistab olevat oma kontseptsiooni rajanud: nimelt et Gregers on oma teooria välja haudunud Kõrgoru mägede steriilses üksinduses ja aina oodanud parajat juhust selle elluviimi-

seks. Ei, Gregersile ei ole ilus idee pähe pistetud ega ole ta seda ka välja mõtelnud. Gregersi elukäsitlus kasvab välja tema olemusest ja ta kurval minevikul on tugev tagasinõju ta eluvalde vastu võitlemise praktikale. Gregers on läbini aus inimene, keda vale ja ebaausus nii väga põletavad, et ta ka kõrvaltvaatajana ei saa ükskõikseks jääda. Kõige valusamalt vaevab Gregersit häbi, et ta argusest oma isa ees vaikus, kui Ekdalite perekonna saatus ülekohtuselt otsustati. Selle mure pärast läks Gregers mägedesse, ilmselt seesama sundis teda seal jutlustama inimestele aususe tähtsusest ja vajalikkusest. Ent selle kõik loeb Gregers juba oma noorusaastatesse jäänuks. Kui nüüd isa kutsub teda mägedest alla oma murede pärast, tuleb poeg isakoju oma murega — ikka veel elava süütundega ja huviga Ekdalite saatuse vastu. Muidu ta ju ei kutsuks noort Ekdalit pidule — ega ometi jutukaaslaseks! Ise aus, on ta lapselikult valmis uskuma head ka teistest inimestest, koguni oma isast, niikaua kuni hakkab aimama, et isa heateod Ekdalite perekonnale tähendavad järjekordset vale varjamist, oma hea nime päästmist hõbeseklite abil. Tõustes võitluse valde vastu Ekdalite perekonnas, tõuseb poeg ühtlasi võitluse oma isa vastu. Elukogenud inimesena taipab vana Werle seda otsekohe, Gina aimab vaistlikult. Sest noort Werlet ei häiri ju mitte niivõrd tõsiasi, et sõber on abiellunud naisega, kes varjab mehe eest oma eba-puhast minevikku, vaid Gina, teenijatüdrukuga, kellega isa pettis perekonda, solvates ema ja poega. Selle teguri tõttu ei saa võitlus tõe ja õiguse eest olla enam rangelt objektiivne, sest solvatu silm ei suuda asju näha õiges valguses. Kuskilt alateadvuse sügavusest hakkab kaasa kõnelema kättemaksu motiiv, mis mingi allhoovusena peaks saatma Gina ja Gregersi vahelist pinget. Gregers kannab oma isikliku solvumise ja hingevalu üle sõbrale, hakkab päästma seal, kus tema päästmist ei oodata ja kus enam midagi päästa ei ole, — või kui, siis hoopis teisest kandist. Aga mis teha, rasked lapsepõlve-elanused on põletanud Gregersi tundlikuks just seksuaalse moraali vastu eksimiste suhtes, küllap siit tema eluarguski. Ta osutab taiplikkust, ent samas laskub ta silmadele üliidealismi uduloor, kinnisideed ei lase tal maailma näha sellisena, nagu see on. Ta võtab kriitikata omaks juurdekirjutused, mis Hjalmar endale teeb ja mis talle tema keskkonnas juba maast-madalast osaks said. Nii hakkabki kasvataja sarnanema kasvatatavale, kes ei kirjuta juurde mitte ainult iseendale, vaid ka oma naisele, isale, sõpradele, põõningule! Ideaalised nõuded, mis Gregers esitab oma sõbrale — näiteks suuremeelsus Gina suhtes —, ei ole jõukohased talle endale. Reaalsusetaju puudumine, mis iseloomustab isa ja poega Ekdalid, on ka Gregersi ahhilleuse kand. Ratsu, kelle seljas ta täisgalopis kihutab täieõiguslikuks mängijaks illusioonide-maastikule, on tema teooria; selle universaalsusse uskudes näeb ta Hjalmarit olematut uuestisündi niisama reaalsena nagu vana Ekdal, kelle jaoks on mühavaks laaneks surnud jõulupuud viirastuslikul põõningul.

Nii et on olemas terve põhjuste kompleks, miks võitlus ideaalsete põhimõtete eest Gregersi käes kiiva kisub. Tundub, et V. Panso on jätnud «Metspardi» järgmisele lavastajale veel mõningaid süvendamisvõimalusi. Praeguse tugevalt groteskse Gregersi puhul on olemas isegi oht, et koos printsiiibi ebaõnnestunud teostamispraktikaga seatakse kahtluse alla ka printsiiip ise.

Ibsen aga laseb oma kangelasel iseendale truuks jääda ka illusioonide varemeil. «On teil õigus ja mina eksin, siis ei ole elu väärt, et elada,» paiskab Gregers otsekui südamepõhjast Rellingile, maailma parandamise suhtes täiesti lootuse kaotanud mehele. Näidanud, missugustele kividele ja kändudele too oma õilsat eesmärki taotledes komistab, ei loobu Ibsen ega lase ka oma kangelasel loobuda ideaalse taotlemisest, aususe ja õigluse nõudest, mille järgi toimub kohtumõistmine kangelase endagi üle. See on kirjaniku noorusideaalide enesekriitiline läbitöötamine. Ning lõpuks tundubki, et Gregers, kelle hingevalu tehtud vigade pärast

on niisama siiras nagu tema kirglik aususe ja õigluse taotlus, pälviks ehk pisut suuremat mõistmist ja sümpaatiat esitajate poolt.

Ka Gregersi oponendi Rellingi kuju näib pakkuvat võimalusi eeskätt psüühilise süvendamise suunas, sest praegu kipub psühholoogilis-sümbolistlik ideedraama eriti Gregersi-Rellingi liinis lihtsalt ideedraama suunda kalduma. Ka Rellingis kipub peale jääma ühe elufilosoofia eest heaseisja ja varju jääma selle «filosoofia» psühholoogilised tagamaad, käiguvedrud ning funktsioon tema kandja enda seisukohalt.

Joodikust tohter Relling (Peep Seppik) kuulutab oma veendumusi tõepoolest sellise enesekindlusega, et hakka teda või uskuma, sest ka kriitika ajaloos ei puudu arvamusel, nagu esindaks Relling Ibseni uut positsiooni. Tõsi, oma viimase, kogu tükki lõpetava lausega tõmbab Relling siin küll alustala hoonelt, mida kogu õhtu on ehitatud, aga ikkagi saab ainult poolikult selgeks, millest ta oma «filosoofia» on tuletanud. Küllalt sugestiivselt jääb kõlama relinglik veendumus, et terve maailm on täis küürakaid, neid pole võimalik ravida, julm oleks neile tött öelda, parem juba valega lohutada. Relling, nagu kõik teised selle näidendi tegelased, lähtub eelkõige iseendast. Ta on mees, kes ainult üks kord näidendi jooksul kaotab enesekindluse ja tasakaalu. See juhtub siis, kui proua Sørby teatab oma abiellumisest ja tõrjub Rellingi torked tagasi meeste parastamisega, kes olevat kõik hea, mis neis on, ära laristanud ja peavad nüüd oma tegude vilja maitsma. Kas pole nii, et kui Relling kaitseb oma vaeseid patsiente «ideaalsete nõudmistega» inimeste eest, siis kaitseb ta eeskätt omaenda südamerahu, mida kõik selle näidendi tegelased kõrgeks peavad. Kirjutades maailmale välja haigus- ja vaesustunnistuse, kirjutab ta selle tahes-tahtmata välja ka iseendale. Ja ega see hingeravi, mida Relling teostab, nii omakasupüüdmatu olegi Relling ütleb ainult meeldivaid tõdesid. Aga meelituste pangatäht on elubörsi käibes alati kõrgeprotsendiline. Just seesuguse taktikaga on Relling Ekdalite majas kindlustanud endale ja oma joodikust sõbrale meeldivate külaliste kuulsuse ning sageli ka koha pidulaua ääres. Ravides eranditult meelepäraseid tundmusi äratava oopiumiga, mängib Relling tohtrina kaasa illusioonide-maastikul, kuna reaalse arstina reaalses maailmas on ta mäng lõppenud või lõppemas.

Kahjuks pühendab praeguse lavastuse Relling suurema osa oma energiast tülika sissetungija Gregersi kõrvaletõrjumiseks, nii et relingliku hingeravi praktika jääb nõrgemalt lahtimängituks ning loomata see joviaalne õhkkond, mille talendite austaja peaks tekitama oma komplimentidega «jahimehest isa», «leidurist poja» ja «täiusliku naise» aadressil, lastki vastutustundetult isa geniaalsusega hullutades. Osa saab sellest ka lapsemeelne Gregers. Ent mitte ainult Gregersi intensiivne vastuseis Rellingile, vaid ka viimase jämedakoelises lipitsemises avaldunud lohutuvale-praktika peaksid avama tema küünilisuse. Ravimine muutub tema käes ju haiguse süvendamiseks raskelt krooniliste vormideni.

Teater näib Rellingile oponentide rohkem tema valede-filosoofia produktide kui relingliku praktika avamisega. Ja sellest on natuke kahju, sest šokk, mille Relling tekitab oma šarlatanlikult elufilosoofialt kätte kergitamisega, jääb nagu omaette ja peksab teda ennast. Tema praktika läbi jõuaks see ehk kindlalt meieni, kes me küll vannume truudust tõearmastusele, kuid harva kestame proovi, kui oleme seatud valima kibeda tõe ja magusa vale vahel.

Mis aga puutub valede-filosoofia saadustesse, siis niihästi episoodiline, kuid unustamatu Molvik — see selja taga tõbras, suu ees deemonlik hing — kui ka Hjalmar Ekdal — enesepiitsutamise suurmeister — on suurepäraseid näitleja- ja lavastajatööd. On, nagu oleksid just need tegelaskujud lavastajat ja näitlejaid eriliselt inspireerinud. Pole ka ime, sest pretensioonikad pupujukud on tõepoolest üks tülikas rahvas, olgu teatris, olgu kus tahes. Mõistame, missugust märtrikrooni peab Ekdal noorem kandma oma õnnetu saatuse pärast, sest papa rahakott on vist

ainuke, mille abil temasugune mees saab ihatud seltskondlikul positsioonil püsida. Enesekriitikat ja reaalsusetaju halvava haavliilaengu on ta saanud keskkonnalt, kes teda lapsest peale rikkus põhjendamata imetlusega. Eneseimetlus ja enesehaletsus ongi siin lootusetult segi. Lõpuks on enesehaletsuski eneseimetluse vorm. Alatine enesepetmine on selle karakteri pärisosa. Rellingi moodi austaja on sel-liste «talentide» loomulikuks satelliidiks. (Muidugi kleepuvad nad ka tõeliste talentide külge, sest vaja on ju viinaraha!) Tõde on Hjalmaril organismile mürk. Ta lihtsalt ei võta seda vastu või heidab kiiresti endast välja. Hjalmar on näitleja, kes leiab otsekohe uue rolli ja on seda nobe haarama — nagu näitleja ikka. Ent iga oma osa mängib ta teatraalselt. Otsekohe vassib ta ära ka Gregersi ülla tötunnetamise idee. Loodetud suur puhastav tragöödia kujuneb saastaseks perekondlikuks melodraamaks, mis lõpeb pardipoja tagasipugemisega emalinnu tiiva alla.

Hjalmariga tõuseb Mikk Mikiver meie karakternäitlejate esirinda. Hjalmaril kehastamine nõuab suurt paindlikkust, sest olemuselt üks mees peab siin esinema õige mitmes rollis. Alamustundest ahistatud Hjalmaril ebaõnnestunud katse tagasi pöörduda seltskonda, kes ta enda seast on välja heitnud, pidult kaasatoodud tusa-tuju sujuv suubumine praalimisse koduste imetlevate pilkude all, kodune idüll flöödimängu saatel, tormid teeklaasis ja kõrgete ideaalide müümine koduse võileiva eest, melodraama lapse laiba juures — need on ainult mõned tahud selle mehe enesepaljastamise kaleidoskoopiliselt teelt. Ta on metspart, kes üle kõige armastab oma pesakasti. Ta võib küll sonida meresügavustest ja taevasinast, kuid ta unistused jäävad tühipaljaks sonimiseks. Ei ole sellest pardist elulooma eluvete avarustel. See on lind, kes küll suudaks, kuid ei viitsi oma pugu ise täita. Ja milleks nii, kui saab ka teisiti! Maiusroaks aitab talle illusioonide nosimisest. Ainult et elu pidulauale ei pane Hjalmaril käsi ühtegi pala ega too seda sealt ka kellegi teise jaoks kaasa. Elava fantaasia korral aitab ju menüükaardistki!

Selle tegelaskuju on teater lõpuni avanud, teda teravdanud ja ibsenliku nõudlikkusega karistanud. See on suure sotsiaalse kaaluga kunstiline võit, sest noor Werle jääb igavesti nooreks ja arvatavasti ka aktuaalseks niikaua, kui loodus ise jagab inimestele andeid ebavõrdselt, ühiskond aga (juba oma põhiolemuselt a r e n e v) ei saa loobuda sotsiaalsest tellimusest talendile, sest suuruste nimele pretendeerijaid on alati rohkem kui tõelisi suurmehi. Ja ühiskonna vajadus talentide järele — nii tegelik kui ka psüühiline — on alati suurem kui talentide juurdekasv. Nõnda neid sünnitatakse ja nõnda need Hjalmarid sünnivadki — küll koduseks, küll sotsiaalseks tarbeks. Ümber kasvatada on neid raske, kogu küsimus seisab vaid selles, kuidas nende sündimust piirata. Ja kui me neid läbi näinud oleme — kuidas neid kohelda?

On aeg kõnelda Ginast, Hjalmaril naisest.

Mitte kuidagi ei taha nõustuda selle apologetikaga, mis meie kriitikas on Gina kohta paberile pandud. Näib, nagu oleks teater ees ja kriitika tema järel ära kohkunud Gregersi läbikukkunud maailmaparandamiskatsest ning Rellingi ülikainest realismist ja lootusetusest ning asunud enda ja publiku lohutuseks ideaalset ning lootusi sisendavat leidma seal, kus vähegi annab, ehkki Ibsen just kõikide illusioonide purustamise hinnaga on püüdnud meid panna orienteeruma reaalses maailmas reaalsete probleemide keskel. Muidugi, kes meist ei tajuks Gina eelseid sellise veiderdaja ees nagu Hjalmar või Gregersi-taolise kiivakasvanud maailmaparandaja ees? Ent kes vähegi süveneb teksti, sellele ei peaks silmapaari vahele jääma selle naise täielik moraalne indifferentsus, jube praktitsism, emotsionaalne ja intellektuaalne piiratus — et mitte öelda rabav primitiivsus. Kui M. Balbat naudib Gina (S. Laidla) varjatud ironiat viimases vaatuses («Õhtuleht» 24. IX 1969), siis — vabandagu Gina austajad — nii paeselt pinnalt küll ironia veetlevat õit ei puhke. Kui H. Kalda kiidab osatäitjat selle eest, et ta Gina õigeks mõis-

tab, sest too olevat lihtne ja hea naine, kes oma meest armastab, teda põhjani tunneb ja sageli ka läbi näeb («Sirp ja Vasar» 3. X 1969), siis on raske ka temaga nõustuda. Gina apologetikale paneb krooni pähe M. Žuhhovitskaja: «Mitte abstraktne paatos, mitte päästev enesepettus, vaid teiste inimeste heaks elamine ja sisemine eneseohverdus teiste inimeste nimel — selline on allakirjutanu arvates Ibseni eetiline programm selles näidendis, millele on omane suur emotsionaalne jõud ja kunstiteravikkus» («Rahva Hääli» 19. XI 1969). Ja see õilis idee peab realiseeruma Ginast!

Mis see siis olgu, kas sõnaselge üleskutse pupujukude poputamiseks? Ei söanda küll Henrik Ibsenit ega isegi mitte Gina esitajat säärase eesmärgi seadmises kahtlustada. Viimane on oma nüris ümmardajakohustuste täitmises usutav ja ibsenlik seni, kuni hakkab lõpuks tõepoolest just nagu läbi nägema, libisedes siis aga Gina tasandilt taipliku publiku omale. Ei! — lahtilõikamata raamatu kaudu ei paljastu ebaleidur Ginale nagu publikule, sest Gina ei taipa leiutamiseasjandusest õhkagi! Kõige rohkem võib raamat olla Ginale järjekordseks tõendiks mehe laiskusest, mis ainsana teda näib pahandavat. Kui ta paneb ette lapsel lasta raamat lahti lõigata, pole ginaliku loogika kohaselt selles pilget. See on tõepoolest masinlikult funktsioneeriv hoolitsus, mille eest Ginat nii kõrgelt ülistatakse. Aga ainult tänu Ginalele võivadki Hjalmarid lillagi liigutamata rahulikult pesakastidel losutada. Kui Gina Hjalmarit läbi näeks, oleks pidul lõpp — vähemalt ibsenliku eetika ja karakteriloojika järgi.

Üsna veider on ka kuulda ülistussõnu Gina emaarmastuse kohta. Gina ei märka mõelda lapsele, sellele peab tema mõtte juhtima Relling. Gina ei oska last Hjalmarit eest kaitssta. Täiesti mehe meeoludele kohandununa tõukab ta lapse eemale nagu Hjalmargin. Me võime siin taiplikkust näha ainult siis, kui seda Ginale omast käest laename. Seesugusel emal pole lapsele midagi anda peale toidu, ja lauaski hoitakse paremad palad «leiutajale». Oma lapsel on tal isa poputamise õppida seda poolt, mis ei puuduta ninaesist. Too naine oskab lugeda ainult arveraamatut, ja sedagi lapse toetusel. Laps on tema ellu tulnud soovimata külalisena. Temagi kujunemise või kujunematusse kants on ta kahtlaste moraalsete põhimõtetega kodu. Gina amorfsus on päris kohutav. Werlede juurest minemakihutatuna ei saanud ju temast mitte Werle ohver, vaid võrgutaja — lihase ema peibutusel! Gina on suletud raamat, moraalselt niivõrd äratamatu, et isegi lapse surm ei löö ta hinge lahti.

Ibsen armastab selles näidendis oma tegelasi paigale panna lõpulausetega. Kuulakem Gina lõppsõna: «Me peame teineteist aitama. Sest nüüd ei ole meil enam tarvis tema [s. o. lapse — L. S.] pärast maid jagada, niipalju kui ma aru saan.» Unine kodurahu on Ginale üle kõige. Kui laps ennast seesuguse koduõnne heaks ohverdas, siis on see elu ironia! Mõni teine, vähem tõsine ja vähem teaduslikkuseni analüütiline autor võib-olla loonuks Gina nukra huumoriga. Ibsenlik huumor tema puhul (meenutame vussitud võõrsõnu ja kõikide abstraktsete kujundite mõistmist hoopis teisest seosest pärit konkreetsuses!) on kapslis, nagu on kapslis ja uinunud olekus kõik Ginagi oletatavad head alged.

Sellisenägu on Ginal «Metspardi» tegelaste süsteemis suur tähendus. Ta on ette nähtud primitiivisena, sest ainult sellisenägu motiveerib ta teravat konflikti Werlede perekonnas (kui solvav, et mees ja isa pettis just seesuguse naiseaga!), samuti on tema saatuseks olla illusioonide-maastikul see Rellingi poolt ülistatud «ideaalne» naine, kellele Hjalmar on siiski sunnitud juurdekirjutusi tegema, et perekonnaidüllil võiks olla täielik. Ja lõpuks — peenetundelisemale naisele osutukski Hjalmarit koduteater üpris üle jõu käivaks. Gina talub seda, mitte et ta sellest vaimselt üle oleks, vaid et ta lihtsalt ei mõista olukordi.

Tõepoolest peaksime kord jagu saama niisugusest suhtumisest, mis rahva ja nn. alamkihi ees lipitsedes teeb hädast vooruse. Rahvas pole nii peps tõe suhtes,

ei kardaks oma hädadele suisa näkku vaadata! Ta ei vaja seesuguseid aristokraatlikke žeste, mis tuletavad kõik inimese vourused juba puhtpaljast sünnipärest. See viib enesepimestamisele. Gina positiviseerimise kahjulik tendents näib olevat alguse saanud V. Admoni eessõnast H. Ibseni teoste venekeelsele kogule (Генрик Ибсен. Собрание сочинение. Москва, 1956). Ginat aga pole sugugi vaja parandada, sest Ibseni Gina ise on otsekui väljakutse maailmaparandajate sünniks.

Päris ibsenlikuks ei saa teatri psühholoogilist ja moraalset platvormi pidada ka suurkaupmees Werle ja pr. Sørby kujude loomisel. Werles jääb kõlama üksiku nukra mehe põhiheli. Näib, nagu tahtnuks teater Werle pehmenemisega tõsta teiste tegelaste isiklikku vastutustunnet. Nii aga väheneb liigavõrra Werle vastutus. Ka Ekdalid tutvustavad ennast selleks liigagi põhjalikult, et võidaks uskuda, nagu kannataksid nad päris süüta süüdlastena. Pealegi on vaatajale selge, et majanduslikku krahhi oli autoril vaja karakterite raskesse olukorda asetamiseks ja viimsete konsekventsideni läbivalgustamiseks, teravate konfliktide loomiseks. Seejuures on Ibsen oma tegelastesüsteemi viimse i-peani lausa geomeetriliselt välja mõõtnud. Ühe rõhu muutmine tekitab segaduse terves süsteemis. Werle oma ohjeldamatu minevikuga ja ema oma hüsteerilise (või hüsteerikani viidud?) iseloomuga peavad põhjendama Gregersi eluara ja haiglaselt tundliku karakteri kujunemist. Ema on surnud ja mineviku ohjeldamatustest üpris puhastatud isa tunnistused poja kohta kipuvad omandama suuremat kaalu, kui on soodne ja õiglase Werle-juniori suhtes. Uute eluväärtuste äratundmiseni jõudmine, millest kõneleb kriitika, on kaunis küsitav ja pisut gregerslikult idealistlik. Werle jääb suurkaupmeheks ka füüsilise pimedusele vastu minnes. Vaevalt teda näiteks huvitab moraalne profiit, mida saab lüüa pojaga leppimisest, nagu idealistlikult arvab ta poeg. See võiks huvitada vaid oma tulevase hea nime eest võitlevat pr. Sørbyt. Vanadus läheneb. On vaja kompanjoni ja pärijat, et rahad jääksid perekonda. See näib olevat Werle mure, mis tuleneb tema karakteriloogikast ja -automaatikast.

Igähel «Metspardi» tegelastest on tajutav oma, teab millal ja teab just kuidas sissesöödetud programm, mille alusel ta pimedada, automaatse masinlikkusega toimib. Kord kujunenud programm on küllaltki raskesti muutuv ja muudetav. Programmi lugemise oskusest oleneb aga tegelaskuju tuuma tabamine. Näib, et päris lõpuni pole teater lugenud ka pr. Sørby programmi.

Ilmselt leidis suurkaupmees Werle proua Sørby's teise omasuguse. Ei, «reaalsele ja aususele rajaneva elutunnetuse... aktsepteerimisele», milleks kutsub üles M. Žuhhovitskaja («Rahva Hääli» 19. X 1969), osatäitjal küll ei maksa minna. See on kaupmehe ausus, mida kehab Sørby, kes kahjudega ei kauple ja omakasu ei unusta. Ei tohiks siis puhta kullana võtta ka seda heategemist, mis tema eestvedamisel Ekdalite perele osaks saab, või ka meie laseme end Werle rahade eest ära osta. Tehingabieli aga, mille oma hea nime eest (kas ainult?) südilt seisev pr. Sørby vanalt kodurahu ihkavalt Werlelt mõistab välja pressida, peaks lööma selgelt tajutava ironiaga Gregersi maailmaparandamise retsepti nõrkade kohtade pihta, kuna see muudab ju raskena ja õilsana ettekujutatud uuestisünni lihtsaks vastastikuseks pattude lunastamiseks perekondlikus pihitoolis. Lapselik rõõm, mida vanade pattude tunnistamine Werlede õnnelikus kodus pr. Sørby sõnade kohaselt sünnitab, ähvardab hoopis vastupidise efektiga, kui oma õilsamas õiglus veendunud pr. Sørby selle avameelse ülestunnistuse kinkeakti näol ka Ekdalite perekonda kannab. Nähtavasti on Ibsen veendunud, et on moraalseid süütegusid, mida pole võimalik rahaga kinni maksta ja kus süüta süüdlased kannatavad rohkemgi kui asjaosalised, keda võib päästa paks nahk. Igatahes poleks halb, kui Linda Rummo, kelle Sørby's en kiitvalt näitud eeskätt noorutsevat leske, julgelt välja tooks, mis tõepoolest peitub ka kauni kesta varjus.

Mitu korda on juba sule otsast lipsanud sõna kodurahu. See on suur tuiksoon, mis seob kõik tegelased ühte vereringesse. Vegeteeriv haavatud metspart on sellise oleku sümboliks, iseenesega rahulolu ihkav väikekodanlik õnneideaal selle olemuseks. Seda ihkab isegi maailmaparandaja Gregers, kes igast tõsisemast konfliktist tagasi kohkub ja mägedeüksinduses endale kontoriametniku tööga südamerahu püüab leida. «Minu loomus, Gregers, ei luba õnnetu olla. Minu ümber peab kõik hästi olema, ma vajan kindlustunnet ja rahu,» sõnastab selle õnneideaali olemuse Hjalmar. Kuid sellise ideaali realiseerimiseks ei paku elu võimalust. Nii jääbki üle kas põgenemine illusioonidesse või pettevaledes. Selleks on mitu teed. Vaadata ja mitte näha, ning kujutleda kõik kauniks (Ekdalid, vana ja noor). Näha, kuid kuulutada kõik sigadused paratamatuseks ning ristida need ainult ümber ilusate nimedega, luisata ja petta lohutuseks (Relling). Nähtavasti on nii ebameeldiva paratamatusega leppida sama raske kui lahkamatult illusioonitoidul elada. Siis aitab enamasti pudel! Võib näha, leppida ja elada soovivida ning igatsusteta nagu Gina. Aga kes meist seda enam suudaks?! Võib ka mitte leppida ja võidelda, kuid see on hullupööra raske. See nõuab tohutut julgust, jõudu, energiat, optimismi, reaalsusetaju, kriitilist meelt — või muidu saab maailmaparandamisest uus mäng illusioonide-maastikul, uute valede, enesepetmiste ja juurdekirjutustega.

Muidugi, lahendada nii keerulist võrrandit, kui on loonud Ibsen, pole teatril naljaasi. Märkan ka ise üllatusega, et kirjatükk on tulnud nõudlikum, kui võis eeldada etenduse esialgsete positiivsete elamuste põhjal. Aga lõpuks ongi küsimus üksikuks detailides, tegevusliinides, mille arvessevõtmine võiks ehk karakteritele lisada sügavust, sära, sotsiaalset kandvust, resoneeriks tundlikumalt Ibseni eetikale.

Arvestada tuleb muidugi ka tõsiasja, et Ibsenist saati on midagi meie moraalsestes tõekspidamistes muutunud. Millelegi tuleks aga põhimõtteliselt ka truuks jääda. Mis puutub lahkuminekutesse Ibseni ja tema praeguse lavastaja vahel, siis näivad need tulenevat eeskätt viimase suhteliselt optimistlikumast meelelaadist. Mõneti helgemalt nähtud tegelased «Metsparadi» lavastuses aga ähvardavad küsitavasse valgusesse seada koguni terve, ibsenliku järelduse maailma ja inimese parandamise vajalikkusest. Maailmaparandaja on tegelastevahelise valguse ja varjude ümberkorraldatud mängus saanud otsekui süüdistavad mustad prillid, vaatamata sellele, et temagi sisuline viga on läbi roosade prillide vaatamine oma «kasvandikule» ning maailmaparandamisele, selle taandamine üksnes moraali-jutlustamiseks. Mis aga halvem — liigset optimismi sisendavalt ja ajaloo loogikaga vastuolus saavad ibsenliku moraalse täienemise ning uuestisünni idee kandjais üsna veidral kombel äri- ja arvestusinimesed, kusjuures Werle teine abielu viirastub aeg-ajalt peaaegu ideaalsena mitte ainult Hjalmarile, vaid ka vaatajaile.

Ibsen on aga sedapuhku ajanud läbi ainult ühe täiesti sümpaatse tegelasega — see on meie ühine lemmiklaps, põõninguvideviku valguskiir, kergejalgne, usaldav, siiras ja terviklik Hedvig (Mari Lill). Kui kirjanik saadab oma lemmiklapse surma, siis näib, et ta ei püüa teda säästa saatusliku pimedaksjäämise, vaid just nägijakssaamise eest. Nii jääb ta eluusk ja sinitaeva-igatsus meilegi helge mälestusena meelde tuletama suurt maailma, kus elavad tõelised, vigastamata metspardid, mühavad tõelised metsad, keeb teistsugune elu.

Just selleks, et meie teatris oleks rohkem täistabamusi, tuleks Ibsenit sagedamini lavastada. Ibsen on meisterlikkuse kool. Tema ammendamise nõuab kogemusi, süvenemist, tohutut tööd. Enamikule koolipingist tulijaile on Ibseni viinamarjad hapud. Eks peegelda seda sellegi lavastuse kunstilise töötluse tulemused.

Siin ei peeta silmas mitte üksi isetegevusmaigulist avaakordi, mille loovad teatrikooli õpilastest teenrid näidendi algul, vaid ka vana Ekdalit. Viimane va-

pustab rohkem oma välise kui sisemise groteskiga. Ikka ja jälle pääsevad domineerima Erich Jaansoo omad, nooruslikud, elulusti täis silmad, sundides unustama vana Ekdalit või taandades tema kehastamise imiteerimislustakaks koerusseks. Võib-olla tuleneb ka vana Werle teatud üheplaanilisus lihtsalt sellest, et osa esitaja (Karl Kalkun) vaim, liha ja luu pole Ibseni tarvis veel küllaldaselt sisse-mängitud. Ja kõik tillukesed sotsiaalsühholoogilisedki vajakajäämised lihtsalt sellest, et just siin avalduvad ka meie teatris kõige rohkem mängitud kaasaegse dramaturgia puudujäägid. Ibsen aga on täiuslik viiul, probleemi, idee, psühholoogia süntees. Ta nõuab realistliku meetodi täielikku valdamist hetkel veel sümbolismi siiruviirulises välreluses. Kes valdab seda viiulit, sellel peaks igal teisel pillil musitseerimine kergeks osutama.

Mõtlen kahetsustundega neile teatrisõpradele, kes etenduse järel omaette probleemitsedes tahaksid konsulteerida ka Ibseni endaga. Paraku puuduvad meie raamaturiivil «Metspart» ja paljud teisedki Ibseni näidendid. Aga seal peaks temasugune mees küll olema, nagu ta ei peaks puuduma ka meie kooli kirjandus-programmis.

(Järgneb)

Mõttelooteid

eel. B. Shaw jutustab oma «Pygmalionis», kuidas foneetikaprofessor agulitüdrukust suurilmadaami tegi. See õpetaja tunnistas oma emale: «Sa ei kujutle, kui huvitav see on: võtta selline olend ja muuta ta hoopis teiseks, andes talle uue keele. Jah, see on kauneim katse, mille ma olen sooritanud.» Midagi sarnast võiksid ka meie esimesed keeleuuendajad, Veski ja Aavik, oma elutöö kohta öelda. Eesti tänab teid, keelemeistrid!

Kirjaniku materjal. Inimhulkade võimetus muuta oma valud ja hädad väärtusteks kisendab kirjanikkude järele (Jaan Kross on ka poeeti võrrelnud sõerikastajaga, maagihüvendajaga).

Raskused, puudused, ohud, hädad ja kannatused, aga ka äkki ilmnevad inetused, alatused — kõik see on kirjanikule toormaterjaliks. Maailmas on inimehädade mägesid, isegi mäeahelikke. Kirjanik, sõnakunstnik, kes reageerib inimeste hädadele targa mahavaikimisega — see on ise kurjategija, Mulgikapsaste, karjerist ...

Aga ohud?

Muudkui hüppa sisse, pea ees!

Pealehakk on parim paraad.

* * * Tahan «langenud lehti» — mitte professionaalset «kirjandust». Viimane koosneb kirjandeist, ja need on õieti kirjatud kude või sageli ka heegeldus.

Kuid mind huvitab vahetum, olemuslikum, põhilisem, tõelisem.

Professionaalses kirjanduses aga on ikka midagi «tehtut», midagi põhiliselt ebatõsist ja ebatõelist:

«nagu oleks», — —

on teatraalset võlu, mis sünnib lavastaja viipeil dekoratsioonide ja näokatete maailmas.

Isegi realistlikem «tõelus» on siin papist ja ühepoolne.

Teose teostamisest. Roman, suurem memuaarteos, mida kirjutada tahaksin... Kirjutama peaksin.

Ja siiski ei taha kirjutada, kuigi materjal on koos.

Mul on lihtsalt hirm. Hirm saatanliku kontsentratsiooni ees, mida nõuab teose lõpetamine, hirm pinge ees, vajaduse ees olla seotud tuhandete vaimsete mõttekäikudega, kombinatsioonimänguga, mis nõuab mõttesähvangute, vaimuvälkude, siirusevalangute korrastamist, hirm sünteeside, vaimsete perspektiivide ees... Hirm pinge ja valguse ees — vana keha hirm, mille närvid on lõtvunud, lisaks maadlemine meie mullapealse keelega, mis pole veel kasvanud filosoofiliste mõttekäikude väljendamiseks.

On vaja julgust ja jõudu
hüpata, pea ees, materjali voogudesse,
koguda, hinnata, ühendada, mõtestada
ja kõik kohale panna nii,
et kaosest saaks teos.

* * * Ma usun ilukirjandusliku sõna ja eriti luulesõna kultuuriloovat jõudu — tema «võimesse siduda ja päästa».

Mõtlen omaenda nooruse kõrbele, kui seisin üksi oma nõutu ja lohotu januga. (Meil polnud ju veel kasvatust; kroonugümnaasiumi õpetajad jäid põhiliselt võõraiks.) Selle janu kustutamiseks olid olud ebasoodsad. Esimene läbiloetud eesti luulekogu, Visnapuu «Amores», oli täis jõhkru, järgmised — lallutavaid nilbusi. Gailiti klounaadid, Jaan Oksa hõilõhnaline maailm, igat liiki sõnakõlksutavad «Momen did» ei puhastanud õhku, ei loonud vaimset atmosfääri. «Inimesed haisesid» — nagu kirjutab Oks. Igatahes polnud see kellegi arvessevõetav tase. Alles keskkoolis pakutud Puškin andis mulle aimu, millisel vaimsel kõrgusel võib seista luule, kuid kroonulik interpretatsioon tegi ta elukaugeks, igavaks.

Hiljem tuli RMR — Rainer Maria Rilke — oma vaimse kõrgmäestiku kliimaga. Leidsin teisigi sõpru raamatuis. Ülikoolis paelus filosoofia ajalugu — see huvi pole enam kustunud. Hakkasin ka ise sõnu mõtestama ja mõtteid sõnastama, kuigi eesti keel oli mul alles kivikirvena käes. Lättteks oli Jurkatami sõnastik, hiljem lisandusid Keele-Aaviku katsed muuta maarahva keel kultuurkeeleks. Prahas nägin esmakordselt ka laiemat maailma. Pole sedagi unustada saanud. Teadvuse avardamine sai elu sihiks.

Mu paljulugenud silmad on hiljem näinud tuhandeid sõpru raamatut, igapähele võlgnen midagi. Ja sellepärast pean minagi jõudumööda kirjutama, et kõnelda nendega, kes mind vajavad. Pean ka ise olema allikaks.

Lunaria

Kersti Merilaas: «Kuukressid».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 196 lk.

«Lilled keel» on ju midagi väga iidset. Nagu kõik ürgsetesse maagia aastatuhandesse ulatuv, on temagi omajagu mõjutanud meie suhtumisi ja väljendub tänini meie kõneldavaski keeles, esteetikafäärdest hoopis rääkimata. Ja üsna imepärane on see, et kõigest meie paratamatust utilitarismist hoolimata oleme tänapäeval Floraga tunduvalt hardamas vahekorras kui Ceresega: see viimane on ikkagi pigem auväärt «naistöötaja» kui jumalanna... Vähe sellest, et sõna «antoloogia» tähendab «lillepõimikut»; oma antoloogiate nimeks panevad poeedid veel ikka mõne konkreetse lille nime — ega mõju sealjuures põrmugi vanamoeliselt.

«Kuukresside» pealkirjasümboolika seletab ära samanimeline luuletus:

... on sellelgi ööl oma lill.

[— — —]

Vastu lõikavat tuult,
vastu marutsevat merd, mõrtsukmusta,
tõukab maa oma kummis kivise rinna,
täis helkivaid hõbelitreid.

Nii et tagasihoidliku sügisese öölille on oma vapile asetanud seesama Kersti Merilaas, kelles rohkem kui kord on nähtud elu- ja olemisrõõmu poetessi. «Maantee tuulte» ajal ei oleks seda ehk võidud aimata. «Kuukresside» lugeja muidugi ei imesta: aja tõsisemate ning traagilisimategi vastuolude taust on Kersti Merilaasi senise loomingu taga täiesti tunduv, olgugi ta aina jäänud (nagu ma arvan) elurõõmu kuulutajaks. Aastate «marutsev meri» annab tema kuulutusele ainult uue sügavuse.

Ent veel enam. Me ei tarvitse seda «lillepõimikut» lugema asudes nimiluu-letusele üldse mõeldagi, vähemalt seni, kui me temani jõudnud pole — ja ta ongi paigutatud raamatu lõpuossa. Ent esimese häälestuse oleme pealkirjast juba saanud: «lunaarse». Ma söandan väita, et öö- ja kuukujutlustes on mingi kõigile omane «arhetüüp» olemas tänapäevagi inimkonnas, kellest ju suur osa ei tarvitse teada Lunast-Selenest-Dianast-Artemisest või mõnest teisest nende mütoloogilisest paralleelist midagi. See «arhetüüp» on palju ürgsem ja palju kestmam kui eri ajastute mütoloogilised nimed. Nii loeme Kersti Merilaasilt selles «lunaarses» häälestuses:

Öö vajub üle metsa ning
kõik on nii hea ja lihtne.

[— — —]

Kas kuuled, kuidas krabinal
kuukiiri mööda katust ronib.

[— — —]

Ja koplust siis südaöö ajal
kuu kerkis kui tohutu kera...

[— — —]

Kui päev meid enam murega ei seo,
ja tõuseb kuu, pilv kerge kelmilt
laugel...

Ja siis tuleb ka see «hilissügisese aimutu öö», seda muidugi, aga kui palju rõõme siiski enne on olnud, päevaseid loomulikult ka, aga siis ikka ja jälle «rõõme ühest ilusast ööst!» Et Luna-Selene-Diana-Artemis on just naissoo jumalanna, seda pole eriti rõhutada tarvis.

Oleks äärmiselt huvitav — ja mitte üksnes huvitav — kunagi lugeda

kokkuvõtlikku uurimust armastusprobleemide arengust eesti lüürikas. Ühe inimeea jooksul on kajastunud põrutav murrang, mille tulemused küll veel hoopiski kristalliseerunud pole. On veel küllalt inimesi, kes mäletavad, kuidas J. Tõnissoni ringkond Gustav Suitsu päris gümnaasiastlikus lembeluuleski alust leidis teda «libude laulikuks» nimetada. Ja inimesi, kes Marie Underi või Henrik Visnapuu nime kuulates ikka veel kelmilt — või isegi mõninga silmakirjaliku põlastusega — muigavad. Ja samal ajal on olemas kahekümneaastased täiskasvanud ja võib-olla vaimsetlalt küpsed inimesed, kellele need kolm poeti on päris «eelajalooline» klassika, sealjuures ehk isegi «igav klassika», kui seda koolis on juhtunud õpetama professor Unrat. Kui nüüd püüaksime määratleda Kersti Merilaasi armastusluule kohta sellesamas arengus, siis võiksime ehk riskeerida väitega, et tema tähistab ühe murranguetapi lõppemist. Noore Visnapuu puberteetlik provokatsiooniiha on talle täiesti võõras. Underi «Sonettide» naiselik meelus oleks nagu lähemal, kuid siiski jääb valdavaks palju eraldavat, sest on oma selge provokatiivsus selle aja Underiski olemas, oma võluv koketsus, mis kord oli päris mässulise efektiivne. Ja seda Kersti Merilaasi armastusluules pole. Kõige usaldavamaks õpetajaks jääb Gustav Suits, kelle tasakaalukas tundekultuur kujunes välja juba enne «Siurut». Tõeline eesti lembelüürika algab Suitsu «Koiduga». Kui see oli kirjutatud, võisid järeeltulijad juba puhta südametunnistusega süveneda õõsesse. Kersti Merilaas on seda teinud nimelt puhta südametunnistusega:

*All koplis kasest kaseni
käiks udunimbuses kui jumal...
Ah, keerduda mind lase nii
su jalge ümber nagu humal.*

*Ma tahan olla nagu tee
või nagu kivi, millel astud,
või laul, mis kostab üle vee,
või lill, su rõõmuks õide lastud.*

Väga tähtis koht on meie armastusluules Kersti Merilaasi «Nartsissil». Ma ei saa jätta märkimata, missugune lausa ilmutuslik mõju oli sellel väikesel poemil noortele lugejatele siis, kui ta ilmus — saksa okupatsiooni aastate umbes kultuuriatmosfääris. Tõsi, see näis olevat ju nii kaugel neist probleemidest, mille pärast käis sõda elu ja surma peale, kuid tegelikult oli see nendega just väga sügavalt seotud. Kõnelda armastuse jõust, komplitseeritusest, kadumatuses tähendas siis kõnelda elu jõust. Poemi humanistlik missioon oli ilmne. Ja teatav vastuhaakulisuski. Muidugi ei mõtle tänapäevane lugeja enam sellele ajaloolisele taustale. Ja leiab, ma usun, palju olulisemat, olemuslikult üldnimelikku elamuslikkust ning niihästi väga rahvuslikke kui ka väga internatsionaalselt mõistetavaid variatsioone iidsele Narkissose ja Echo teemale. (Muide ei ole hea, et poetess kirjutab «Nartsissos» pro «Narkissos» või siis «Narcissus».)

Tahaksin arvata, et Kersti Merilaasi armastusluule uustrukil üle aastakümnete on küllalt suur tähtsus — kas või pedagoogiline, kui me luulestki just seda otsida tahame. Sest meie rahvusliku tundekultuuri arengus on sellel olnud suur ja ilus mõju, mis väärivad pidevat uuendamist. Et poetess oma varase loomingu suhtes küllalt kriitiline on olnud, on mõnel puhul siiski lausa kahetsetav: ma leinan taga kunist värssi «lill laksatades avab suu» (nüüd: «...avab laud»), päris rahvalauluks muutunud luuletust «Kui need laiad meretuuled» ja veel nii mõndagi (näiteks tsükli «Närusus» sel kujul, nagu see oli «Maantee tuultes»), mis «Kuukressides» puudub — aga ei ole ju seadust, mis kaitseks loomingu looja enda eest; ja seda, et nende luule võib juba nende elu ajal klassikaks muutuda, usuvad ju ikka pigem naeruväärsed kui tõsiselt võetavad poeedid.

Kersti Merilaas kui «Rannapääsukese» ja «Kevadiste koplite» autor on meie lugejaile väga hästi tuttav. Kui ma elnevas tema varasemast luulest eeskätt armastuslüürika juures peatu-

sin, ei tahtnud ma sellega hoopiski jõuda vaatekohale, et hilisem looming tähendab midagi olemuslikult uut, et «kitsalt isiklikke elamusi luulendav» poetess tervitatavasti on õigel ajal muutunud ühiskondlikuks. Pigem sõandaksin väita, et Kersti Merilaas on jäänud armastuslühirikuks ja olnud ühiskondlik ka «Maantee tuulte» perioodil. Muidugi on küll Carl v. Ossietzkye pühendatud «Vang» oma konkreetsega poetessi noorusluules erandiks; «Närususest» on «Kuukressidesse» pääsenud vähe; ent oluline on see, et juba siis oli ühiskondlik Kersti Merilaasi hingeseisund, millest «Rannapäasukese» ja «Kevadiste koplite» pildid võisid areneda sujuvalt. Sisemisi murdekohti tema luule koguarengus ei ole.

Siinkohal oleks ehk õige aeg polemiseerida Paul-Eerik Rummoga, kes oma sõnavõtus (s. a. «Sirbis ja Vasaras» nr. 6) kahtles, kas poetessi suhe Mägiste Mardiga, s. o. rahvaga, «Kevadistes koplites» esitatud viisil on põhjendatud — rahva andunud imetlejana ei oleks luuletajal nagu asja rahvale midagi öeldagi, pigem siis juba lihtsalt kuulata. Mõte oli huvitav, kuid lubatagu mul ometi piirduda märkusega, et kõige huvitavam oli see just Paul-Eeriku enda arenemise kontekstis: «poeedi osa» näib temal kujunenud üheks põhiprobleemiks, mille lahenduse otsinguid meie luulesõpradel põhjust on

kõige paremate lootustega jälgida. Mis puutub Mägiste Marti, siis on ehk tõsi, et see sümbolkuju on mõningane «positiivne hüperbool» — kuid sellel on oma tähtis osa Kersti Merilaasi luule kogupildis, mis selleta oleks vaesem.

«Hommikuvõimlemist» näinuksin «Kuukressides» ka meeeldi — näiteks «Pärnu kevade», «Muhumaa mehe» ja võib-olla isegi «Möödunud aegade tultand silgu» arvel, sest säärane jäljetonistlikkusse kalduv toon, nagu neis kolmes kõlab, ei ole vist küll Kersti Merilaasi pärisosa. Kui juba, siis nõnda nagu näiteks «Kevades», «Mardihanes», «Pillimeestes» — ikka millegi tähtsaga seoses, «kuukresside taustal». Ent «Lapsepõlv», laadilt nagu erinev kõigest muust, on suurepärase järelsõna eelnevale, andes nii isikuloolise kui ühiskondliku selgituse paljule, mida seda lugenult mõistame paremini, ja muide sisaldades suurepäraselt lühirikat, millest Ebavere nõia ballaad otse nõuab esitamist kitarri saatel.

«Poeedid, lillelaulikud!» kurjustas kord praegusest märksa noorem Mats Traat. «Kuukresside» autor on muidugi ka «lillelaulik». Ent tema Pantheonis on Flora ja Ceres võrdselt aulikul kohal — troonivad muidugi kes muud kui Diana ja Venus koos, kuna läbi sambareea on näha igavesti kohisevat Okeanost, maailmamerd.

Jah, kuhu kiiret — ees on igavik!

A. Kaalep

Kaks leedu romaani, peamiselt eesti proosa taustal, kuid natuke ka vastupidi

Mykolas Sluckis: «Taevatrepp».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1967. 279 lk.

Jonas Avyžius: «Küla teelahkmel».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 486 lk.

Et pealkiri on kord juba reservatsiooniga kirja pandud, ei ole ehk ülearune alustada väikesest arutlusest sellisama reservatsiooni asjus. Kui siin saab näha probleemi, kas või probleemikest, siis on lähtekoht küll selles, et tava-

liselt ei ole meil hindamise taust kriitikule hoopiski probleemiks. Välja arvatud uue teose paikapanek kõige kitsamas-konkreetsemas ringis: mida lisab raamat kirjaniku senisele loomingule? Kui selle koduse kontsentri

mant kaugemale minna, võime enamiku arvustuste puhul konstateerida, et eesti kirjanduse juurdekasvu mõõdetakse ning kaalutakse ikka ja jälle üksnes eesti kirjanduse taustal, temale kohandatud harjumuspäraste mõõtudega ning küllaltki piiratud ringis kujunenud arusaamisega sellest, mis on uus ja mis vana, mis tavaline ja mis ebatavaline. Küll on viimastel aastatel luulekriitikas asju nähtud ka avarama horisondi raamistuses ja mõnelgi korral on selgunud, et meil on praegu ja on olnud varemgi luulet, mis avaramas mõõtruumis olematuks ei kahane. Värske pilguga on vaadatud algupärast näitekirjandust (J. Rähesoo). Mõnede tähelepanevamate proosateoste vaatlemisel on tunda üleliidulise, s. o. nõukogude kirjanduse tervikkonteksti arvestamist. Seda suure koori tunnet peaks aga olema palju rohkem ning see peaks väljenduma konkreetsemalt. Takistajaks ei ole küll tahtmine, vaid suutmine. Ei ole kerge haarata nõukogude kirjanduse elu ja hoovusi konkreetset, asjalikult, faktidena ja faktide süsteemina. Sest noid fakte on palju, terve mets, ja kui kergesti ei juhtu siin vastupidi sellele, mille eest hoiatatakse tuntud kõnekäänus: metsa varjust ei nähta üksikuid puid, mõnikord ka kõige kõrgemaid mitte. Kindlasti ei ole see häda tuntav ainult Tallinnas ja Tartus. Kuid probleemi suurem ulatus ei anna meile õigust sellest mitte välja teha.

Kui eesti kirjanduskriitika olukorda vaadata üldiseltki väga aktuaalse tööjõuprobleemi seisukohalt, selgub, et see töö põhineb (ja juba traditsiooniliselt) väga olulisel määral üksnes väikese-arvulise asjaarmastajaliku grupi huvil ning entusiasmil. Nendelt, kes on juba rakendunud, palju rohkem nõuda ei saa, vähemalt suuremat produktiivsust mitte. Aga rohkem tööd, s. t. laiemat silma ringi ja avaramat haaret, on meie kriitikale hädasti vaja. Mitte ainult arvustajale tema tegevuse teoreetiliseks ja praktiliseks baasiks, vaid otse kriitikasse, otse must-valgele. Nõukogude kirjanduse internatsionaalne iseloom ja praktika kohustavad selleks. Seda nõua-

vad ka eesti kirjanduse ja kirjanduskriitika huvid — kas või sellest samast taustaprobleemist lähtudes. Arvan tõsi-meeli, et oleks edusamm, kui suudaksime muuta aastate ja aastakümnete kõvadusega traditsiooni, mille järgi tõlkekirjandus ei kuulu arvustamisele — ka tähtteosed mitte, ka vennasrahvaste kirjandusest tõlgitud väärtraamatud mitte. Kui eesti kirjanduse asjadest kirjutav kriitik hindaks aastas korraga avalikult (mitte tõlke, vaid ideede ja esteetika aspektist) niisuguse tasemega teoseid nagu näiteks J. Sempruni «Suur reis» või R. Hochhuti «Asemik» (kordan meelega J. Smuuli näiteid, millega ta õnnestunult rõhutab kirjanduse suuri ülesandeid ja suurt vastutust ühiskonnas), peaks ta senisest teistmoodi, ilmselt nõudlikumalt suhtuma koduse kirjanduse asjadesse. Rääkimata sellest, et peaks ju olema iseendastmõistetav, n.-ö. «igapäine asi», et avaldame retsensiooni, kui eesti keeles ilmuvad Simonovi, Tendrjakovi, Bökovi või Baklanovi raamatud. Aga kus need arvustused on?

Ei tohiks olla liialdus, kui ütelda, et lugesin Mykolas Sluckise «Taevatreppi» ja Jonas Avyžiuse «Küla teelahkmel» n.-ö. võrdsetel alustel eesti proosaga või koguni nagu eesti kirjandusse kuuluvaid teoseid. Hiljem kriitikuna ettevõetud ülelugemine isegi süvendas seda ülekandmisprotsessi. Teatud määral on niisugune suhtumine koguni paratamatu, kui väga pealiskaudselt tunned kirjandust, kust tõlgitud teos pärineb. Leedu romaanide puhul süvendavad tõlgitud raamatu ja eesti lugeja kodust suhet aga kõigepealt teised põhjused. Asi on selles, et proosa suurvormid leedu ja eesti kirjanduses on 60-ndatel aastatel arenenud tähelepanedavas sisulises läheduses ja paralleelsuses. Eks ole arengutingimused olnud põhimõtteliselt ühed ja samad, eks ole ühesuguse struktuuri ja rütmiga olnud ka ühiskonna elu kui kirjanduse kõige üldisem objekt ja mõjusam kujundaja. Leedu kriitika poolt tehtud üldistustest selgub, et palju sarnast ja põhimõtteliselt lausa ühtelangevat on olnud ainevaliku printsiipides, konflikti tüüpides, dramatismi tõsielu-

listes allikates. A. Bučis üldistab (1965), et enamik huvitavaid romaane leedu nõukogude kirjanduses on kirjutatud minevikust, kusjuures «minevik saab leedu pärast-sõja-aastate romaanis kaasaegse inimese hinge kujunemise-looks». Paar aastat hiljem (1968) on V. Kubilius jõudnud põhimõtteliselt samade järeldusteni. Ta sedastab, et leedu nõukogude proosa suurvormis on peamiseks aineks ja uurimisobjektiks olnud sõjajärgse klassivõitluse aastad, et just sealt on kõige sagedamini pärit eepilisi teoseid pingestavad ühiskondlikud konfliktid ja psühholoogiline dramatism.

Ka eesti nõukogude proosas on kõige kaasaegsemad, kõige aktuaalsemad, kõige tugevama sotsiaalse resonantsiga romaanid kirjutatud minevikust — meie oma, nõukogude aastate minevikust, ennekõike keerukatest 40-ndatest aastatest. Sluckise ja Avyžiuse romaanid paigutuvad loomulikult ja nagu enesestmõistetavalt eesti proosa probleemide ja ainete ringi. Ei ole vaja otsida kohta, naabrusest ega seoseid. Need selguvad ise — Grossi, Kiige, Krusteni, Kuusbergi, Sirge, Vetemaa ja teiste autorite teoste lugemisel. Põhiliselt 60-ndatel aastatel on need kirjanikud loonud tähelepanuväärseid suurvormilist sotsiaalset proosat. Seda lähedust ei tule muidugi mõista selliselt, nagu oleks leedu ja eesti proosa areng viimase kümne-viieteistkümne aasta jooksul käinud mingit iseteed. Juba 60-ndate aastate algul on üsna konkreetselt ära märgitud nõukogude kirjanduse kaasaegse etapi tähtsamad positiivsed arengutendentsid, mis on ühised kõigile rahvuslikele kirjandustele. Ometi selgub näiteks leedu ja eesti uuema proosa kõrvutamisel rohkem ühisjooni ja lähedust, ühisnimetajalist ühiskondlikku aktiivsust ja paa-rost kui samal ajal kirjutatud läti nõukogude proosas, mida me tunneme mahuliselt ja nimetuste poolest ehk rohkemgi kui leedu kirjandust. Leedu paremad romanistid on seadnud suured küsimused julgelt esiplaanile, nagu seda eesti kirjanduses on teinud väga järjekindlalt näiteks P. Kuusberg. Seda lä-

hedust süvendab nende konkreetsete ajalooliste probleemide ühtelangemine, millest kirjanikud on lähtunud. Lähedus probleemistikus ja sotsiaalse paa-rose kooskõlalikus tekitavad aga hulganisti uusi hindamisvõimalusi — nii üksikute eesti romaanide puhul kui ka üldse selle kohta, kuivõrd sügavuti on eesti prosaistid suutnud minna tänase ühiskonna arenguloo sõlmpunktide kujutamisel ja mõtestamisel. Kas ei pöördu mõtted «Taevatrepi» lugemisel nagu iseenesest «Pinginaabrite» ja «Andres Lapeteuse juhtumi» juurde? Autorite ja raamatute suurtest temperamendi ja kunstilise käekirja erinevustest hoolimata, ainuüksi probleemseuse pinnal. Valitseb ju Grossi ja Kuusbergi romaanides rahulik ja eepiline laad, analüütiline alge, mida võiks tinglikult isegi jahedaks nimetada. Sluckise raamat on hoopis teistsugune — lüüriiline ja draamaatiline, selle meeleoluvärvi määrab peategelaste tuline, algusest lõpuni ekpressiivne elamus. Kõik kolm kirjaniku kaitsevad aga oma kaasajale tähtsat ja aktuaalset tõde sellest, et ühiskondlikke suhteid ei tohi rajada umbusaldamisele ja nihilismile. See, mis Kuusbergi romaanis on peamine, on siin detailse jälgimise objektiks — ühiskondlikkuse ja inimlikkuse kängumine Andres Lapeteuses —, on «Taevatrepi» tähistatud linna-Aleksynase peaaegu episoodiliseks jääva, ent äärmiselt olulise kujuga, tema jäiga veendumusega, et «laastud on seni lennanud ja lendavad edasi», tema arvamusega, et «kõik, mis on ebaõiglane, on vältimatu ja õiglane». Ning kas ei täienda Sluckise romaan oma ulatusliku ja väga konkreetse sissevaatega sõjajärgse klassivõitluse olukordadesse millegi väga olulisega ka «Andres Lapeteuse juhtumit», kus taandarenevat peategelast ümbritsev ja mõjutav ühiskondlik taust ei ole kuigi ulatuslikult välja joonistatud?

Ülearune pole vist nimetada sedagi, et praegugi vormivärskusega tähelepanu köitev «Taevatrepp» ilmus juba nii ammu kui 1963. aastal. Ilmselt on sellel raamatul oma koht leedu «uue proosa» ajaloos või eelajaloos. Raamatus valit-

seb audne kunstiline analüüs, mis tähendab eelistuse andmist psühholoogilisele vaatlusviisile. Peategelased loovad siin end ise oma mõtete, tunnete ja elamuste kaudu, nende silmade läbi näeme ka ümbrust ning kõrvaltegelasi. Peamiselt kahe noore inimese elamuste peeglis avaneb sõjajärgsete aastate ajalooline tegelikkus, mis on täis keerukaid, dramaatilisi vastuolusid. See on küla sõja lõpu ja massilise kollektiviseerimise alguse vahel: bandiidid, kolhoosijutud, repressioonid, umbusaldus talupoja ümber ja talupojas süvenev umbusaldus — kõigest sellest sündiv ebakindlus inimestes ning ebaselgus ühiskondlikes suhtumistes ja vahekordades. «Taevatrepi» ei ole välditud olustikku, kohati mängib see tugevasti kaasa, kas või teatud detailide kordamise kaudu — mitte olustikukontuuride joonistamiseks, vaid ajajärgu atmosfääri kujundamiseks. Sluckis ehitab palju teravvalusatele kontrastidele. Niisuguse vastandamise moodustab ka noorte peategelaste puhas ja inimlik maailm selle umbusalduse nõiareringiga, kuhu nad satuvad ja millest nad peavad oma armastuse ning elu-usu päästmiseks läbi murdma — tervelt, vigastamata hingega. Need on hoopis-hoopis teistsugused inimesed kui külma peaga Vambo Paltser Grossi romaanis. Ning kirjanikki on teine, ta ei anna oma kangelastele kuigivõrd aega arutlemiseks ja filosoferimiseks, süžee on eeskujulikult pingestatud. Öisel ringkäigul peksavad rahvakaitsele need tundmatu Jaunutise «igaks juhuks» läbi — eriti paistab selle juures silma noormees, kelle vanemad on bandiitide poolt tapetud. Vägivalla nõiarering, milles vaenlase kuriteod nuheldakse omade selga ja milles vaenlase kuriteod peavad niisugust talitusviisi õigustama. Tema ette kerkinud suurte arusaamatustega peab Jaunutis aga toime tulema veel enne, kui kaob saadud hoopide valu.

Sluckise romaani humanistlik paatos on tugev ja veenev, kaugel abstraktsusest või kaastundele rajatud mõtlemisest. Kui sellega seoses midagi jääb «üldiseks», siis on see taevatrepi kujund — väga poeetiline ja natuke ootamatugi

nendes julmades olukordades. Aga nagu juba öeldud, Sluckis ilmselt armastab kontraste ja oskab neid luua ning rakendada. Jaunutis usub ka pärast paljuski kainestavat jutuaajamist linna-Aleksynasega, et «peab ju olema õiglus ka «mingisuguse» Jurgise jaoks, nii nagu on olemas *trepp, minu, meie kõigi trepp!*». Kirjanik ei piirdu sellega, ta tõestab kogu romaaniga, et niisugune õiglus on tõepoolest hädavajalik, ja mitte ainult inimestele, vaid ka ühiskonnale.

On üks huvitav lahkuminek Grossi ja Kuusbergi romanistimenetluses Sluckisega võrreldes, kui veel kord kõrvutada juba nimetatud romaane. Eestlaste romaanides on palju arutlusi, palju analüüsi, tegelased sõeluvad tekkinud probleeme pikalt-laialt. Eriti käib see muidugi «Pinginaabrite» kohta, kus rahulik tempoo juureldakse selle üle, kuidas ja miks inimesed teatud aastatel muutusid julmaks ning umbusaldavaks, kuidas nad talusid umbusaldust, kuidas kannatasid selle ja teise läbi nende lähedased. Kas ei ole Sluckise iseenesest vägagi artistlik laad sama ajajärgu esitamisel hoopis tugevamini ja konkreetsemalt sündmustes ning olukordades kinni? Leedu kriitikas on märgitud, et Sluckise romaani kangelased tunnevad rohkem kui kõnelevad. Seda kommentaari võib muidugi tõlgitseda ka lihtsalt selle tõsiasi äramärgimisena, et nad ei ole eriti jutukad inimesed. Kas me ikka võime kinnitada, et see «Taevatrepi» puhul sõnastatud konstateering ei pea paika ka sama aega käsitlevate eesti romaanide hoopis jutukamate tegelaste kohta?

M. Sluckise meetod selles raamatus on tugevasti isikupärane ning tema isikupärara kuulub ilmselt niisuguseid jooni, mis eesti proosale on võõrad või siin väga haruldased. Olulise eraldusjoone tõmbab juba romaani läbiv romantiline hoovus — mis siin ei tähenda tegelikkusest, eluproosast irdumist, vaid tegelikkuse ja inimeste sügavat läbitundmist.

Pärast J. Avyžiuse romaani «Küla

teelahkmel» lugemist võib tõdeda, et Leedus ei oleks «Tondiõomaja» laadis, s. o. sama aine ja probleemidega raamatu ilmumine juba aastaid enam olnud eriliseks üllatuseks ega andnud põhjust võõrastamiseks (Avyžiuse romaan ilmus a. 1964). Ajas ja eriti olukordades algab «Küla teelahkmel» sealt, kus «Tondiõomaja» lõpeb — raamatud moodustavad nagu diloogia. 1957. aastal tuleb Liepgiriai kolhoosi uus esimees, noor kommunist Arvydas Toleikis ja hakkab majandi kraavijooksnu vankrit teele tagasi vedama. See töö on vaevaline ja kujutatud on seda laia eepilise haardega, nii et kujuneb ulatuslik tagasivaade sellele ajale ja nendele asjaoludele, mis viisid kolhoosi nii sügava kriisini. Avyžius on lähtekohaks valinud keeruka ja romanistile tänuväärse ajaloolise olukorra. Partei on hukka mõistnud elukauged, administreerivad juhtimismetodid, mis on end aastate jooksul rängalt kompromiteerinud. Põllumajanduses on alanud elavnemine, küla, s. t. külainimesed on jälle teelahkmel: kas uskuda Toleikise julgeid plaane ja minna nendega kaasa või klammerduda endiselt isikliku aiamaa külge? Romaani intriigi kujunebki nendest keerukustest, mis arukal juhtimisel ja selle eest võitlevatel inimestel tuleb ületada, enne kui asjast asja hakkab saama. Kõigepealt see, et talupoegi on raske kaasa tõmmata — paljud on kaotanud usu. Uue esimehe olukord on komplitseeritud ka «välispoliitiliselt»: kohapealsed juhid ja ülemused ei suuda oma tegevust kuigi kiiresti ümber orienteerida. Rutiin pesitseb nendes nagu vähk, kõik ei ole enam uuenemiseks võimelised (rajoonikomitee esimene sekretär Jurenas). Püütakse jätkata senist administreerimispraktikat — kui võimalik, siis küll viisakamas ja «demokraatlikumas» vormis. Avyžiuse kujutamiskiisi iseloomustab eepiline põhjalikkus. Selliselt vaatleb ta ka uue ja vana võitlust, mille ulatust ning keerukust ei muuda olematuks ka õigete paberite ja dekreetide väljaandmine. Tänapäevane näeb selle heitluse resultaati ja uue võitu muidugi palju selgemini, palju veenvamate

faktide najal kui Avyžiuse romaani esmalugejad 1964. aastal.

«Küla teelahkmel» on probleemitihe teos. Toleikise ennastunustavat tegevust jälgides esitab Avyžius huvitava variandi ka paljukõneldud küsimusest «inimene — tingimused». See on juhtimisprobleemi teine külg. Kui tõsiselt ja sügavale ühiskonna ellu ulatub juhtimisviisi mõju, kui ränkade kokkuvõrsemisteni võivad viia demokraatiat hülgevad menetlused, sellest kõneleb mõjusalt V. Tendrakovi romaan «Agoonia», mis hiljuti ilmus ka eesti keeles. Tööinimeste ja töö segajate ning narrijate konflikt «Tondiõomajas» juurdub samas pinnases — arvamuses, et kui üldised loosungid on õiged ja kõlavad, siis saab ka asja tundmata kõike ning kõikjal juhtida.

Veel üks seik Avyžiuse romaani tihedast probleemisusest. Sündmuste kujunedes muutub aktuaalseks ja tähtsaks keerukas sõlm, mis on seotud kolhoosi endise esimehe Martynas Vilimase sisetundes. Isikukultuse paljastamise järel muutub Martynasele hellaks kohaks vahekord oma minevikuga. Ta on kogu sõjajärgse aja ustavalt olnud nõukogude võimu poolel, nüüd aga hakkab taipama, et «juhtus mõnikord, et meie käed ei olnud täiesti puhtad». Need on sündmused ja teod, millele heidab otsevalgust Sluckise «Taevatrepp» ja millega seoses Toleikis arutleb: «Inimesest võib aga teha nii bandiidi kui ka sõbra. Meile pole tarvis bandiite, vaid sõpru...» Avyžiuse romaanile on iseloomulik mineviku ja oleviku, eilse ja tänase väga tihe, probleemikas, ajalooliselt konkreetne seostumine paljudes saatustes ja karakterites.

Kunstilise tiheduse ja ehtsuse poolest ei ole «Küla teelahkmel» ühtlane raamat. Selle põhjused peituvad ilmselt juba autori vahekorras kasutatud materjali eri kihtidega. Talupoegade elu kujutajana on kirjanik usaldatav ja kaasa haarav. Külainimeste karaktereid luues ta nagu ammutaks sügavast kaevust, kust vesi ei kahane. Probleemide tasandil ja mõnede probleemidega tihedasti

seotud karakterite puhul ei ole tulemus nii ühtlane. Probleemide nägijana ning vaatelejana on kirjanik suutnud olla nõudlik ja kaugeleminev. Küll ei ole ta aga seejuures osanud vältida teatud mõistuslikke skeeme, mille rakendamine kohati üsna selgesti läbi paistab. Tõsi, probleemid on karakteritega seotud, kuid see ei väldi traditsiooniliselt realistliku teose puhul häirivat tunnet, et tegemist on lavastusega. Kõige selgemini annab see tunda Arvydas Toleiki-se kujus. Leedu kriitikas on võib-olla teatud liialdusega väidetud (Kubilius), et Avyžiuse romaanis on kõik alustatud probleemidele: «Romaani tegelased armastavad ja kannatavad, heitlevad ja otsivad, kuid alati kindla probleemi raamides.» Seoses skemaatilisehäiretega selles leedu romaanis saab nähtavaks «Tondiõomaja» kaldumine peaaegu et vastandäärmusse. Mõtlen seda, et Kiige romaanis ei märgita probleeme, ei diskuteerita nende üle. Antakse karakterid ja olukorrad, milles probleemid tugevasti sees. Küsimus ei ole ilmselt mitte niivõrd «Tondiõomaja» kunstilistes puudujääkides kui just teose üldmõistetavuses. Lugeja, kes teoses kujutatud tegelikkust tunneb, orienteerub siin va-

balt. Teine lugeja, kes ei ole seesuguste «tondiõomajadega» kokku puutunud, võib praegu mõnestki olulisest seigast üle lugeda, tema sissevaade kujutatud sündmuste ajalcolisse tausta jääb paratamatult pealiskaudsemaks. Samal ajal on Kiige palett karakterite ja olukordade kujutamisel palju värvi-, tooni- ja võimalusterikkam.

V. Kubilius on leedu kaasaegset proosat iseloomustades märkinud, et praegu on intensiivse eitamise periood. Nende sõnadega peab ta silmas leedu tänase proosa suurt esteetilist aktiivsust ja liikuvust, «mittetraditsiooniliste» suundade elujõulisust. Nagu juba märgitud, mõjub 1963. a. ilmunud «Taevatrepp» eesti proosa taustal praegugi väga värs-kelt. Ilmselt on leedu proosa edu üks põhjusi selles, et ka väljakujunenud kirjanikud ei ole seal põlanud kunstilise uueksünni raskusi, ja et nad on kirjanduse uute ja tähtsate ühiskondli-ke ülesannete lahendamise julgesti sidu-nud värske esteetiliste suundumistega. Oleks praegu ka eesti kirjanduse huvi-des hoida virgena seniseid ja luua uusi kontakte leedu kirjandusega.

Ü. Tonts

Kaugelt lähedasemaks

A. Турков: «По дорогам и по страницам». Статьи.
«Советский писатель», Москва, 1968. 208 lk.

Turistlikku kriitikasse suhtume õigus-tatud eelarvamusega. Eriti sel juhul, kui kriitikust turist tunneb, et on kut-sutud ja seatud andma põhjapanevaid hinnanguid või tõmbama radikaalseid paralleele kirjanduse kohta, millest ta on kolm-neli raamatut ülejala läbi luge-nud.

Andrei Turkovi kriitiliste esseede kogumik «Mööda teid ja lehekülgi» on oma väliste tunnuste poolest just see-sugune turistlik toode — kahesajal leheküljel jõuab autor rääkida gruusia ja eesti, valgevene ja kirgiisi, turkmeeni, avaari, baškiiri ja läti kirjani-

kest... Ja sealjuures on mitu esseed paberile pandudki kirjandusliku reisi-kirja vormis.

Kuid Andrei Turkov ei võta kusagil õpetajalikkude poosi ega püüa end var-jaagi ausse seada. Ta on teinud endale ülesandeks tutvustada üleliidulisele lugejale meie vennaskirjanduste rikkusi. Eesõnas ta ütleb: «... NSV Ljidu rah-vaste kirjanikele, enamasti aga nende üksikutele teostele pühendatud artiklite ja retsensioonide näiliku ohtruse juures on tulnud alatihti tõdeda, et paljudel lugejatel õige sagedasti puudub reaalne ettekujutus sellest vaieldamatust rikku-

sest.» Tõepoolest on see nii. Ja mis kõige olulisem — me teame küll üht või teist vennasrahva kirjanikku, kellest sagedamini ja vahel võib-olla ülearu sagedasti juttu tehakse, kuid meil on üpris ähmane ettekujutus ühest või teisest Nõukogudema rahva kirjandusest kui tervikorganismist. Sellepärast lugesin A. Turkovi raamatust kõige suurema huviga just ülevaatlikke esseesid, mis ometi peaksid need kõige turistlikumad olema. Kuid autori siiras ja vahel otse harras kaasaelamine, asjatundlikkus, delikaatsus tulevad neis kõige paremini esile. Hindan eriti esseed gruusia XX saj. kirjandusest. Gruusia rahva kirjandus pidanuks nagu käima teistsuguseid radu kui meie oma, ent see pole päriselt nii — gruusia ja eesti XX saj. algupoole kirjandusloos on mitmeidki sugulaslikke lehekülgi. Aga kui ei tunta üldjoonteski vennaskirjanduste arengukäiku, pole võimalik mõista nende tännast päeva, nende omapära ja probleeme. Muidugi on olemas sootuks pikemaid ning põhjalikumaid kirjandusteoreetilisi käsitusi, kuid pangem käsi südamele ja tunnistagem, et nende läbiuurimiseks ja -närimiseks ei jätku ei aega, võimalusi ega ka huvi. A. Turkov on suutnud vähestele lehekülgedele koondada palju olulist ning iseloomulikku ühe või teise kirjanduse kohta ja on seda teinud köitvas vormis.

Ka üksikautoritele pühendatud kirjutustes eelistab A. Turkov jälgida tunnustatud kirjaniku arengut mitme aastakümne vältel, hoidudes sealjuures lihtsustamisest, arengutee silumisest ja püüdmata üle vaadata kirjaniku nõrkustest või eksikäikudest. Eks sellist õlalepatsutajalikkust kohta me ju alatihti; seda pakutakse välja heatahtlikkuse ja mõistvuse pähe, tegelikult pole see muud kui armulik ülaltvaatamine — et mis teiesugustest ikka tahta... Eks sellest samast johtu seegi, et teinekord on nn. üleliiduline kriitika olgu siis eesti või kirgiisi, leedu või moldaavia kirjaniku teose suhtes sootuks leebem ja armulikum kui kodune arvustus. Vähemalt kõnealuse raamatu alusel ei saaks seda etteheidet kohaldada Andrei

Turkovile. Ta püüab näidata, mida on Rassul Gamzatov, Mustai Karim, Petrussov Brovka, Maksim Tank andnud nõukogude kirjandusele niisugust, mida keegi teine nende asemel poleks anda suutnud. Muidugi on Jevtušenko hea poeet, Martõnovist rääkimata. Neist me teame ja neid me tunneme. Aga väikesel balkaari rahval on hea poeet Kaisšõn Kulijev, keda tuntakse sootuks vähem, kuid kelle luule sügav tarkus väärriks vähemalt niisamasugust tähelepanu kui Jevtušenko hoogus värsspublitsistika.

Ja väga asjakohane on Turkovi ütlmine: «Oht varitseb kunstnikku [- -] siis, kui ta suureliselt peab kunstis kõige tähtsamaks või isegi ainutähtsaks üksnes teda huvitavaid elupalgeid, oma vaatenurka, oma stiili; kui ta ainuõige, eksimatuks mõõdupuuks kõigi nende erisuguste nähtuste hindamisel, millega elu meid õnnestab, peab oma sümpaatiad ja maitset.» Tahaks vaid seda ütlemist laiendada ka kriitikutele.

Turkovi esseed meenutavad ikka ja jälle, kui võrd aktuaalseks on jäänud kirjanduse rahvuslikkuse probleem. Ja kui võrd keeruliseks. Kesk-Aasia rahvaste iidset luuletraditsioonid võivad tänapäevase elutunnetusega konflikti sattuda ja ongi sattunud, kui neid on paljalt korratatud, aga ilma nende traditsioonide kordumatu aroomita osutuvad kirgiisi või usbeki noore poeedi värssid veretuteks, pinnatuteks. Veel keerulisem on lugu nende rahvaste proosaga. Oli täiesti loomulik, et esimesed sealsed romanistid võtsid eeskujuna mujalt, eeskätt vene proosast. Paraku oli see sageli mehaaniline ülevõtmine, ja omastati ka «niisuguseid, lubatagu öelda, traditsiooni, millest vene kirjanikud hiljem otsustavalt lahti ütlesid». A. Turkov ei püüa mett mokale määrada ega muljet jätta, nagu oleks Kesk-Aasia proosa nüüd juba kindlalt oma tee jalge alla saanud. Seal on siamaale sootuks rohkem häid poeete kui prosaiste.

«Rassul Gamzatov võrdles kord oma värssse noorukitega, kes peavad sadu teid läbi käima, kaotamata sealjuures oma mägilasemütsi.» See on ilus võrd-

lus. Võib-olla lõunamaiselt liigagi ilus. Kuid tihke tõetuumaga. Eriti, kui sealtkandi prosaiste silmas pidada.

Üks mahukamaid esseesid raamatus annab ülevaate eesti kirjanduse arengukäigust Kreutzwaldi päevist äsjalõppenud aastakümne keskpaigani välja. A. Turkov püüab sealt kõige olulisemat tabada, ja usun, et esseed, mille pealkiri on saanud ka kogu raamatu pealkirjaks, on venelasel või grusiinlasel vähemalt niisama huvitav lugeda kui allakirjutanul oli näiteks gruusia kirjandusest. Meile pakuvad sealt kõige suuremat huvi R. Sirge «Maa ja rahva», P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juh-

tumi», E. Krusteni «Nagu piisake meres» lühikesed, aga väga tabavad ja uudseid aspekte sisaldavad sotsiaalpsühholoogilised analüüsid. Turkov seostab neid teoseid kogu nõukogude kirjanduses pärast partei XX kongressi toimunud protsessidega, rõhutades nende eetilisel teedrajavat osa.

Nõukogude kirjandus pole vennaskirjanduste lihtne summa. Ta on ka nende süntees, vastastikku rikastuv organism. Sealt on meil veel avastada palju omaäolist. Andrei Turkovi raamat abistab meid selles.

V. Ilus

RINGVAADE

Kroonikat

NSVL Kirjanike Liidu juhatus pidas 23.—26. juunini järjekordse üleliidulise tõlkijate nõupidamise. Meie poolt võtsid nõupidamisest osa meie tõlkekomisjoni esimees Otto Samma, Aleksei Sokolov ja Valeeria Villandi.

24. juunil arutas ENSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsioon oma koosolekul parteilise õppuse küsimusi. M. Laossoni ettekande põhjal võtsid sõna V. Gross, M. Kesamaa, N. Andresen, J. Smuul ja R. Parve. Koosolek tunnistas M. Laossoni tegevuse loengute organiseerimisel heaks ja kinnitas järgmiseks hooajaks esitatud esialgse õppuste temaatika.

11. juunil saabus meile Saksa DV kirjanik Lieselotte Remané, kes viimasel ajal on tegelnud aktiivselt ka nõukogude proosakirjanduse tõlkimisega saksa

keelde. Viie päeva kestel tutvus külaline Tallinnaga ja meie kirjanikega.

Suviste külaliste hulgast väärub mainimist ka grupp «Kiila» rühma kirjarahvast Soomest.

Tänavust aastat võib eesti kirjanduslik avalikkus lugeda doktorite aastaks. Esimesel aastapoolel said filoloogiadoktori kraadi neli meest: Arne Vinkel, Endel Nirk, Harald Peep ja Eduard Laugaste. Kolm esimest on ühtlasi Kirjanike Liidu liikmed.

A. Vinkli uurimus käsitleb eesti kirjanduse vanemat aega (rahvaraamatuid), E. Nirk Kreutzwaldi osa eesti kirjanduses ja kultuuris, H. Peep sajandi esimeste kümnendite luulet ning E. Laugaste alliteratsiooni eesti rahvalauludes.

Vanu ja uusi uudiseid

Soomes loodi kolm riiklikku kunstnikprofessori kohta, sellekohane otsus tehti möödunud aasta lõpul. Kunsti Kesknõukogu poolt esitatud kandidaadid kinnitas vabariigi president. Kõik kolm uut professorit on nimetatud aastateks 1970—1973:

Kirjanik Tuomas Anhava (sünd. 1927), kuue raamatu autor, riikliku kirjanduspreemia laureaat aastast 1968. Anhava algas kriitikuna ja esseistina, praegu on ta soome kesksemaid lüüriluid. Anhava on olnud Soome Kirjanike Liidu juhatuses, Soome Tõlkijate Ühingu juhatuses, riiklikus kirjanduskomisjonis. Tähtis on tema töö kolmes suuremas kirjastuses.

Filmirežissöör Risto Jarva (sünd. 1934) on soome filmikunstnike silmapaistvamaid esindajaid. Paljud tema filmid («Rooside aeg», «Töömehe päevik», «Naine ja ühiskond») on saanud riiklikke ja rahvusvahelisi preemiaid.

Keraamikakunstnik Kyllikki Salmenhaara (sünd. 1915) on tuntud soome keraamikakunsti reformaatorina. Esinenud paljude näitustega kodu- ja

välismaal. Pedagoog ja kunstialaste uurimuste autor.

Kultuuripoliitiliselt tähtsaks teoks peetakse Eino Leino Seltsi aastapremia määramist Heikki Palmule dokumentaalromaanis «Hall päevik» eest. Preemia ei ole rahaline, kuid ta omab autoriteetset kaalu. Ülemöödunud aastal sai sama preemia Kerttu Kauniskangas, fõljetonistipseudonüümiga Juorkunan Jussi, ja juba siis aratas teenitud tähelepanu see, et poliitilist fõljetoni ja üldse žurnalistika üht haru oli täiskaaluliseks hinnatud. Möödunud aastal sai selle tunnustuse osaliseks raadio kirjandusosakonna juhataja Mirjam Polkunen. Sedagi sammu peeti tähelepanuväärseks, sest kahtlemata on suur tähtsus raadio sellel tööloigul, mis on pidevalt arendanud uut informatsioonivahendamist ja vestluste taset kultuuripoliitika üle. Palmu «Hall päevik», mida võib pidada niihästi dokumentaalromaaniks kui ka pamfletiks, on teatud määral teerajajaks Soomes väheviljeldud žanrile, see

avab nagu ühe tee traditsioonilisest romaanivormist välja ja kinnitab sellega mõtet, et kirjandus on ühiskondliku tegevuse tähtsaim vahend.

*

Soome vanim kirjanik Ilmari Kianto suri 27. aprillil Helsingis mõni nädal enne oma 96. sünnipäeva. Ta maeti Suomussalmel Kiantajärves asuvalle Nieltussaarele, kuhu oli riigilt endale hauakoha-loa saanud juba 1927. aastal.

Kianto ulatuslikust, üle 50 nimetuse hõlmavast loomingust omavad klassikalist väärtust teosed «Punainen viiva» («Punane joon») ja «Ryysyrannan Joosseppi» («Räbalaranna Joosep»); mõlemad teosed on tõlgitud ka eesti keelde (1910 ja 1934).

*

Protestiks USA sõjalise agressiooni vastu Indo-Hiinas astus tuntud inglise kirjanik Graham Greene välja Ameerika Kunstide ja Teaduste Akadeemiast. Ta põhjendab oma sammu asjaoluga, et akadeemia on ennast sellega hääbistanud, et pole Vietnamis sõjakuulutamiseta peetava agressiooni suhtes mingit seisukohta võtnud. Kirjas Ameerika Kunstide ja Teaduste Akadeemiale, kelle auliikmeks Graham Greene aastal 1961 valiti, ütleb kirjanik: «Ma olen püüdnud end asetada mõne Saksa kunstide ja teaduste akadeemia välismaise auliikme olukorda ajal, mil Hitler kantsleriks valiti. Kas ma oleksin seal liikmeks olemist, mis mulle juba parematel aegadel oli osaks langenud, sel puhul ikka veel austavaks võinud pidada?»

Raja taga

Kirjandus ei ole iseendasse sulgunud ja iseendaga rahulolev nähtus, vaid keerulistes suhetes mitmete piirnähtustega. Üldtuntud on fakt, et inimese psüühika kirjeldamise meisterlikkuses on kirjandus selle küsimusega tegelevast päristeadusest kaugele ette jõudnud. A. Camus' ja J.-P. Sartre'i puhul on raske vahet teha filosoofia ja kirjanduse vahel. Kirjandusteose väärtus sõltubki paljus sellest, kui võrd kirjanik on süvenenud esteetika ja psühholoogia, filosoofia ja kultuuri probleemi-desse.

Selles mõttes ongi ehk huvitav läbi vaadata «Voprossõ Filosofii» mullune aastakäik, et näha mõnd kirjandusinimesele huvipakkuvat teemat ja probleemi kirjandusvalla raja taga.

Psühholoogia. «VF» teises numbris publitseerib tunnustuse leidnud monograafia «Alateadvuse probleem» (M., 1968) autor F. Bassin artikli «Mina jõust» ja «psüühilisest kaitsest». Autor tunneb muret, et psühholoogilise isiksusetooria puudumine ei luba vaadelda isiksuse omaduste poolt determineeritavaid muutusi füsioloogias. Bassin arvab, et Freud oli eelkõige isiksuse teoreetik. Samuti arvab ta, et psühhoanalüütilised teooriad puudutavad sügavaid psühholoogilisi probleeme, kuid metodoloogia nõrkus ei luba neid lahendada. Vaatamata psühhoanalüütilise keele religioossele iseloomule kajastuvad selles tõsised psühholoogilised küsimused. Tõsiste probleemide hulka loeb autor ka «Mina jõu» ja «psüühilise kaitse». Inimese «Mina jõud» seisab võimes juhtida käitumist ka situatsioo-

nides, kus pole võimalik oma tunge rahuldada. See termin oleks Freudi enda sõnade järgi pidanud kuuluma isiksusetooria põhialustesse, kuid psühhoanalüüsi praktilises arengus on ta jäänud kõrvalseisvaks terminiks. Bassin vihjab sellele, et «Mina jõud» on seotav «seadumusega». Kaasaegses terminoloogias on «Mina jõud» väljendatav kui inimese võime kontrollida pingeliste ja tungivate psüühiliste hoiakute realiseerumist. «Mina jõud» iseloomustab seega käitumise üht tähtsat parameetrit — juhitavust. Teiseks tähelepanuväärseks probleemiks on «psüühiline kaitse». Psühhoanalüütiline teooria on välja töötanud mitmeid selle alaliike, mis on muutunud küllalt populaarseteks: väljasurumine, ratsionalisatsioon, sublimatsioon jmt. «Psüühilise kaitse» küsimuses on Bassin arvamusel, et see on igati normaalne, pidevalt tegutsev psüühiline mehhanism. Bassin arvab, et selline idee laenamine psühhoanalüüsist ei tee kurja neile, kes need oma kontseptsioonist tulenevalt ümber hindavad. Sellel on kliinilise rakenduse kõrval ka ideoloogiline tähtsus. Samas numbris («VF» 2) on refereeritud Joseph P. Pelli monograafiat, milles ta vaatleb emotsioonide kohta J.-P. Sartre'i filosoofias. «VF» kolmandas numbris korraldavad V. Smirnov, D. Dubrovski ja J. Ioriš kolmikrünnaku E. Iljenkovi vastu, kes pani «VF» 1968. aasta eelviimases numbris toime «humanistliku mässu» inimeseteaduste biologiseerimise vastu. E. Iljenkovi teadusliku mentaliteedi kohta võib pildi saada tema populaarsuse võitnud «Iidolitest ja ideaalidest», mis ilmus samal aastal Moskvas.

«VF-s» 8 tähistatakse K. Slavskaja artikliga väljapaistva nõukogude psühholoogi S. Rubinsteini 80. sünnipäeva. Psühholoogia ja filosoofia piirimal olevate uurimustega on Rubinstein püüdnud inimese(le) kohta leida selles maailmas. Sama teemat jätkab ka katke avaldamata käsikirjast.

«Meelelise kujundi ja mõtte vaherkorda» lahendab nauditavas artiklis M. Rogovin («VF» 9). Autor ei too abstraktseid arutlusi, vaid püüab ühe parameetri alusel vaadelda, kuidas erinevad tunnetuse tasandid (meeleline ja ratsionaalne) on omavahel seotud. Vaadeldes vastandamise (kontrastsus, ambivalentus, polarisatsioon, eitus) realiseerumist erinevail tasandil, loobub ta «madalamate» ja «kõrgemate» tasandite vastandamisest. Sellelaadsed uurimused peaksid huvi äratama eelkõige kunstipsühholoogides, kes tihti armastavad targutada «meelelisest», «kujundlikust», «piltlikust», vastandades neid «loogilisele», «ratsionaalsele». Samas numbris on avaldatud toimetuse liikmete jutuajamine tuntud prantsuse psühholoogi ja ajaloolase J.-P. Vernant'iga, kes uurib ajaloos nn. «psühholoogilisi struktuure». J.-P. Vernant oletab, et inimene materialiseerib oma tegevuse välistes märkides. Viimastes otsibki ta «psühholoogilisi struktuure». Huvi võib näiteks pakkuda mälu funktsioneerimise struktuur, mida ta kirjeldab kreeka suulise luule traditsiooni järgides. Tartu ülikooli õppejõud A. Gorjatšova teeb kümnendas numbris ülevaate nõukogude sotsiaalpsühholoogia ajaloost. Aasta viimases numbris vaatavad I. Kon ja D. Šalin kirjutuses «G. H. Mead ja inimese Mina probleem» sotsiaalpsühholoogia ajaloo üht markantsemat kuju. Viitame siinkohal ainult sellele, et Mead on meilgi tänu venekeelsele tõlkele populaarsuse saavutanud T. Shibutani (vt. «Looming» 1970, nr. 3, lk. 474) «vaimne isa».

Kultuur. «VF» kolmandas numbris tõmbab endale tähelepanu eelkõige A. Gurevitši kirjutus «Aeg kui kultuuriajalooline probleem». Lähtudes M. Bahtini parimatest traditsioonidest, seletab Gurevitš, et kujutlused ajast omavad «maailmamudelisi» väga iseloomulikkude kohta. Artiklis vaadeldakse «tsükliilist ja mittetsükliilist» aega. Mitmete kultuuridele, eriti tüpoloogiliselt madalamatele, on iseloomulik kujutlus tsükliilisest ajast. Maailma aega mõeldi kui karusselli, kus pidevat vaheldumist, kus üks periood asendub loomulikult ja paratamatult teisega, kus maailm pöörduv kunagi paratamatult tagasi, samasse seisundisse. Siin on aeg loodusest

ja inimeste elust lahutamata. Surma ei saa mõista traagilisena, sest elusolend vahetab ainult ühe seisundi teise vastu. Siin ei oma mõisted «minevik», «olevik», «tulevik» absoluutset tähendust. Aeg on siin ekvivalentne igavikuga. «Mittetsükliilises» kontseptsioonis ei ole aeg igavene. Igavik on Jumala atribuut. Aeg on piiratud ja jaguneb kaheks etapiks: enne Kristust ja pärast Kristust. Ajalugu liigub taevalikust loomisaktist viimsepäeva poole. Ajaloo keskel on sakraalne fakt, mis annab arengule uue mõtte ja määrab edasise arengu (Kristuse tulek ja surm). Seega on kristlik aeg unikaalne ja kordumatu, suunatud, lineaarne ja tagasiöördumatu. Erinevad ajalõigud omandavad siin sümboliseid tähendusi. Sellest, kuidas kirik haaras aja oma kontrolli alla, näiteks reglementeerides toidu koostist, mida võis süüa erinevatel ajalõikudel, või määrates kindlaks ajavahemiku, mil suguelu oli patune, ja kuidas mõjutasid ajalugu tornikellad, võib täpsemalt lugeda «VF» kolmandast numbrist. Samas numbris vaatleb S. Averintsev suure pieteeditundega Johan Huizinga kulturoloogiat. Averintsev ise ütleb, et ta loobub andmast üldist hinnangut Huizinga teooriale ja püüab tagasihoidlikult uurida poliitilis-moraalseid eeldusi, mis sundisid teadlast-humanismi pöörduma «klassikalise» humanismi poole. Huizinga tähtsaima kultuurifilosoofilise töö pealkiri sisaldab akadeemilise ladinakeelse sõnaühendi *Homo ludens*, mis analoogia «mõtlevale inimesele» tähendab «mängivat inimest». Huizinga uurimused on pühendatud mänguoleumendite uurimisele kultuuris. Nõukogude lugejale peaks see probleemidering tuttav olema M. Bahtini tööde kaudu. Mängu all ei mõtle Huizinga mitte seda, mida Ortega y Gasset mõtles, öeldes «jalgpalliajastu», ja mille Arnold J. Toynbee ristis nimega *Homo Occidentalis Mechanicus Neobarbarus*. Kaasaegne sport, tehes kehast kultuse, seisab kõrval kultuuri tõelisest arengust. Laialt reklaamitud spordiaktisioonid eri maade vahel ei suuda sporti tõsta loovaks ja aktiivseks jõuks. Neobarbar-sportlane ei suuda luua stiili ega kultuuri. Selline steriilne sportimine on kaotanud antiikse mängufunktsiooni ja on muutunud täiesti kasutuks oskuseks, mis ei rikasta hinge. Tõeline mäng seostub suure hollandi ajaloolase silmis hiiglasliku aja perspektiiviga, sisaldades endas Platoni universumi mängu kontseptsiooni. *Homo ludens* on Huizingale eelkõige utopiiline ideaal, ideaal vaimsusest tervikuna. Mäng peab olema vaba «pueriilsest» neobarbarsusest, see peab olema puhta

moraalse vastutuse maailmaks, distsipli-
neeritud mänguks, tingimata ausaks
mänguks (*fair play*), mis on seda lähemal
vaimsusele, mida rohkem ta jälgib
selle reeglid. Mäng viib kultuuri välja
ühiskondliku vale haardeulatusest,
mängus kontsentreeruvad ühiskonna
parimad jõud. Ilma mängulise elemen-
dita poleks olemas kunsti, teadust ega
kultuuri. Mäng oli Huizingale vaimse
aktiivsuse märgiks, milles puuduvad
vale, võltstõsidus ja vägivald.

Homo ludens on eelkõige vaimsuse
sümbol. Averintsev vaatleb *Homo
ludens*'it võrreldavalt H. Hesse «Klaas-
pärlimänguga», leides, et mõlemad suu-
red mehed lähtusid sarnastest poliiti-
listest ja moraalsetest kaalutlustest.
Juttu «mängust» ja «kultuurist» jätkas
«VF-s» 8 tuntud poola fantast Stanislaw
Lem artikliga «Kultuuri mudel». Nende
sõnavõtude kohal näikse istuvat He-
rakleitose mängiv laps. S. Lem arvab,
et kultuur peab juba pikemat aega
mängu oma vastasega, nimelt looduse-
ga. Keda huvitab, mida tähendasid kul-
tuuri keel, «kultuureemide» distributiiv-
ne sõnastik ja kuidas peab välja näge-
ma lihtsalt üks hea publitsistlik artike-
kel, võivad kaheksanda numbri laenata
kas sõbralt või raamatukogust. Enne
seda tuleks aga soovitada D. Segali
artiklit «Kaasaegsest kultuuriantropo-
loogiast» («VF» 9). Artikli peatähele-
panu on suunatud alateadlikule kogni-
tiivsele kultuuritasandile. Sellised süva-
intellektuaalsed struktuurid on omased
ja spetsiifilised igale kultuurile eraldi
ja inimtõlemisele tervikuna. See kog-
niitiivne tasand on nähtamatuks must-
riks, malliks, mis määrab verbaalse ja
mitteverbaalse käitumise iseloomu antud
kultuuris. Võib saada ülevaate R. J. Pres-
toni, W. Sturtevant'i, C. Lévi-Straussi

mõningatest töödest. Üheksandas numb-
ris on veelgi kultuurihuvilistele: A. Zõ-
kova käsitleb Ortega y Gasseti filosoofia
seda osa, kus räägitakse isiksuse
eneseväljenduse vabadusest. J. Bassin
ja V. Krasnov kirjeldavad kultuuri
«staatuslikku» omastamist kui sotsiaalse
suhtlemise regulaatorit, ja nimelt
kapitalismi varal («VF» 10). Vaatluse
all on nähtused, mille puhul näiteks
kunsti tarbimine on suunatud sellele,
et tõsta või kindlustada indiviidi sot-
siaalset prestiiži. Inimene püüab oman-
dada neid esemeid, mis on näitlikud
sümbolid ühiskondlikest väärtustest.
Sellisteks sümboliteks võivad olla toi-
tude valik ja kogus, riietus, uus auto-
mark, isegi elukoha valik. Artikkel
valgustab selle nähtuse sotsiaalset alust
ja struktuuri.

Lääne filosoofidest paistis möödunud
aastal «VF-s» kõige populaarsemolevat
Edmund Husserl. Kuidas näeb välja
tema fenomenoloogia ja kuidas seda
tänapäeval interpreteeritakse, võib
välja lugeda V. Gubini ülevaatest
(«VF» 10). «VF-s» 2 aga on ülevaade
Marvin Farberi Husserli-alasest uuri-
musest. «VF-s» 11 võib lugeda dots.
Kisseli originaalkriitikat. Husserli feno-
menoloogilise meetodi kohta. Tartu
ülikooli rahval oli mõni aeg tagasi
võimalus pikemalt kuulata Kisseli filo-
soofialoenguid. Huvipakkuvatest kirju-
tustest veel ungarlase Attila Agi «Reli-
giooni ühiskondlik funktsioon ja tule-
vik» («VF» 2) ning sakslase Robert
Weimanni «Kirjandusteadus ja müto-
loogia». Viimane ilmus täielikul kujul
ajakirjas «Sinn und Form» (1967) ning
käsitleb müüdi ja sümboli, müüdi ja
rituaali ning müüdi ja arhetüübi vahe-
kordi kirjanduslikus loomings.

J. A.

Index librorum

NSVL TA Filosoofia Instituut jätkab
«Maailmafilosoofia antoloogia»
ilmutamist, mis sisaldab nelja
köitesse kokkurusutult olulisima kogu
möödunud filosoofiast XIX sajandi
keskpaigani, see tähendab marksistliku
filosoofia tekkeni välja. 1969. aastal
andis *Mõsl* välja antoloogia esimese
köite (kahes osas), mis sisaldab tekste
vana- ja keskaja filosoofiast. Äsja said
tellijad teise köite, mis on loovutatud
euroopa filosoofiale renessansiajastust
valgustusajastuni. Suurest revolutsio-
näärist, poliitilisest ja filosoofilisest
mõtlejast Maximilien Robespierre'ist
kõneleb A. Gladilini teos «Robespierre'i
evangeelium» (*Politizdat*). Filosoofia
Instituudi trükis on V. Kostjutšenko

«Integraalne vedanta» (*Nauka*), mis
arvustavalt lahkab india uue aja filo-
soofi ning poeedi Aurobindo Ghoshi
(1872—1950) õpetust integreerivast, s. t.
kõiki filosoofilisi voole, eriti aga ma-
terialismi ja idealismi lepitavast ning
ületavast filosoofiast. NLKP KK juures
asuv Ühiskonnateaduste Akadeemia
publitseeris artiklikogumiku «V. I. Le-
nini filosoofilise pärandi küsimusi»
(*Mõsl*).

Filosoofilis-teoreetilisi
probleeme puudutavad teosed, nagu
V. Tšernovolenko «Maailmavaade ja
teaduslik tunnetus» (Kiievi ülikool),
A. Makarovski «Ühiskondlik progress»
(*Politizdat*), artiklikogumik «Objek-
tiivse ja subjektiivse dialektika sotsta-

listliku ühiskonna arengus» (Mõsl), G. Terjajevi «Kommunistliku format-siooni kujunemise seaduspärasustest» (Mõsl); loodus- ja täppisteaduste filo-soofilisi küsimusi käsitlevad M. Poles-sovovi filosoofilis-metodoloogiline «Kor-duvuse probleem filosoofias ja loodus-teaduses» (S. M. Kirovi nim. Gorki Riiklik Meditsiiniinstituut), A. Kravetsi «Tõenäosus ja süsteemid» (Voroneži ülikool), Filosoofia Instituudi artikli-kogumik «Kvantfüüsika filosoofilisi küsimusi» (vast. toim. M. Omeljanovski, *Nauka*), P. Simonovi «Peegeldusteooria ja emotsioonide psühhofüsioloogia» (*Nauka*) jt. *Znanije* andis välja kolman-da rahvusvahelise aastaraamatu «Tea-duse tulevik», mis tegeleb üksnes perspektiivide, hüpoteeside ja lahenda-mata probleemidega. Sama kirjastus sai maha ka järjekordse aastaraama-tuga «Teadus ja inimkond» (1969), mis vestab arusaadavalt ja täpselt peami-sest maailma teaduses.

1945. aastast, viimasest sõja-aastast, lahutab meid tänava ümmargune arv 25. Sellega seletub ka Teist maailma-sõda ja Nõukogude Liidu Suurt Isamaasõda käsitleva literatuuri jõudus juurdetulek meie niigi kitsavõitu raa-maturiiulitele. *Nauka* kapitaalne seeria «Teine maailmasõda uurimustes, mä-lestustes, dokumentides», millest oli juttu «Loomingu» mainumbris, täienes vahepeal koguni kuue väärtusliku teo-sega. Need on kõigepealt kogumik dokumente ja materjale «NSVL piiri-valveväed 1939 — juuni 1941», siis M. Semirjaga uurimus «Nõukogude inimesed Euroopa vastupanuliikumises», kollek-tiivuurimus «Nõukogude majandus Suure Isamaasõja perioodil. 1941—1945», «Alistamatu Leningrad», lühiülevaade linna ajaloo Suure Isamaasõja ajal, kogumik mälestusi ja uurimusi «Kurski lahing» ja viimaks mälestusraamat «1945. aasta 9. mai». Sõdade ja nende ajalooa on seotud veel mitu uut huvitavat teost. Nende seast peaks nime-tama koguteost «Lenin ja sõja-ajalugu» (NSVL Kaitseministeeriumi Sõja-ajaloo Instituut, *Vojenizdat*) samateemalisest konverentsist juunis 1969, *Politizdat*'i dokumendi- ja materjalikogumikku «Kommunistlik partei Suures Isamaa-sõjas. Juuni 1941—1945», V. Sekistovi «Sõda ja poliitikat» (*Vojenizdat*), mis annab sõjapoliitilise ülevaate sõjatege-vusest Lääne-Euroopas ja Vahemere basseinis 1939—1945, edasi J. Kuznetsi ülevaadet USA välispoliitikast «Pearl Harbourist Potsdamini» (*Meždunarod-nõje Otnošeniija*), teost «Aasta 1941» (Lvov, kirjastus *Kamenjar*), mis sisal-dab mälestusi ja vaatlusi Edelarindelt, I. Filippovi «Üleskirjutusi «kolmanda

riigi» üle» (*Meždunarodnõje Otnošeni-ja*), materjalikogu «Nürnbergi protsess» (*Juriditšeskaja Literatura*), mis kajas-tab kohut natslike kohtunike üle.

Mõned tähelepanavamad teosed kirjanduste aduse vallast: «Mä-lestusi Ivan Katajevist» (*Sovetski Pissatel*) manab silme ette andeka, 1939. aastal represseeritud vene kir-janiku portree, N. Stalski «Sõbrad — kirjanikud» (*Sovetski Pissatel*) sisaldab mälestusi Aleksander Fadejevist, Andrei Platonovist, Dmitri Mazninit, Vladimir Kiršonist, Juri Libedinskist, Viktor Kinist jt.; tuntud Dostojevski-uurija Valeri Kirpotini «Rodion Raskolnikovi pettumine ja hukkimine» (*Sovetski Pissatel*) on raamat romaanist «Kuri-töö ja karistus». *Molodaja Gvardija* on kokku pannud Mihhail Solohhovi artik-lid, esseed, sõnavõttud ja dokumendid ning need siis ühiskaante vahel peal-kirja all «Hinge eaduse» välja andnud. Moskvas saadi maha ka kuueköitelise «Nõukogude paljurahvuselise kirjan-duse ajaloo» esimese köitega, mis hõl-mab vahemiku 1917. aastast ajani, mil hakati ühtset kirjanike organisatsiooni looma. Suurteost koostab NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituut, kirjastab *Nauka*. Väliskirja-nike käsitlustest pälvivad tähelepanu Aleksander Isbahhi esseed «Kolonn peas» (*Hudožestvennaja Literatura*), kus leidub meelisklusi Rolland'i, Bar-busse'i, Saint-Exupéry', Magnane'i, Riffaud' üle. Pärast H. Hesse «Klaas-pärlimängu» hiljutist tõlget vene keelde kulub marjaks ka V. Sedelniku «Her-mann Hesse ja šveitsi kirjandus» (*Võššaja Škola*).

Viimatimainitud kirjastus andis välja N. Guljajevi, A. Bogdanovi ja L. Judkeitši õpiku «Kirjandusteooria seoses esteetika probleemidega». Es-teetika vallas on muudki märkida, näiteks valimik dokumente ja meenu-tusi «Lenin. Revolutsioon. Teater» (Le-ningradi Riiklik Teatri, Muusika ja Kinematograafia Instituut, *Iskusstvo* Leningradi osakond) või A. Lebedevi esseed «A. V. Lunatšarski esteetilised vaated» (*Iskusstvo*). Mitu teost sisaldab teoreetilisi uurimusi kunsti põhiliste ja vähempõhiliste probleemide üle, nimelt A. Jeremejevi «Kunsti päritolu» (*Molo-daja Gvardija*), P. Trofimovi «Kunsti ajaloolise arengu põhilised seaduspära-sused», Juri Borevi uustrükk «Koomi-lisest» (mõne aja eest *Politizdat*'i poolt ilmutatud «Esteetika» kõrvale), mis kannab seekord pealkirja «Koomiline ehk Sellest, kuidas naer karistab maa-ilma ebatäiuslikkust, puhastab ja uuendab inimest ja jaatab olemise rõõmu» (*Iskusstvo*).

Sisukord

E. Einmann		J. Jõerüüt	
Viktor Kingissepp (Õli)	961 ees	Armastus	1055
M. Traat		(palatikaande mu nimed on	
Igatsus	963	lõigatud)	1055
Küünlakuufuuga	963	(ära vaid möödu must lüht-	
Iseendast	964	rises toas)	1056
Mägra tragöödia	964	O. Olli	
Esmaspäev	965	Kolme küünla valgel inku-	
Kuulataja	965	naablit lehitsedes	1057
September	966	H. Roode	
O. Tooming		Vaikelu (Õli)	1059
Önn	967	G. Képes	
A. Rammo		Veepeegel	1065
Kreenholm	977	Viimne seiklus	1066
Laul kadunud külast	979	Mu silmad hoiavad su nägu .	1066
P. Kuusberg		R. Majak	
Roostetanud kastekann	980	Lehekülgi eluraamatust . . .	1068
H. Muller		L. Siimisker	
Lihtsa kõlaga	994	Kaks retsensiooni alustepani-	
Kevade vihm	995	jate loomingu kohta	1093
Kajakavärvi meri	995	V. Adams	
Suvehari	996	Mõttelooteid	1103
August	996	A. Kaalep	
Elu	997	Lunaria	1105
J. Kross		Ü. Tonts	
Kolme katku vahel	998	Kaks leedu romaani, peami-	
A. Hoidre		selt eesti proosa faustal,	
Meie päevad I (Lito)	1009	kuid natuke ka vastupidi . . .	1107
		V. Ilus	
		Kaugelt lähedasemaks	1112
		Ringvaade	1115

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rummelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 3. VI 1970. Trükkimisele antud 6. VII 1970. Trükiarv 12 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 12,85. MB-03789. Tellimise nr. 2509. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 7, juuli 1970. Hind 50 kor.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 7, июль 1970

